

**Олександра Янкович
Ірина Кузьма**

ОСВІТНІ ТЕХНОЛОГІЇ У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

*Навчально-методичний посібник
для вчителів, вихователів
та студентів закладів вищої педагогічної освіти*

видання друге
(перероблене і доповнене)

Тернопіль
2020

УДК 37.01 (075)
ББК 74.2
Я 62

Рецензенти:

Примакова В. В. – доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри теорії й методики виховання, психології та інклюзивної освіти Комунального вищого навчального закладу «Херсонська академія неперервної освіти» Херсонської обласної ради;

Степанюк А. В. – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри загальної біології та методики навчання природничих дисциплін Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка;

Яцук І. П. – доктор педагогічних наук, професор, декан факультету початкової освіти та філології Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії.

*Рекомендовано до друку вченою радою
Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка (протокол № 13 від 23 червня 2020 року)*

Янкович О. І., Кузьма І. І. Освітні технології у початковій школі:
Я 62 навчально-методичний посібник. Тернопіль: ТНПУ ім. Володимира
Гнатюка, 2020. 290 с.

ISBN 978-617-595-082-1

У посібнику розкрито теоретичні аспекти реалізації освітніх технологій у школі першого ступеня. Висвітлено їхні критерії, структуру, класифікації, історію розвитку. Проаналізовано найбільш поширені освітні технології й відповідні їм методи в контексті положень Концепції Нової української школи, Державного стандарту початкової освіти.

Навчально-методичний посібник призначений для студентів закладів вищої педагогічної освіти зі спеціальності 013 «Початкова освіта». Його можуть використовувати вчителі шкіл першого ступеня, вихователі закладів дошкільної освіти.

УДК 37.01 (075)
ББК 74.2

ISBN 978-617-595-082-1

© О. І. Янкович, І. І. Кузьма, 2020
© ТНПУ ім. Володимира Гнатюка, 2020

ПЕРЕДМОВА

Одним із провідних шляхів розбудови держави є розвиток освітньої галузі. Зв'язок між вихованням молодого покоління як інвестицією в майбутнє, підготовкою вчителя й зміцненням країни був помічений ще в епоху Ренесансу. На сучасному етапі держави з найвищим індексом людського розвитку характеризуються учнівськими досягненнями щодо сформованості компетентностей. Проте в міжнародних рейтингах рівня знань учнів Україна, на жаль, посідає не найвищі сходинки. Хоча в контексті освітніх досягнень українські школярі мають високий потенціал, на розкриття якого спрямовані Закон «Про освіту», Концепція Нової української школи. Реалізація реформ в освіті здійснюється на основі використання інноваційних систем і технологій. Володіння вчителем практичними вміннями застосування сучасних методів і технологій навчання є вимогою сьогодення.

Реформування шкільництва розпочинається з початкової ланки освіти. У Державному стандарті початкової освіти зазначається, що дітям забезпечується радість пізнання через дослідницьке та проєктне навчання; навчальна діяльність є для них цікавою.

Основні положення Концепції Нової української школи та Державного стандарту початкової освіти націлюють учителя на реалізацію інноваційних освітніх технологій та методів. Використання технологічного підходу дає змогу відстежувати зв'язок навчального матеріалу з життям, формувати креативне й критичне мислення молодших школярів, розвивати мотивацію учнів до навчання, їхню здатність розв'язувати проблеми, ефективно спілкуватися, організовувати свою діяльність, здійснювати рефлексію, що в сукупності забезпечує сформованість умінь вчитися як ключової компетентності. Утілення педагогіки партнерства на основі довіри і розуміння також відбувається з використанням освітніх технологій, зокрема особистісно зорієнтованих, інтерактивних, ігрових, медіаосвітніх, формування критичного мислення, організації успішної діяльності тощо.

Різноманітність функцій освітніх технологій пояснюється варіативністю їхньої структури, компонентами якої є, крім традиційних, новітні засоби освітнього процесу, зокрема інформаційно-комунікаційні, а також інтерактивні методи, які набули популярності в країнах Європейського Союзу та в Україні.

Доцільність використання освітніх технологій очевидна. Проте вчителі часто відчують труднощі в їхній реалізації, що зумовлено декількома причинами. По-перше, у педагогічній науці немає єдиної думки щодо трактування термінів «метод», «методика», «прийом», «освітня технологія», «педагогічна технологія», що призвело до неоднозначного розуміння педагогічними працівниками суті технологічного підходу. По-друге, залишаються невирішеними суперечності в обґрунтуванні критеріїв освітніх технологій. Окремі з ознак, наприклад, гарантія результату, не підтверджуються шкільною практикою. Ще не розроблена жодна технологія, яка б забезпечувала успішне навчання й виховання всіх без винятку школярів.

Автори перших освітніх технологій вважали, що обґрунтовані ними нові способи спільної діяльності вчителя та учнів забезпечуватимуть необхідний результат незалежно від рівня професійних умінь і таланту педагога. Однак на практиці все відбувалося інакше. Досвід використання технологічного підходу переконує в тому, що якість освітнього процесу залежить передусім від професійної майстерності педагога та здібностей учнів і автоматично не поліпшується від упровадження освітніх технологій. Проте вони є орієнтиром у діяльності вчителя, сприяють удосконаленню педагогічної праці.

Однією з найбільших проблем технологізації освіти є реалізація технологічного процесу без використання діагностичних процедур, що суперечить діагностичності як основному критерію освітніх технологій. Зазвичай в описах освітніх технологій відсутні діагностичні методики для вимірювання результату та його відповідності визначеній меті. Незважаючи на прогрес в інформатизації освіти, використання комп'ютерних програм для діагностики виховних якостей школярів є поодиноким явищем. Варто також зауважити, що розроблені освітні технології недостатньо спрямовані на формування в особистості вмінь вирішувати професійні і життєві проблеми, досягати успіху в тій діяльності, яка відповідає нахилам і потребам.

Зазначені чинники призвели до того, що є велика кількість закладів освіти, педагогічні працівники яких уникають упровадження інноваційних технологій.

Автори пропонованого навчально-методичного посібника ставлять за мету допомогти передусім учителям початкової школи подолати труднощі у використанні технологічного підходу до організації освітнього процесу: вирішити суперечності щодо понятійно-категоріального тезаурусу; диференціювати терміни «метод», «методика» та «технологія»; охарактеризувати найбільш поширені сучасні технології в контексті відповідності структурі та критеріям технологізації освіти. Проте посібник можуть використовувати також учителі закладів базової середньої, профільної та позашкільної освіти.

Опрацювання посібника дасть змогу педагогічним працівникам набути таких умінь: реалізовувати технології, які декілька десятиріч тому називалися методами, а саме: інтерактивні, ігрові, проєктні; організовувати колективні творчі справи, згуртовувати колектив класу, проводити профілактичну роботу для попередження залежності школярів від психоактивних речовин; упроваджувати позитивну стратегію уникнення невдач, яка полягає в діагностиці схильностей учнів та допомозі використати їхній потенціал у соціально цінній діяльності.

Посібник складається з трьох розділів: перший присвячений теоретичним аспектам технологізації освіти, а зміст другого і третього структуровано відповідно до класифікації освітніх технологій, у якій виокремлено елементарні (загальнометодичні) й комплексні технології, що сприяють формуванню ключових компетентностей дітей молодшого шкільного віку. Цим акцентовано увагу, що сучасна школа першого ступеня – це школа, у якій реалізується компетентнісний підхід до освітнього процесу, а не формуються знання, уміння й навички. Образно кажучи, у такій школі дитина не лише вивчає, як це було раніше, будову велосипеда й принцип його дії, а і їздить на велосипеді, правильно обираючи вектор руху.

Чимало положень, викладених авторами, є дискусійними, зокрема, що є технологією, а що ні; відносною є й диференціація технологій відповідно до ключових компетентностей для життя, формуванню яких вони сприяють.

Автори посібника запрошують до співпраці студентів, учителів, викладачів закладів вищої освіти, усіх зацікавлених читачів і з вдячністю сподіваються на їхні відгуки та рекомендації.

I. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ОСВІТНІХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

1.1. Поняття освітньої технології

Трактування термінів у галузі технологізації початкової школи та базової середньої чи вищої освіти не відрізняється.

Термін «технологія» походить від грецького *techné* – мистецтво, майстерність і *logos* – наука, закон. Отже, технологія – це наука або вчення про майстерність.

Незважаючи на популярність освітніх технологій, учені не дійшли згоди в поясненні їхньої суті.

У «Тлумачному словнику сучасної української мови» технологія трактується як сукупність знань, відомостей про послідовність окремих виробничих операцій у процесі виробництва чогось; навчальний предмет, що викладає ці знання, відомості; сукупність способів обробки або переробки матеріалів, виготовлення виробів, проведення різних операцій тощо¹.

Термін «технологія» використовується не лише у виробництві, а й у медицині, політиці, сфері обслуговування, і, звичайно, в освіті. Водночас із поняттям «освітні технології» застосовуються також «педагогічні технології», «технології навчання», «технології виховання», «соціально-виховні технології», «технології управління». Зазвичай учені вважають, що поняття «освітні технології» ширше, ніж «педагогічні»². Науковці, зокрема, стверджують, що освітні технології відображають загальну стратегію розвитку освіти, єдиного освітнього простору, а педагогічні – утілюють тактику її реалізації. Прикладами освітньої технології є Концептуальні засади реформування середньої школи, Закон України «Про освіту» тощо.

Ще донедавна в межах освітніх технологій науковці виокремлювали педагогічні, соціально-виховні та інформаційно-комунікаційні технології, а серед педагогічних виділяли навчальні, виховні технології та технології управління. Очевидно, такий поділ був виправданий тим, що вчителі оперували поняттями

¹ Тлумачний словник сучасної української мови / уклад. І. М. Забіяка. Київ: Арій, 2007. С. 445.

² Буркова Л. Технології в освіті. *Рідна школа*. 2001. № 2. С. 18–19.

«навчальний процес», «навчально-виховний процес». З прийняттям Закону «Про освіту» (2017 р.) використовується термін «освітній процес» як система науково-методичних і педагогічних заходів, спрямованих на розвиток особистості шляхом формування та застосування її компетентностей³. Отже, диференціація освітнього процесу на навчальний та виховний зникла, оскільки навчання й виховання школярів здійснюються водночас. Уже під час першого етапу (адаптаційно-ігрового) у початковій школі на інтегрованих заняттях формування картини світу в дітей та виховання ціннісного ставлення до нього за важливістю є рівнозначними. Зрештою, навряд чи є хоч одна технологія, яка б передбачала реалізацію лише навчальних цілей відокремлено від виховних чи розвивальних. Проблематично також назвати технологію, яка б застосовувалася лише під час уроків або інтегрованих занять. Зазвичай освітні технології можна використовувати як в урочній, так і в позаурочній та позашкільній роботі з учнями.

На сьогодні існує більше 300 визначень поняття «освітні (педагогічні) технології». Виокремлено декілька підходів щодо тлумачення цих термінів:

- 1) освітня технологія як новітній технічний засіб;
- 2) освітня технологія як відкрита система, що складається із взаємопов'язаних елементів: цілей, змісту, форм, методів, засобів взаємодії вчителя й учнів та результату;
- 3) освітня технологія як сукупність дій чи діяльність, спрямована на досягнення результату, що відповідає визначеній меті;
- 4) освітня технологія як проєкт (модель) освітнього процесу, у якому чітко сформульовані цілі та відбувається орієнтація на результат;
- 5) освітня технологія як галузь науки або педагогічного знання чи наука⁴.

Незважаючи на те, що наведені підходи до визначення терміна є численними, ними не вичерпується з'ясування сутності освітніх

³ Про освіту: Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>

⁴ Янкович О. І. Освітні технології в історії вищої педагогічної освіти України (1957–2008): монографія. Тернопіль: Підручники та посібники, 2008. С. 12.

технологій. У практичній діяльності закладів освіти під освітньою технологією помилково розуміють будь-яку інновацію.

Нерідко постає питання, як розмежувати технологію і метод. За умов термінологічних розходжень особливої актуальності набуває проблема обґрунтування єдиних критеріїв технологічного підходу.

1.2. Критерії та структура освітніх технологій

Основними *критеріями технологічного процесу* є: системність, ефективність, оптимальність, алгоритмічність, діагностичність, відтворюваність, прогнозованість, ієрархічність тощо. Критерії ще трактують як вимоги. Головними вимогами до освітніх технологій, окрім перерахованих, вважаються: концептуальність і науковість, структурованість, керованість, запланована ефективність, оптимальність витрат, можливість тиражування та перенесення в нові умови.

Освітня технологія – це спосіб спільної діяльності вчителя та учнів, для якого притаманні передусім послідовність у реалізації дій (*алгоритмічність*), постійне і систематичне вимірювання рівня навчальних досягнень і сформованості виховних якостей (*діагностичність*), взаємозв'язок основних елементів технології, якими є мета, зміст, форми, методи, засоби взаємодії учасників педагогічного процесу та результат (*системність*). Освітня технологія є відкритою педагогічною системою, котра складається з концептуально-цільових (мета, що відповідає освітнім концепціям), змістових (зміст технології), процесуальних (технологічний процес: форми, методи, засоби взаємодії суб'єктів та об'єктів технології), результативно-аналітичних (результат та його аналіз) компонентів.

Співвідношення результату й обсягу затрачених ресурсів визначає *ефективність* освітньої технології. *Оптимальність* передбачає отримання максимального результату за мінімальних витрат. *Ієрархічність* означає, що існують освітні технології різного рангу: метатехнології, макротехнології, мезотехнології та мікротехнології (тобто головні, наприклад, концепції розвитку освіти, і другорядні, які використовуються в межах однієї чи кількох навчальних дисциплін або тем). Завдяки *відтворюваності* технології забезпечується можливість її застосування середньостатистичним педагогом в умовах закладу освіти.

Прогнозованість освітньої технології виражається в орієнтації на заздалегідь визначений результат.

Аналіз критеріїв технологічного підходу дає змогу зробити висновок, що *освітня технологія* – це алгоритм здійснюваних учителями та учнями спільних дій, що систематично діагностуються і спрямовані на забезпечення відповідності результату визначеній меті. Під систематичним діагностуванням маємо на увазі проведення педагогічних вимірювань на всіх етапах реалізації освітніх технологій, тобто здійснення початкової, корекційної (поточної) та узагальнювальної (підсумкової) педагогічної діагностики.

Критерії технологічного підходу дають змогу розмежувати поняття «технологія» і «метод». Технологія відрізняється від методів, які можуть використовуватися в одній чи декількох технологіях, передусім діагностичністю та алгоритмічністю. Автори наукових та навчально-методичних праць нерідко припускають, що внаслідок реалізації технології забезпечується гарантія досягнення цілей. Однак такої гарантії немає, якщо реалізується метод. Насправді на відповідність результату визначеній меті впливає багато різних чинників, передусім рівень мотивації учнів здобути якісну освіту, ступінь педагогічної майстерності вчителя. Ці чинники виявляють свій вплив під час реалізації і методів, і технологій.

Отже, доцільно радше стверджувати, що освітня технологія – це спосіб оптимального досягнення мети педагогами та учнями, що визначено на основі педагогічних вимірювань, з використанням відповідних методів. Метод може застосовуватися в одній чи багатьох технологіях. За такого формулювання можна зробити висновок, що технологія є системою, метод у якій є одним із компонентів.

У закладах освіти часто також використовується термін «технологія» у значенні «методика». Методика – це сукупність дій для отримання локального результату, які не супроводжуються жорстким діагностуванням рівня досягнення мети.

Варто зауважити, що диференціація технологій, методик і методів є дискусійною проблемою, і до сьогодні вона однозначно не вирішена.

1.3. Розвиток технологічного підходу в теорії та практиці початкової освіти

Поняття «технологія» виникло у зв'язку з розвитком машинної промисловості, а згодом було застосовано в навчальних закладах завдяки інтеграції виробничої й освітньої галузей, що зумовила прагнення запровадити в школи виробничі новації. Учені вважають, що в науковій літературі термін «технологія» з'явився у 1772 р. Проте є припущення щодо більш ранньої появи цього терміна. Очевидно, це сталося у 20-ті роки XVIII ст., коли Ф. Полікарпов написав навчальну книгу «Технологія. Мистецтво граматики». Цей термін він використовував і в додатку до третього видання «Граматики» М. Смотрицького, у якому підкреслював, що концепція граматики як мистецтво і ремесло передбачає побудову системи визначень та принципів.

Термін «технологія» стосовно освітньої галузі вперше використав американський педагог, представник педології (наукового напрямку в зарубіжній реформаторській педагогіці кін. XIX – поч. XX ст., який мав на меті об'єднати підходи різних наук до розвитку дитини) Дж. Саллі у 1866 р. У працях «Дитяча психологія», «Введення у психологію з погляду теорії освіти» він підкреслював значення мистецтва, освіти й соціального середовища для розвитку особистості.

У минулому на технологію покладалися такі ж сподівання, як і на філософський камінь: завдяки організації освітнього процесу на технологічній основі всі діти будуть успішними. Проте вже зараз можна з упевненістю стверджувати, що цього не сталося і не станеться в майбутньому, оскільки результати освітньої діяльності залежать не тільки від способу навчання й виховання, а й від особливостей учнів (здібностей, мотивації), а також від педагогічних умінь учителя.

Отже, термін «технологія» в освітній галузі застосовується від XIX ст., проте ще задовго до його появи технології, зокрема й освітні, використовувалися в практиці навчання й виховання.

Історія освітніх технологій, як і початкової школи, розпочинається в стародавньому світі. Скільки існують школи, стільки й освітні технології. Проте перші освітні технології суттєво відрізнялися від сучасних, оскільки ще не були відкритими

системами, а лише примітивними засобами навчання або ігровою діяльністю.

Якщо погодитися з думкою, що освітня технологія – це новітній технічний засіб, то абак (попередник рахівниці та калькуляторів), який використовували у школах Фінікії за три тисячі років до н. е., можна вважати першою технологією в освіті.

Усі ознаки технологічного підходу притаманні також спартанській та афінській системам виховання, які розвивалися у VI–IV ст. до н. е.

Автором ідеї технологізації освіти вважається Я. А. Коменський. Зазвичай порівняння навчального процесу з годинником, зроблене чеським гуманістом у творі «Велика дидактика», інтерпретується як запровадження технологічного підходу: «Отже, мистецтво навчання не потребує нічого іншого, крім умілого розподілу часу, предметів і методу...»⁵. Я. А. Коменський одним із перших заклав основи інтерактивного (взаємного) та проблемного навчання, створив передумови для розвитку інтерактивних і проєктних технологій. Ці інновації чеський педагог розробляв для школи рідної мови, тобто початкової школи, статус якої він підняв, запропонувавши збільшити термін навчання до шести років, а також упроваджуючи правила й рекомендації, суть яких засвідчує реалізацію технологічного підходу до навчання. Зокрема, це посилення ґрунтовності засвоєння знань через пояснення товаришеві (сучасний інтерактивний метод «навчаючи вчуся») тощо.

Серед учених, що зробили вагомий внесок у розвиток технологізації освіти, – основоположник методики початкового навчання Й. Г. Песталоцці. Він є автором теорії елементарної освіти. Це така організація навчання, за якої в об'єктах пізнання і діяльності дітей виділяються найпростіші елементи, що дає змогу безперервно просуватися в навчанні від простого до складного, переходити від одного ступеня до іншого, доводячи знання і вміння дітей до можливого рівня досконалості. Також швейцарський педагог розробив систему вправ із розвитку здібностей дитини.

⁵ Коменський Я. А. Вибрані педагогічні твори. Київ: Радянська школа, 1940. Т. 1: Велика дидактика / під ред. А. А. Красновського. С. 105.

Організацію навчання, спрямовану на розумовий, фізичний, моральний розвиток дитини, цілком можна вважати, відповідно до критеріїв технологічного підходу, унікальною технологією початкової освіти Й. Г. Песталоцці.

У відтворенні генези освітньої технології вагомою є ідея німецького вченого Й. Ф. Гербарта про те, що вихователю, який приступає до процесу виховання, необхідно мати своєрідну карту чи план: «Те, що є важливим для вихователя, має бути розгорнуто перед ним як географічна карта або (за можливості) як план добре побудованого міста, де подібні напрями однозначно перетинаються і де око самостійно орієнтується без будь-якої підготовки»⁶. Отже, німецький учений вважав, що педагогу потрібно мати проєкт (модель) виховного процесу або технологічну карту з певним алгоритмом дій. При цьому Й. Ф. Герbart віддавав належне педагогічній майстерності вчителя, педагогічна інтуїція якого дає змогу приймати правильні рішення.

Суттєві зміни в педагогічній науці в контексті розвитку технологізації освіти відбулися у 20-х роках ХХ ст. У цей час педагогічна технологія використовується в значенні «технічний засіб».

Із середини 30-х років минулого століття в зарубіжній педагогіці розпочалася технізація навчального процесу, яка була початком першого періоду розвитку освітніх технологій у світовому масштабі. Нова технічна ера в навчальному процесі розпочалася зі створення американцем С. Прессі механічних пристроїв для перевірки контрольних робіт. Він був переконаний, що завдяки цьому відкриттю розпочалася технічна революція в навчанні. Отже, освітня технологія виникла як технічний засіб навчання в педагогічному процесі, тобто як технологія в освіті.

На технічному ґрунті технологічні терміни виникали не лише в навчанні, а й у вихованні. Зокрема, у «Педагогічній поемі» (1931 р.) А. Макаренка писав: «Наше педагогічне виробництво ніколи не будувалося за технологічною логікою, а завжди за логікою моральної проповіді... Саме тому у нас просто нема всіх найважливіших відділів виробництва: технологічного процесу,

⁶ Хрестоматія по истории педагогики: В 3 т. Москва: ТЦ Сфера, 2006. Т. 1: Античность, Средневековье / под общ. ред. А. И. Пискунова. С. 289.

обліку операцій, конструкторської роботи, застосування кондукторів і приладів, нормування, контролю, допусків і бракування»⁷.

Великий український педагог-класик, як і його попередник Я. А. Коменський, що порівнював організацію педагогічного процесу з годинниковим механізмом, як і французький філософ-просвітителі Ж. О. Ламетрі, що написав твір «Людина-машина» і також встановлював аналогії між людиною і годинниковим механізмом, «чим більше думав, тим більше виявляв схожості між процесами виховання й звичайними процесами в матеріальному виробництві і ніякої особливо страшної механістичності в цій схожості не бачав»⁸. А. Макаренко був переконаний, «що дуже багато деталей людської особи і людської поведінки можна зробити на пресах, просто штампувати за стандартом, але для цього потрібна особливо тонка робота самих штампів, скрупульозна обережність і точність. Інші деталі потребували, навпаки, індивідуальної обробки в руках висококваліфікованих майстрів, людей із золотими руками й гострим оком. Для багатьох деталей необхідні були складні спеціальні прилади, які в свою чергу потребують великої винахідливості і польоту людського генія. А для всіх деталей і для всієї роботи вихователя потрібна особлива наука»⁹.

У «Педагогічній поемі» та інших творах А. Макаренка водночас із терміном «технологічний процес» використовується й термін «техніка» у значенні «технологія».

Трансформація поняття від «технологія в освіті» до «технологія освіти» розпочалася у 40–50-х роках ХХ ст. Зрозуміло, намагання вчених поліпшити ефективність навчання, зменшити його залежність від особистості вчителя не могли обмежитися використанням лише технічних засобів (технологій в освіті). Необхідні були нові підходи до навчального процесу. Таким вимогам відповідало програмоване навчання, запропоноване в 1954 р. американцем Б. Ф. Скіннером. Воно вважається основою (фундаментом) освітніх технологій.

⁷ Макаренко А. С. Педагогічна поема. Київ: Рад. школа, 1973. С. 440.

⁸ Там само.

⁹ Там само.

Прихильники технологічного підходу, висловлюючи невдоволення традиційним навчанням, передусім виступили з критикою розпливчастого, неконкретного, поверхневого окреслення цілей. На їхню думку, мета повинна бути визначена настільки чітко, щоб можна було однозначно зробити висновок про ступінь її реалізації. Точності постановки цілей сприяла таксономія, яку розробив у 1956 р. американський учений Б. Блум.

Освітні технології почали активно використовуватися за кордоном у 60-х роках ХХ ст. В Україні, яка в той час була частиною тоталітарної держави, вони не отримали відповідного імпульсу для поширення, адже, як відомо, втілення зарубіжних, особливо буржуазних (країн капіталістичного табору) новацій гостро засуджувалося. Проте термін став популярним.

Зокрема, класик української педагогіки, творець школи радості для дітей молодшого шкільного віку В. Сухомлинський у середині 60-х років ХХ ст. використав технологічні терміни в книзі, присвяченій розмові з молодим директором школи. Він писав: «Учитель готується до хорошого уроку все життя... Така духовна і філософська основа нашої професії і *технології нашої праці* [виділено автором]: щоб відкрити перед учнями іскорку знань, учителеві треба увібрати море світла, ні на хвилину не відходячи від променів вічно сяючого сонця знань, людської мудрості...»¹⁰.

«У кожного вчителя є своя творча лабораторія, вона рік у рік збагачується – це дуже важливий бік педагогічної культури. Мова йде про *технологію педагогічної праці*»¹¹.

«Однією з найбільш тонких і ювелірно чистих справ у *технології педагогічної творчості* [виділено автором] є створення в духовному житті кожної дитини і шкільного колективу гармонії радощів»¹².

Але В. Сухомлинський не лише використовував технологічні терміни. Він створив унікальну авторську технологію гуманістичного виховання учнів початкової школи, відобразивши її в книзі «Серце віддаю дітям».

¹⁰ Сухомлинський В. О. Розмова з молодим директором: вибрані твори в п'яти томах. Київ: Радянська школа, 1977. Т. 4. С. 465.

¹¹ Там само. С. 454.

¹² Там само. С. 553.

70-ті роки XX ст. характеризуються подальшими науковими пошуками як щодо уточнення тлумачення терміна, так і стосовно вироблення нових підходів до технологічної побудови навчального процесу. У цей час сутність освітніх технологій значно розширилася. З одного боку, під впливом системного підходу освітню технологію почали розуміти як проектування керованого навчального процесу з точно визначеними цілями, реалізація яких піддається опису. З іншого – популяризація освітніх технологій призвела до виникнення уявлення про них як про будь-яку новацію навчального процесу. Під освітніми технологіями почали розуміти всі основні проблеми дидактики, а також пропозиції, спрямовані на вдосконалення освітнього процесу.

Із 80-х років XX ст. провідне місце в закладах освіти зайняли інформаційно-комунікаційні технології. Проте вони стали звичними в початковій школі лише після апробації в старшій і середній школі відповідно.

Отже, за декілька десятиріч відбулися суттєві зміни в реалізації технологічного підходу, здійснено перехід від освітніх технологій як аудіовізуальних засобів, телебачення до освітніх технологій як нової системи навчання, зокрема й у початковій школі.

1.4. Класифікація освітніх технологій

В освітньому процесі навіть початкової школи використовується велика кількість різноманітних технологій: очевидно, їх стільки ж, скільки і визначень самого поняття. Отже, постає потреба в їхній класифікації. Це полегшить працю педагога, що добирає найдоцільніші технології для своєї роботи. Проте загальноприйнятої класифікації технологій у початковій школі немає. Як у ботаніці кілька століть тому, так і в педагогіці триває пошук генетичної ознаки, на основі якої будуватиметься універсальна класифікація, проста у використанні для науковців і педагогічних працівників закладів освіти.

Міжнародний експерт із проблем педагогічних технологій І. Підласий констатує існування лише трьох технологій: продуктивної, поблажливої та партнерської. Продуктивна технологія є найдоцільнішою в ринкових умовах. Її мета – допомогти учням отримати максимум продуктивних знань та

вмінь. Більшість людей, що прагне одержати швидко і конкретну вигоду від освіти, віддасть перевагу саме їй. Поблажлива технологія застосовується тоді, коли пріоритетним у школі є особистісно зорієнтоване навчання, скероване на задоволення запитів учня. Якщо освітній процес спрямований на засвоєння предмета і задоволення потреб школяра, то виникає необхідність у партнерській педагогіці¹³. Саме така педагогіка на основі довіри і розуміння втілюється в сучасній початковій школі. Зрозуміло, що в межах партнерської педагогіки як метатехнології мають бути виокремлені інші (вужчі) технології: макро- й мікротехнології.

За трьома ознаками (цільова орієнтація, характер взаємодії вчителя та учня, організація навчання (способи засвоєння)) науковці Харківської школи педагогічних технологій І. Прокопенко та В. Євдокимов теж виокремили три групи технологій:

- 1) педагогічні технології за цільовою орієнтацією;
- 2) педагогічні технології за характером взаємин між учителем і учнем;
- 3) педагогічні технології за способами організації навчання¹⁴.

Проте є й складніші класифікації, які містять за різними ознаками до сотні педагогічних технологій.

У закладах освіти на основі цілей, парадигм і способів реалізації мети в навчальному, виховному, управлінському та інформаційному середовищах виокремлено такі групи освітніх технологій: навчальні технології, виховні технології, технології управління (які є педагогічними технологіями), соціально-виховні технології й інформаційні технології. Проте ця класифікація дуже відносна, оскільки «в чистому вигляді» не існує навчальних і виховних процесів, вони взаємопов'язані й невіддільні, як здобуття знань і розвиток школяра. Низка технологій: інтерактивні, ігрові, проектні тощо – є водночас навчальними й виховними, використовуються в урочній та позаурочній діяльності.

¹³ Підласий І. П. Практична педагогіка або три технології: інтерактивний підручник для педагогів ринкової системи освіти. Київ: Вид. дім «Слово», 2004. С. 34.

¹⁴ Прокопенко І. Ф., Євдокимов В. І. Педагогічні технології: навч. посібник. Харків: Колегіум, 2005. С. 24–25.

Заслуговує на увагу класифікація педагогічних технологій М. Чепіль та Н. Дудник, які, проаналізувавши напрацювання А. Нісімчука, О. Падалки, О. Шпак, за рівнем застосування виокремили загальнопедагогічні (стосуються загальних основ організації освітніх процесів), предметні та галузеві (призначені для вдосконалення викладання предметів), локальні й модульні (передбачають часткові зміни педагогічних явищ) технології, зазначивши існування ще й вузькодидактичних (специфічні методики, способи організації педагогічної взаємодії між учителями та учнями для досягнення конкретного результату)¹⁵.

Спеціальної класифікації технологій початкової освіти ще не обґрунтовано. У сучасній школі першого ступеня, очевидно, важливою класифікаційною ознакою мала б стати орієнтованість на формування міжпредметних, загальнопредметних, ключових компетентностей для життя та наскрізних умінь. У такій класифікації доречно виділити групи технологій, що сприяють спілкуванню рідною та іноземними мовами, формуванню математичної компетентності та основних компетентностей природничих предметів, інформаційно-комунікаційної компетентності, умінню вчитися впродовж життя, підприємливості й фінансової грамотності тощо. Наприклад, інформаційно-комунікаційні й медіаосвітні технології мали б бути розміщені в комплексі технологій, спрямованих на формування інформаційно-цифрової компетентності; здоров'язбережувальні – на формування здорового життя тощо. Проте це лише ідея, яка потребує наукового обґрунтування.

Отже, процес створення класифікацій освітніх технологій, зокрема й початкової ланки освіти, триває.

1.5. Педагогічне цілеутворення в технологічних процесах початкової освіти

Поняття цілі. Види цілей

Будь-яка діяльність розпочинається з визначення цілей, адже саме вони є запорукою успіху. Мета – це перший компонент освітньої технології.

¹⁵ Чепіль М. М., Дудник Н. З. Педагогічні технології: навч. посібн. Київ: Академвидав, 2012. С. 18.

Відповідно до Державного стандарту початкової освіти учень повинен визначати власні навчальні цілі та способи їхнього досягнення, приймати рішення та нести за них відповідальність¹⁶. Отже, у початкових класах школяра необхідно навчити мистецтва цілеутворення.

Мета (або ціль) – це образ у майбутньому; бажана кінцева точка дії людини. Це те, чого хтось хоче досягнути¹⁷. Іноді вчителі намагаються диференціювати поняття «ціль» та «мета». Проте вони є синонімічними.

Розрізняють багато видів цілей залежно від критеріїв їхньої класифікації. Наприклад, у дидактиці виокремлюють навчальні, виховні та розвивальні цілі. Головною ознакою класифікації є вид діяльності. Як відомо, учитель проводить під час уроку з учнями навчальну (набуття знань), виховну (формування цінностей та ідеалів) роботу, розвиває інтелект, психологічні якості, волю, самостійність тощо.

Якщо головною ознакою класифікації цілей є часовий період, то вирізняють довго-, середньо- та короткострокові цілі. За пріоритетністю виокремлюють головні та другорядні цілі; за змістом діяльності – наукові, навчальні, соціальні, організаційні.

Вагомою є роль цілей у педагогічному процесі початкової школи. Учителеві необхідно на початку уроку ознайомити учнів із цілями, які необхідно реалізувати, і протягом уроку з'ясувати, як їх досягнуто.

Способи формулювання цілей

Процес визначення вчителем конкретних цілей та завдань і засобів для їхнього досягнення в педагогічній науці називають декількома термінами, зокрема педагогічним цілепокладанням або цілеутворенням. У початковій школі воно має специфіку: домінує цілеутворення вчителя, який поступово залучає до цієї діяльності учнів. Важливо при цьому показати взаємозв'язок між

¹⁶ Державний стандарт початкової освіти: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 р. № 87. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/prozatverdzhennya-derzhavnogo-standartu-pochatkovoyi-osviti>

¹⁷ Тлумачний словник сучасної української мови / уклад. І. М. Забіяка. Київ: Арій, 2007. С. 226.

навчальними й життєвими цілями, правильно визначеною метою й досягненням успіху.

У практиці навчання розроблено типові способи формулювання цілей. Зокрема, цілі визначають:

- відповідно до змісту навчального матеріалу (вивчити будову Сонячної системи);

- відповідно до діяльності вчителя (пояснити учням, чому відбувається зміна дня й ночі);

- відповідно до внутрішніх процесів інтелектуального, емоційного, особистісного розвитку учнів (розвинути мотивацію до здорового способу життя на основі знань про будову людського організму);

- відповідно до навчальної діяльності учнів (навчитися визначати відстань між містами, користуючись фізичною картою України).

Кожен із цих способів має свої недоліки. Формулювання цілі повинно відповідати таким вимогам: точність, конкретність отриманих результатів, можливість їхнього контролю на кожному уроці. Цілі обов'язково повинні відображати позитивні зміни в діяльності школяра, прогрес у його інтелектуальному, психічному, моральному, духовному розвитку. Лише в такому випадку можемо говорити про діагностичність цілеутворення, яке є початковим етапом освітньої технології.

Визначаючи цілі, учитель повинен передусім орієнтуватися на вимоги Державного стандарту початкової освіти до обов'язкових результатів навчання та компетентностей, що мають бути сформовані в молодших школярів.

Важливо, щоб до цілеутворення вчитель залучав учнів. Ця діяльність буде успішною лише за умови усвідомленості школярами значущості цілі та зацікавленості в досягненні найвищих результатів.

Тому правилами для вчителя мають стати такі:

1. Ознайомлювати школярів із навчальними цілями. Варто записувати цілі на дошці, щоб під час вивчення й повторення матеріалу повертатися до них, забезпечуючи учням можливість з'ясувати рівень досягнення ними мети.

2. Спонукаати школярів, щоб вони самі визначали цілі та очікувані результати. Люди зазвичай надають перевагу власному

цілеутворенню, ніж здійсненому кимось. Якщо це можливо, треба запитувати учнів, що вони хотіли б вивчити, запам'ятати на певному занятті, з чим мають бажання ознайомитися додатково, що ще хочуть дізнатися від учителя на цьому уроці.

Як вже зазначалося, виокремлюють головні та допоміжні (проміжні) цілі. Поділ головної мети на допоміжні цілі ще називають процесом декомпозиції мети. Досягнення головних педагогічних цілей відбувається завдяки реалізації проміжних.

Отже, першим структурним компонентом педагогічної технології є діагностично визначена мета. Вона поділяється на допоміжні цілі. Їхня реалізація з можливістю корегування становить алгоритм дій технології. Педагогічна діагностика дає змогу переконатися, чи відповідає результат визначеній меті.

Таксономія цілей та їхня реалізація в освітньому процесі

У педагогічній науці обґрунтовані вимоги до цілеутворення. Цілі повинні бути конкретними, реальними, точно сформульованими та ін. Реалізувати ці вимоги допомагає запропонована у 1956 р. Б. Блумом таксономія цілей пізнавальної діяльності¹⁸.

Термін «таксономія» взятий із біології (у перекладі з грецької тлумачиться як «розміщення в порядку», «закон»), означає таку класифікацію і систематизацію об'єктів, яка побудована на базі їхнього природного взаємозв'язку і використовується для опису категорій, розташованих послідовно за наростальною складністю.

В освіті таксономія цілей – це поділ цілей на групи від найпростіших до найскладніших, найважливіших.

Завдяки таксономії педагоги показують орієнтири в навчанні, обговорюють мету діяльності з дітьми. Окрім того, з'являється можливість створювати еталони оцінки результатів роботи.

Б. Блум окреслив шість рівнів освітніх цілей, виокремивши цілі нижчого (знання, розуміння, використання) та вищого (аналіз, синтез, оцінювання) порядку.

Цілі нижчого порядку передбачають формування понять, ознайомлення з фактами, явищами, процесами, законами, їхнє

¹⁸ Bloom B. Taxonomy of educational objectives: The classification of educational goals. New York: David McKay Co., 1956. Handbook 1: cognitive domain. P. 187–215.

запам'ятовування і відтворення; розуміння й пояснення вивченого, використання на практиці. Наприклад, учень, який знає певні правила, повинен уміти розв'язувати відповідні задачі, правильно ставити розділові знаки в письмових роботах тощо.

Цілі вищого порядку спрямовані на розвиток дитини. Учень повинен уміти аналізувати, знаходити переваги й недоліки об'єктів, що вивчаються, а також оцінювати значущість явищ, подій у житті, на виробництві тощо (перелік навчальних цілей та їхніх результатів, які можуть бути виміряні, відображено в таблиці 1).

Б. Блум вважав, що використання чіткої, упорядкованої системи цілей навчання дуже важливе для побудови освітнього процесу, адже точне формулювання цілей, які виражені через результати навчання, піддається надійній та об'єктивній оцінці.

Таблиця 1

Перелік навчальних цілей (за Б. Блумом) та їхніх результатів

Основні категорії навчальних цілей	Приклади узагальнених типів навчальних результатів	Ключові слова для формулювання цілей
<p><i>1. Знання.</i> Ця категорія означає запам'ятовування і відтворення вивченого матеріалу від конкретних фактів до цілісних теорій. Загальна риса категорії – запам'ятовування відповідних відомостей.</p>	<p>Учень: – знає основні поняття; – знає конкретні факти й процеси; – знає правила і принципи.</p>	<p>Визначити; описати; запам'ятати; назвати; ідентифікувати; повторити; знайти; показати; перерахувати.</p>
<p><i>2. Розуміння.</i> Показником здатності розуміти значення вивченого може слугувати перетворення (трансляція) матеріалу з однієї форми вираження в іншу, знань в уявлення, інтерпретація матеріалу учнем (пояснення, короткий виклад).</p>	<p>Учень: – розуміє факти, правила, явища; – інтерпретує словесний матеріал; – інтерпретує схеми, графіки і діаграми; – перетворює словесний матеріал у математичні (цифрові) вирази.</p>	<p>Пояснити; розрізнити; узагальнити; переробити; замінити; перевернути чи переставити; підібрати; перефразувати; змінити; обрати; переказати своїми словами; підкреслити.</p>

Продовження таблиці 1

<p><i>3. Використання.</i> Ця категорія означає вміння використовувати навчальний матеріал у конкретних умовах і нових ситуаціях. Показником є використання правил, методів, понять, принципів, законів, теорій тощо в практичній діяльності.</p>	<p>Учень: – використовує поняття і принципи в нових ситуаціях; – застосовує закони, теорії в конкретних практичних ситуаціях.</p>	<p>Показати; намалювати; виготовити; розв'язувати; конструювати; використати; застосувати; присосувати, модифікувати; продемонструвати; обчислити; проілюструвати.</p>
<p><i>4. Аналіз.</i> Ця категорія означає вміння поділити матеріал на складники так, щоб чітко простежувалася його структура: виокремлення частин від цілого, виявлення взаємозв'язків між ними, усвідомлення принципів організації цілого. Навчальні результати характеризуються вищим інтелектуальним рівнем, ніж розуміння і використання, оскільки вимагають усвідомлення змісту навчального матеріалу та його внутрішньої будови.</p>	<p>Учень: – вказує на переваги та недоліки; – аналізує факти і наслідки.</p>	<p>Аналізувати; порівнювати; класифікувати; диференціювати; вибирати; вилучити; установити послідовність; розділити; структурувати; зіставити.</p>
<p><i>5. Синтез.</i> Ця категорія означає вміння комбінувати елементи для отримання цілого, якому притаманна новизна. Таким новим продуктом може бути повідомлення (виступ), план дій. Відповідні навчальні результати передбачають діяльність творчого характеру з акцентом на створення нових схем та структур.</p>	<p>Учень: – пише невеликий твір; – створює проєкт для вирішення проблеми.</p>	<p>Поєднувати; комбінувати; припускати; розвивати; встановлювати; показувати єдність; планувати; згрупувати; скомбінувати; перегрупувати; замінити.</p>

Продовження таблиці 1

<p><i>б. Оцінювання.</i> Ця категорія означає вміння оцінювати значення матеріалу (твердження, художнього твору) для конкретної мети.</p>	<p>Учень: – оцінює значущість того чи іншого результату навчальної діяльності для життя людини й особистісної самореалізації.</p>	<p>Оцінювати; вирішувати; рекомендувати; підсумовувати; критикувати; переконати; порекомендувати.</p>
---	---	---

Таксономія цілей Б. Блума, створена в середині ХХ ст., згодом уточнювалася й доповнювалася. Проте й сьогодні вона залишається надійною матрицею для планування освітньої діяльності та оцінювання результатів навчання.

Зокрема, у 2001 р. колектив учених під керівництвом Л. Андерсона (учня Б. Блума) і Д. Кратволя запропонував оновлену таксономію цілей Б. Блума, відображену в праці «Таксономія для навчання, викладання й оцінювання: перегляд Блумівської таксономії освітніх цілей»¹⁹. У переглянутій версії всі категорії виражено дієсловами, а не іменниками; три категорії названо по-іншому («Знання»→ «Запам'ятовує»; «Осмислення»→ «Розуміє»; «Синтез»→ «Створює»); найвищим компонентом запропоновано категорію «Створює», а не «Оцінює».

Традиційна та оновлена таксономії відображені на рис. 1.

На рівні «Запам'ятовує» учень повинен повторити напам'ять правило, прочитати напам'ять вірш, назвати вивчені поняття, переказати текст, перерахувати, повторити прослухане, намалювати побачені лінії тощо.

Категорія «Розуміє» передбачає необхідність розказати правило своїми словами, перефразувати, висловлення; переказати, дібравши інші, більш зрозумілі для учня слова, але не втративши суті; використати інші способи подачі матеріалу (проілюструвати малюнком, записати схему тощо).

¹⁹ Anderson L. & Krathwohl D. A Taxonomy for Learning, Teaching and Assessin: A revision of Bloom's Taxonomy of Educational Objectives. New York: Longman, 2001. 336 p. URL: <https://www.uky.edu/~rsand1/china2018/texts/Anderson-Krathwoh1%20-%20A%20taxonomy%20for%20learning%20teaching%20and%20assessing.pdf>

На рівні «Застосовує» завдання учня – розв’язати задачу, виконати вправу, провести експеримент, спів ставити з власною життєвою ситуацією та знайти відповідне рішення тощо.

Категорія «Аналізує» містить такі вказівники: розбити ціле на частини, описати їх, порівняти між собою, виділити суттєве і другорядне, класифікувати, упорядкувати за певними ознаками тощо.

На рівні «Оцінює» учень може висловити позицію за і проти, пояснити пріоритети, аргументувати, висловитися щодо своїх уподобань тощо.

Категорія «Створює» передбачає необхідність створити власний варіант моделі, яка розглядалася на уроці; висловити нову ідею; створити оригінальне повідомлення тощо²⁰.

Рис. 1. Рівні освітніх цілей за Б. Блумом та Л. Андерсоном

²⁰ Большакова І. Критичне мислення. Таксономія Блума. Онлайн-курс для вчителів початкової школи. URL: https://www.youtube.com/watch?v=JRXCCu_LJnA

1.6. Діагностичність як критерій освітніх технологій

Грамотно сформульовані цілі й правильно створена мотивація до їхньої реалізації є рушійною силою будь-якого процесу. Тому в освітній діяльності початкової школи визначення цілей є одним із найактуальніших завдань, а підходи до цілеутворення постійно зазнають еволюції. Проте не менш важливим завданням є діагностика стану реалізації мети, а в освітній технології – встановлення, чи відповідають результати визначеній меті.

Діагностичні процедури вчитель початкових класів проводить постійно, починаючи від діагностування готовності дитини до школи, завершуючи переходом до основної школи, при цьому вимірює фізичний розвиток, сформованість соціальних якостей, виховний потенціал сім'ї, міжособистісні стосунки, мотивацію до здобуття освіти, рівень сформованості компетентностей, зокрема й ключових компетентностей до життя.

На необхідності діагностики результатів навчання акцентовано увагу в законодавчих освітніх актах із розбудови нового шкільництва. Зокрема, у Концепції Нової української школи зазначено, що «у рамках запровадження компетентнісного підходу буде створено нову систему вимірювання й оцінювання результатів навчання»²¹. На першому, адаптаційно-ігровому (1–2 класи) циклі початкової школи «буде запроваджено описове формувальне оцінювання, традиційних оцінок не буде; найважливіше завдання вчителя – підтримувати в кожному учневі впевненість і мотивацію до пізнання»²². Далі на другому, основному (3–4 класи) циклі початкової школи оцінки будуть, але «слугуватимуть для аналізу індивідуального прогресу і планування індивідуального темпу навчання, вони розглядатимуться як рекомендація до дії, а не присуд»²³.

Обов'язкове використання діагностичних процедур є особливістю реалізації освітніх технологій. Проте, як засвідчують дослідження, освітні технології не завжди супроводжуються

²¹ Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи / заг. ред. М. Грищенка. С. 12. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola-compressed.pdf>

²² Там само. С. 21.

²³ Там само. С. 15.

відповідними вимірюваннями. Окрім того, здійснення педагогічної діагностики потребує суттєвого вдосконалення: учителі недостатньо обізнані зі значенням цього терміна; не знають, чим відрізняється контроль знань від педагогічної діагностики, а педагогічна діагностика від освітнього моніторингу; не володіють методикою проведення вимірювань у навчальній та виховній роботі.

Термін «діагностика» з грецької мови перекладається як «здатність розпізнавати» (*dia, dias* – через, між, серед, з допомогою; *gnosis* – знання). Отже, *діагностика* – це діяльність щодо встановлення діагнозу або вчення про способи його отримання.

В античному світі діагностами називали людей, які після битви підраховували кількість убитих і поранених. У давнину діагностувати – означало фіксувати втрати, негативи.

Якщо завдання діагностики полягає в тому, щоб з'ясувати відхилення від норми, то правильно проведена педагогічна діагностика спрямована на отримання точної всебічної інформації про об'єкти діагностування, передусім про їхні позитивні риси. Потенціал учнів у різних видах діяльності використовується як трамплін, відштовхуючись від якого долаються недоліки.

Отже, *педагогічну діагностику* трактують як діяльність щодо виявлення актуального стану і тенденцій освітнього процесу, визначення стану розвитку учасників педагогічної взаємодії, яка спрямована на управління якістю освітнього процесу та встановлення перспектив його розвитку.

Окрім терміна «діагностика», в освітній галузі використовується термін «моніторинг».

Моніторинг – це комплексна система спостережень, збору, обробки, систематизації та аналізу інформації. *Освітній моніторинг* – це система збору, опрацювання та поширення інформації про діяльність освітньої системи, що забезпечує неперервне відстеження її стану і прогнозування розвитку. Тобто моніторинг передбачає регулярне здійснення педагогічної діагностики.

Ще задовго до появи відповідної термінології педагогічні вимірювання вже здійснювалися. Отже, діагностика розвивалася протягом тривалого періоду.

Історія педагогічних вимірювань

Термін «педагогічна діагностика» запропонував німецький учений К. Інгенкамп у 1968 р. Проте її становлення розпочалося значно раніше. Донауковий період педагогічної діагностики нараховує стільки ж років, скільки й педагогічна діяльність. Елементи педагогічних вимірювань відомі з часів первісного суспільства. Тоді у племенах використовувалися вікові ініціації для перевірки дітей і підлітків на зрілість. Становлення діагностики продовжилося у школах стародавнього світу. У Давньому Вавилоні в середині III тис. до н. е. під час випробувань майбутніх писарів піддавалися контролю знання ними чотирьох арифметичних дій, уміння вимірювати поля, розподіляти раціони, ділити майно, володіння мистецтвом співу і гри на музичних інструментах.

Відомими з давніх часів є такі форми діагностики, як бесіда, розв'язування математичних задач, шаховий поєдинок та ін. Практика складання іспитів на право зайняти високу чиновницьку посаду вперше була запроваджена в Давньому Китаї за 2200 років до н. е. При цьому перевірялися знання та вміння із шести «мистецтв»: музики, стрільби з лука, верхової їзди, письма та рахунків, знання ритуалів і церемоній. Згодом іспити стали однією з найпоширеніших форм контролю підготовленості чиновників до майбутньої діяльності.

Сьогодні ефективним та об'єктивним методом педагогічної діагностики є тести. Їх запропонував у другій половині XIX ст. відомий англійський учений Ф. Гальтон, перевіряючи фізичні та психічні якості відвідувачів власної лабораторії. Таким чином завершилася кількатисячолітня практика інтуїтивного діагностування. З цього часу розпочався науковий період розвитку діагностики.

Об'єкти та функції діагностики

У педагогічній роботі, зокрема під час реалізації освітніх технологій, піддаються діагностиці особистість школяра, дитячий колектив, діяльність педагога, виховний процес (вплив соціального середовища та виховних інституцій).

Діагностика особистості школяра спрямована на виявлення рівнів його вихованості та загального розвитку. При цьому

вивчаються навчальні досягнення, потреби, інтереси, переконання, ціннісні орієнтації учня, культура його поведінки і спілкування, рівень здоров'я, умови сімейного виховання, психологічні якості.

Діагностика рівня розвитку дитячого колективу і його впливу на вихованця передбачає вивчення ступеня згуртованості дітей, зовнішніх зв'язків, форм дозвілля, історії колективу тощо.

Діагностика виховного процесу – це дослідження виховної системи роботи в школі, ступеня задоволення нею, характеру співпраці між педагогами, причин напруження між педагогами та учнями в конфліктних ситуаціях, взаємодії між виховними інституціями: школою, сім'єю тощо.

Самодіагностика педагога передбачає вивчення індивідуального стилю педагогічного спілкування і керівництва, поведінки у складних ситуаціях, культури розумової праці, рівня педагогічної майстерності, характеру і причин труднощів у роботі.

Отже, визначено такі об'єкти педагогічної діагностики:

- індивідуально-особистісні якості школярів;
- поведінка вихованців у колективі та їхнє ставлення один до одного;
- виховний процес: вплив соціального середовища, а також сімейного, шкільного і класного оточення на формування школярів;
- професійні якості педагогів.

Розрізняють діагностику навчальної та виховної діяльності. Під *діагностикою в навчанні* найчастіше розуміють контроль знань (поточний, періодичний, тематичний, підсумковий). Він показує, наскільки рівень знань школярів відповідає вимогам, що відображені в навчальних програмах. Важливо дотримуватися позитивного принципу оцінювання результатів діяльності, який орієнтує на врахування рівня досягнень учня, а не ступеня його невдач, що є важливим засобом забезпечення успіху у навчанні, формування позитивної «Я-концепції»²⁴.

Діагностика виховної діяльності – це вимірювання рівня розвитку виховних якостей. Особливістю і водночас складністю

²⁴ Кодлюк Я. П. Модернізація підготовки майбутніх учителів початкових класів у контексті вимог Державного стандарту початкової загальної освіти. *Наукові записки КДПУ ім. В. Винниченка (Серія: Педагогічні науки)*. Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2013. Вип. 121. Ч. 1. С. 7.

вимірювань у виховній роботі є відсутність стандартів, які існують у навчанні.

Педагогічна діагностика виконує важливі функції: інформаційну (або функцію зворотного зв'язку), оцінювальну, управлінську, стимулювальну, прогностичну, – які пов'язані між собою.

Провідною функцією є *інформаційна*, оскільки мета педагогічної діагностики полягає в отриманні об'єктивної інформації про стан і тенденції розвитку освітнього процесу, рівні вихованості й освіченості учнів. Здійснюючи діагностичну діяльність, необхідно уникати поширеної серед учителів-початківців помилки: дізнаватися, які недоліки притаманні учневі. Завдання педагога полягає передусім у тому, щоб здобувати об'єктивну інформацію про учня, його позитивні особистісні якості для вдосконалення своєї роботи та допомоги школярам у їхній творчій самореалізації.

Завдяки *оцінювальній* функції вчителі отримують уявлення про ефективність та результативність педагогічної взаємодії, використання різних засобів. Оцінка дає змогу збагатити поняття учнів про людей і про себе, співставити свої моральні, духовні та інші якості з вимогами суспільства. Оцінювальна функція безпосередньо пов'язана зі *стимулювальною*, оскільки оцінка забезпечує підвищення рівня активності всіх суб'єктів педагогічної взаємодії та спонукає до самоосвіти.

Управлінська функція педагогічної діагностики пов'язана з основними етапами управління розвитком учнівського колективу й особистості школяра. У зв'язку з цим визначено три типи діагностики: *початкова, корекційна (поточна) й узагальнювальна (підсумкова)*.

Початкова діагностика проводиться перед плануванням роботи класного колективу. Педагог вивчає рівень вихованості, згуртованості учнів і визначає виховні завдання, які будуть реалізовані в навчальному півріччі чи році.

Поточна (корекційна) діагностика проводиться в процесі організації діяльності учнівських колективів, орієнтує педагога на зміни, які відбуваються в класі. Водночас оцінюється правильність раніше прийнятих рішень.

Узагальнювальна діагностика проводиться в кінці кожного навчального півріччя чи року. На основі її даних прогнозуються педагогічні впливи на наступний період.

Отже, ще однією функцією педагогічної діагностики є *прогностична*, що передбачає прогнозування організації педагогічної взаємодії та виявлення потенційних можливостей розвитку учасників освітнього процесу.

Для отримання точного педагогічного «діагнозу» необхідно вміти вибрати методи діагностування, не обмежуючись одним-двома, а використавши декілька діагностичних методик. Під час їхнього вибору варто передусім керуватися метою та завданнями дослідження, а також брати до уваги характерологічні особливості об'єктів вимірювань.

***Методи педагогічної діагностики рівня сформованості знань,
умінь, компетентностей молодших школярів
та колективу класу***

Зважаючи на важливість отримання достовірних результатів педагогічних вимірювань, необхідно водночас реалізовувати кілька методів діагностики.

Найчастіше вчитель використовує такі методи діагностики:

- 1) спостереження;
- 2) анкетування та опитування;
- 3) вивчення продуктів діяльності учнів (малюнків, проєктів, щоденників тощо);
- 4) контент-аналіз;
- 5) тестування;
- 6) бесіди;
- 7) вивчення і виховання в педагогічних ситуаціях;
- 8) узагальнення незалежних характеристик вихованців;
- 9) соціометричні;
- 10) метод експертних оцінок;
- 11) недописані тези й інші.

Спостереження як метод вивчення учнів забезпечує можливість збирання фактів у природній обстановці: наприклад, учитель у ролі вболівальника спостерігає за грою своїх учнів, фіксує випадки взаємодопомоги, дотримання та порушення правил

тощо. Спостереження завжди ефективне в поєднанні з іншими методами педагогічної діагностики.

Під час спостереження необхідно дотримуватися певних правил: намагатися зайняти таку позицію, щоб учні не помітили, що за ними стежать; максимально точно фіксувати факти; результати своїх спостережень зіставляти із самоспостереженнями учнів.

Опитування як метод педагогічної діагностики застосовують для вивчення колективної думки, оцінки тих чи інших подій у житті школярів, виявлення характеру відносин між ними, ставлення учнів до видів діяльності і різних доручень. Отримані дані тим більш достовірні, чим більшу кількість осіб опитано за допомогою анкет (соціологічна норма – 380 осіб). Проте, коли опитування охоплює сотні і тисячі учнів, виникають великі труднощі в обробці результатів. Тому опитування застосовуються лише для обмежених педагогічних цілей і обов'язково разом з іншими методами діагностики.

Опитування в письмовій формі тлумачиться як *анкетування*. Це сукупність питань, визначених для вирішення завдань дослідження. Анкету самостійно заповнює респондент, а потім здійснюється її аналіз. Необхідно пам'ятати про орієнтовний характер інформації, отриманої за допомогою цього методу вимірювань.

Метод аналізу продуктів діяльності дитини є особливо ефективним у дошкільному і молодшому шкільному віці, оскільки саме в цей період діяльність дитини найрізноманітніша. Метод передбачає аналіз не тільки продукту, але й процесу його створення. Наприклад, у малюванні, ліпленні, аплікації можна аналізувати не лише прояви творчості, але і спосіб отримання виробу, ступінь відповідності первинному задуму.

Проте для цього методу притаманні недоліки: його можна застосовувати тільки тоді, коли дитина вже почала опановувати певний вид діяльності; обробка отриманих даних іноді виявляється вкрай важкою, оскільки вимагає спеціально розроблених схем аналізу. Інакше можливі порушення об'єктивності і прояв суб'єктивізму, наприклад, при оцінці ступеня оригінальності малюнка.

Метод аналізу продуктів діяльності дитини тісно пов'язаний із *контент-аналізом*. Це метод вивчення документів, який характеризується об'єктивністю висновків. На відміну від опитувань, контент-аналіз вимірює не те, що діти говорили, а що зробили. Виділяють два основних типи контент-аналізу: кількісний і якісний. Якщо кількісний аналіз націлений на виявлення частоти окремих тем, слів або символів, що містяться в тексті, то якісний аналіз пов'язаний із фіксуванням нетривіальних висловлювань, мовних інтонацій із розумінням цінності змісту повідомлення.

У практичній роботі, особливо у випадках індивідуальної діагностики, цей метод не завжди інформативний. Наприклад, якщо учням було запропоновано твір, тема якого сформульована без попередньої орієнтації на виділення смислових одиниць, а творів небагато, то отримання достовірних результатів неможливе, а значить, і використання технології контент-аналізу є недоцільним.

В останнє десятиріччя найпоширенішим методом не лише контролю освітніх досягнень учнів, а й оцінювання особистісних якостей людини є *тестування*. Воно передбачає застосування стандартизованих запитань та завдань із відповідною шкалою значень²⁵.

Тести користуються популярністю вже з першої ланки освіти. Вони мають певні переваги, як порівняти з іншими методами діагностики: простота процедури і надійність обладнання, безпосередня фіксація результатів, зручність математичної обробки тощо.

Кожне тестове завдання має відповідати чітко визначеним формі, змісту, рівневі складності. Тільки якісні завдання забезпечують високу валідність (тест справді вимірює те, для чого його призначено, причому якісно) і надійність (точність вимірювання досліджуваного явища) тесту.

Міждисциплінарна наука про створення і використання тестів, яка називається тестологія і налічує понад 120 років існування, засвідчує, що укладання тестів – складна діяльність, яка потребує

²⁵ Ярошук Л. Г. Основи педагогічних вимірювань та моніторингу якості освіти: навч. посіб. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2010. С. 35.

оволодіння теоретико-методичними аспектами розробки й застосування цього методу діагностики.

Укладаючи тести, учитель повинен дотримуватися низки вимог:

- 1) адекватність інструкції формі і змісту завдання;
- 2) легкість, зрозумілість для читання та сприйняття;
- 3) логічна форма висловлювання в завданні;
- 4) невеликий проміжок часу для виконання;
- 5) наявність разом із правильними неправильних відповідей (дистракторів);

б) усі варіанти відповідей повинні бути короткими, мати приблизно однакову довжину;

7) у відповідях не рекомендується використовувати слова «усі», «ні одного», «ніколи», «завжди» і словосполучення «усі перераховані», «ні один із перерахованих», тому що вони сприяють вгадуванню правильної відповіді;

8) варіанти правильної відповіді повинні бути однаково привабливими для тих, хто тестується і не знає правильної відповіді;

9) основний текст та варіанти відповідей не повинні бути ключем для інших завдань;

10) єдині правила оцінювання відповідей;

11) відображення всіх цілей тестування.

Не рекомендується включати в тести: 1) дискусійні запитання і відповіді; 2) завдання, що мають громіздкі формулювання; 3) завдання, що вимагають складних розрахунків за допомогою калькулятора.

Існує декілька *класифікацій тестів*.

За функціональним призначенням розрізняють тести інтелекту, креативності, досягнень, особистісні, проєктні²⁶.

Тести інтелекту покликані виявити розумовий потенціал учня; креативності – оцінити творчі здібності дитини; досягнень – визначити ступінь сформованості знань, умінь, компетентностей школяра; особистісні – з'ясувати рівень розвитку якостей особистості та її уподобання (цінності, емоції, мотивацію); проєктні – виявити певні психічні властивості людини.

²⁶ Ярошук Л. Г. Основи педагогічних вимірювань та моніторингу якості освіти: навч. посіб. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2010. С. 35–36.

За метою використання та місцем в освітньому процесі розмежовують навчальні, діагностичні й контрольні тести.

Навчальні тести використовуються на всіх етапах навчальної діяльності й покликані відстежити рівень оволодіння матеріалом, закріпити або повторити його. Головна мета їхнього використання – виявити прогалини в знаннях, уміннях, навичках учнів для усунення недоліків у підготовці. З огляду на це перевіряти такі тести можуть самі школярі.

Діагностичні тести призначені для встановлення кількісних і якісних характеристик учня. Такі тести допоможуть визначити, наприклад, рівень готовності дитини до школи.

Контрольні тести проводяться як певний підсумок роботи над вивченням теми. Вони мають комплексний характер, тобто перевіряють знання й уміння, здобуті й вироблені школярами в межах одного або кількох тематичних блоків.

За рівнем уніфікації виокремлюють тести стандартизовані й нестандартизовані; за видом тестового завдання – із закритими та відкритими завданнями.

Закриті тестові завдання передбачають вибір із запропонованих варіантів однієї чи кількох правильних відповідей. Саме такий вид завдань доцільно застосовувати під час комп'ютерного тестування, при цьому пам'ятаючи про санітарно-гігієнічні вимоги до використання новітньої цифрової техніки.

Види закритих тестових завдань:

1. Тестові завдання з вибором однієї правильної відповіді. Як стверджують науковці, цей формат апробовано ще в 50-х роках минулого століття. Він і сьогодні найуживаніший і дає змогу оцінити навчальні досягнення учнів молодшого шкільного віку на різних рівнях: знання, розуміння і застосування. Наприклад:

Позначте рядок, у якому вказано антонім до слова «веселий».

А нудний;

Б веселенький;

В сумний;

Г радісний.

2. Тестові завдання з вибором кількох правильних відповідей. У тестових завданнях цього формату учень має вибрати декілька (дві, три чи чотири) відповідей із запропонованого списку варіантів. Наприклад:

Визначте, які слова в реченні є числівниками.

Сім разів відміряй, один раз відріж (нар. тв.).

А сім;

Б разів;

В відміряй;

Г один;

Д раз;

Е відріж.

3. Тестові завдання на встановлення відповідності.

Цей формат належить до категорії логічних пар і називається ще форматом розширеного вибору. Завдання складається з інструкції та двох колонок, у яких частини матеріалу позначено буквами (ліворуч) і цифрами (праворуч). Треба співвіднести інформацію з двох колонок і поряд із буквою записати цифру (або навпаки).

Наприклад:

З'єднайте лініями.

1) Велика Ведмедиця	А зоря
2) Меркурій	Б сузір'я
3) Сонце	В супутник
4) Місяць	Г планета

	А	Б	В	Г
1				
2				
3				
4				

Тестові завдання відкритої форми дають змогу вільно конструювати відповідь або доповнювати (завершувати) частковий варіант відповіді.

Види відкритих тестових завдань:

1. Тестові завдання з пропусками.

– Вставте пропущений розділовий знак.

Наприклад:

Брехнею весь світ пройдеш ... та назад не вернешся (нар. тв.).

– Вставте пропущену букву в подані слова.

Наприклад:

Писат..., читат..., малюват..., грат...ся.

2. Тестові завдання на доповнення.

Продовжіть речення:

– Проміжок часу, за який Земля робить повний оберт навколо

Сонця, називають

– Проміжок часу, за який Земля робить повний оберт навколо

осі, називають

– Планети-гіганти – це (назви)

3. Завдання з короткою відповіддю.

– Запишіть форму орудного відмінка іменника «молодь».

– Укажіть дату й рік народження Т. Шевченка.....

4. Завдання з розгорнутою відповіддю.

Школярі повинні створити письмове висловлення, що передбачає обгрунтоване доведення (через ствердження чи спростування) запропонованої тези. Під час написання відповіді потрібно не просто пригадати вивчене, щоб вибрати правильну відповідь, а також зв'язати між собою факти та принципи, забезпечити логічність викладу й обгрунтувати добір цих фактів.

Наприклад:

Поясніть, чому на Землі відбувається зміна пір року?²⁷.....

На результати вивчення особистості можуть суттєво вплинути *бесіди* (з вихованцями, педагогами, батьками тощо). Проте цей метод буде дійсно ефективним, якщо в суб'єктів діагностування склалися довірливі стосунки. Успіх бесіди залежить також від ступеня її підготовленості. Спочатку ставлять простіші запитання, потім – складніші. Перехід до нового напрямку бесіди необхідно супроводжувати поясненнями, перемиканням уваги.

Наприклад, під час діагностики рівня сформованої мотивації учнів до навчальної діяльності доцільно запитати молодшого школяра: «Де тобі найбільше подобається: у школі чи в дитячому садку? Чому?»; «Чи хочеш ти йти до школи? Чому?»; «Чи подобається тобі навчатися? Що саме тебе найбільше цікавить у навчанні?»; «Чому дітям треба відвідувати школу?»

Найскладніший вид діяльності, який дає змогу отримати навіть приховану інформацію про життя дитини, – це *вивчення дітей у педагогічних ситуаціях*, зокрема конфліктних. Учитель має створювати такі ситуації, які б відповідали віковій учнів.

У початковій школі доцільно створювати виховні ігрові ситуації. Наприклад, учням можна запропонувати висловитися на тему, як діяти, якщо однокласник не хоче вчитися, оскільки він

²⁷ Жаркова І., Мечник Л. Природознавство. Тематичні контрольні роботи. 4 клас. Тернопіль: Підручники і посібники, 2017. С. 2.

переконаний, що успішним, заможним та щасливим можна стати, навчаючись будь-як. У додатку А представлений приклад виховної ігрової ситуації «Невиховані батьки».

Створення виховних ситуацій є якісно новим методом виховання, що максимально відповідає конкретним умовам взаємодії, дозволяє швидше і з меншими зусиллями домогтися очікуваного результату. Їхнє використання в початковій школі сприяє створенню умов для саморозвитку, самореалізації особистості; забезпеченню щастя й радості дитинства; формуванню важливих моральних якостей і способів поведінки.

Для вивчення та оцінки рівня соціального визнання, структури міжособистісних взаємин, що існують у різних групах і колективах, використовується *соціометрична методика*. Соціометрія дає змогу отримати оперативну інформацію про стан і динаміку взаємин між учнями класу. Доступ до результатів соціометрії повинен бути обмеженим. З ними можуть ознайомитися лише класні керівники, за необхідності – директор школи та його заступники.

Для оцінювання рівня розвитку виховних якостей школярів використовується метод *експертних оцінок*. Експертами можуть бути об'єктивні у своїх оцінках, авторитетні педагоги, батьки та школярі, що добре знають учнів, яких діагностують. Як правило, використовують трибальну систему оцінювання: бал «3» відповідає яскравому виявленню ознаки; «2» – доброму або посередньому виявленню ознаки; «1» – слабкому виявленню ознаки; «0» – ознака не виявлена. На основі балів, виставлених кожним експертом, визначається загальний індекс розвитку якості, наприклад: два експерти виставили за рівень розвитку працелюбства 2,1 та 2,5; самооцінка школяра – 2,3. Отже, загальний індекс – 2,3.

Метод узагальнення незалежних характеристик полягає в узагальненні відомостей про учнів, отриманих із різних джерел: від учителів, батьків, ровесників та ін.

При зіставленні незалежних характеристик деякі риси можуть не співпадати через необ'єктивність того, хто характеризує, поспішність, помилковість висновків. У такому разі з'ясовують причини розбіжностей, аналізують чинники, що зумовили їх.

Відмінності можливі й тоді, коли характеристики складали кілька разів через певні проміжки часу.

Різновидом цього методу є *метод «педагогічного консилиуму»*. Він передбачає колективне обговорення результатів вивчення вихованості школярів, яке здійснюється за визначеною програмою і єдиними критеріями, колективну оцінку якостей особистості, з'ясування причин недостатньої сформованості певних рис, колективне розроблення засобів подолання виявлених недоліків.

Недописані тези. Цей метод передбачає завершення учнями речень на різноманітні теми, що дає змогу відстежити виховні якості особистості та стосунки в колективі. Наприклад, учням пропонується завдання дописати тези «Якби я був класним керівником, то...» або «Якби я був директором школи, то...». Учитель зможе не тільки виявити творчі здібності школярів, рівень розвитку соціальних якостей, а й використати отриману інформацію для планування роботи класного колективу.

Одними з найперспективніших сучасних методів вимірювань є *герменевтичні методи діагностики*. Їх ще називають «розуміючими методами» аналізу змін, що відбуваються в дітях, адже згідно з герменевтикою основне завдання освіти – розуміюче осягнення істини через проникнення у внутрішній світ школяра, а також у власний суб'єктивний світ.

Реалізуючи герменевтичні методи, учитель проводить орієнтовно 50 вимірювань щодо одного учня, виявляючи індивідуальні освітні тенденції в розвитку дитини.

Для оцінки підсумкового рівня розвитку особистісних якостей кожного учня використовуються: а) текстові освітні характеристики учня; б) результати його освітніх досягнень; в) записи рефлексій, анкети й самооцінки учня; г) результати педагогічних консилиумів, тестів та інших матеріалів, що супроводжують освітній процес.

Зважаючи на численність методів діагностики, обґрунтовано їхні класифікації за різними ознаками. За кількістю респондентів виділяють індивідуальні й групові методи; за формою відповіді – усні й письмові; за способом участі школярів – пасивні (спостереження, кількісний і якісний аналіз продуктів діяльності тощо) й активні (анкетування, тестування, соціометричні виміри, апаратно-технічні виміри, апаратно-технічні методи та ін.);

за кількістю часу для проведення – одномиттєві (анкетування тощо) і тривалі (цілеспрямоване спостереження, біографічний метод та ін.).

Етапи педагогічної діагностики

Передусім педагог має сформулювати мету та завдання педагогічної діагностики.

Наступним етапом є з'ясування критеріїв і показників рівнів розвитку досліджуваної якості. Так, найважливішими показниками розвитку вмінь організації успішної діяльності є здатність визначати життєві цілі та складати плани їхньої реалізації; якість знань про структуру діяльності й основні етапи успішної роботи; систематичність виконання вправ та аутотренінгових занять для підвищення коефіцієнта успіху, уміння аналізувати ступінь відповідності результату поставленій меті тощо.

На етапі визначення критеріїв, показників для встановлення рівнів розвитку певних властивостей школярів важливо передбачити можливість переведення якісних показників у кількісні, оскільки так можна проводити порівняння ступеня виявлення ознак. Для цього варто використовувати трибальну систему оцінки якостей. Якщо педагог реалізує науково розроблену технологію, то критерії, показники та рівні є вже визначеними її автором.

Перші педагогічні виміри проводяться на початку експериментально-дослідної роботи (констатувальний експеримент). Згодом розробляється програма дослідження. Після її реалізації (формульальний експеримент) проводиться підсумкова діагностика. Порівнюючи цифрові показники до початку експерименту та після його проведення, можна з'ясувати, наскільки ефективною була робота.

Діагностування як однієї, так і кількох якостей є складним процесом. Педагогу необхідно створити на кожного учня картки спостережень, куди записувати результати реалізації відповідних методик. Бажано залучити до дослідження інших учнів, учителів, батьків, шкільного психолога тощо. Зрозуміло, діагностування якостей школярів має бути не самоціллю, а засобом підвищення ефективності освітнього процесу.

1.7. Критерії вибору освітніх технологій у початковій школі

Освітня технологія – це складна соціально-педагогічна інновація, яка є результатом модернізації освітньої галузі, інтеграції суспільних та освітніх інституцій. Вона є водночас навчальною й виховною новацією та продуктом певної історичної епохи. Виникає питання, чи не занадто це складний спосіб здійснення освітньої діяльності, щоб його застосовувати в початковій школі.

Оскільки освітні технології є настільки численними, як і їхнє трактування, то очевидно, що вчитель початкової школи може вибрати саме ті, які йому допоможуть у формуванні компетентностей учнів.

Отже, першою вимогою під час вибору освітньої технології є доступність або посиленість такого способу освіти для школярів, що передбачає врахування рівня розумового, морального та фізичного розвитку дитини, її вікових особливостей.

Організм учня молодшого шкільного віку є міцнішим, як порівняти з організмом дошкільнят, але ще відбувається інтенсивний розвиток нервової, кістково-м'язової систем. Важливі зміни відбуваються в центральній нервовій системі. Збільшується вага мозку. Мозок семирічної дитини важить приблизно 1300 гр., тоді коли дорослої людини – 1400 гр.²⁸

На необхідність урахування фізіологічних особливостей дитячого організму, зокрема турботливого ставлення до розвитку нервової системи, вказував класик української педагогіки В. Сухомлинський, який зазначав: «При всій винятковій важливості завдань, які стоять перед початковою школою, не можна забувати, що вчитель має справу з людиною, яка переживає бурхливий період становлення нервової системи. Не можна дивитися на мозок дитини, як на живий пристрій, даний учителю в готовому вигляді для того, щоб знання засвоювалися, запам'ятовувалися, зберігалися в пам'яті. Мозок дітей віком 7–11 років перебуває в процесі бурхливого розвитку. І коли вчитель забуває, що треба дбати про розвиток нервової системи

²⁸ Rogacka B. Charakterystyka rozwoju psychofizycznego i społecznego ucznia. URL: <http://www.szkolnictwo.pl/index.php?id=PU0899>

людини, про зміцнення клітин кори півкуль, то навчання отупляє дитину»²⁹.

Водночас саме в початковій школі необхідно розвивати розумові здібності дитини, адже відомо, що 50 % навчальних здібностей розвивається в перші чотири роки життя, інші 30 % – від чотирьох до восьми років, тому програми розвитку дітей у ранньому віці стають пріоритетним завданням. Однак більшість країн ігнорують цю істину. Середні витрати на одного студента істотно переважають витрати на учня початкової чи середньої школи, не кажучи вже про заклади дошкільної освіти³⁰.

Знаючи про такі закономірності розвитку розумових здібностей дітей, учителі-новатори початкової школи використовують спеціальні розвивальні технології, оскільки учні легко вчаться тому, що пізнали через досвід.

Незавершений розвиток нервової системи, кори головного мозку зумовлюють особливості протікання психічних процесів. Діти молодшого шкільного віку легко піддаються сугестії, оскільки не мають достатньо життєвого досвіду. Їм легко нав'язати небезпечні для них стереотипи. Дітей можуть втягувати в злочинні схеми, залучати до асоціально спрямованих угруповань, переконувати в реальності вигаданих історій тощо. Протистояти цим шкідливим чинникам школярам допомагає оволодіння критичним мисленням, яке формується в процесі реалізації медіаосвітніх технологій та технологій формування критичного мислення.

Водночас дітей легко переконати в талановитості, успішності, що називаємо позитивною сугестією. Хоча й такий вплив треба застосовувати помірно, щоб не провокувати в майбутньому гірке розчарування.

Учителів початкової школи необхідно враховувати гендерні особливості розвитку нервової системи учнів. Дослідження показали різницю між мозком чоловіка і жінки, яка виявляється вже в ранньому дитинстві. Наприклад, мозолисте тіло в дівчат потовщене, як порівняти з хлопцями, тому дівчата починають

²⁹ Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям: вибрані твори в п'яти томах. Київ: Радянська школа, 1977. Т. 3. С. 101.

³⁰ Драйден Г., Вос Дж. Революція в навчанні / перекл. М. Олійник. Львів: Літопис, 2005. С. 97.

читати раніше за хлопців. Загалом дівчатка швидше починають говорити, їм легше дається іноземна мова. Чоловіки ж мають кращу, ніж жінки, здатність оцінювати відстані та сприймати просторові величини, що дає їм перевагу в деяких видах спорту³¹. Знання таких закономірностей розвитку дітей спонукає вчителя до використання технології створення ситуації успіху та організації успішної діяльності.

Окрім нервової системи, у дітей молодшого шкільного віку інтенсивно відбувається розвиток кістково-м'язової системи. Її вага складає 27,2 % від загальної маси тіла, тоді коли в дорослої людини цей показник складає 44,2 %³². Великі м'язи розвиваються раніше, ніж дрібні, через це дитина дуже рухлива й не завжди може пристосуватися до темпу навчання й праці.

Фізичному й психічному розвитку дитячого організму сприяє реалізація передусім ігрових та інтерактивних технологій, а також здоров'язбережувальних технологій, які передбачають навчання в русі.

Під час роботи в початковій школі іноді приділяється недостатньо уваги взаємозв'язку нервової та кістково-м'язової систем, хоча діяльність, де такі зв'язки реалізуються, якраз сприяє і розвитку інтелекту, і трудовому й фізичному вихованню. В. Сухомлинський про це писав у книзі «Серце віддаю дітям»: «Джерела здібностей і обдарувань дітей – на їх кінчиках пальців. Від пальців, образно кажучи, ідуть найтонші струмочки, які живлять джерело творчої думки. Чим більше впевненості і винахідливості в рухах дитячої руки, чим тонша взаємодія руки й знаряддя праці, чим складніші рухи, необхідні для цієї взаємодії, тим яскравіша творча стихія дитячого розуму, тим точніші, тонші, складніші рухи, необхідні для цієї взаємодії...»

Іншими словами: чим більше майстерності в дитячій руці, тим розумніша дитина»³³.

³¹ Драйден Г., Вос Дж. Революція в навчанні / перекл. М. Олійник. Львів: Літопис, 2005. С. 229.

³² Rogacka B. Charakterystyka rozwoju psychofizycznego i społecznego ucznia. URL: <http://www.szkolnictwo.pl/index.php?id=PU0899>

³³ Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям: вибрані твори в п'яти томах. Київ: Радянська школа, 1977. Т. 3. С. 251.

Чимало сучасних науковців, зважаючи на взаємозв'язок розумового, фізичного, трудового виховання, розробили спеціальні вправи для дітей початкової школи.

Упроваджуючи кожен освітню технологію, необхідно турбуватися, щоб вона стала джерелом позитивних емоцій для молодших школярів; одним із компонентів, притаманних школі радості; можливістю поєднання інтересу з відповідальністю.

Отже, добираючи й реалізуючи освітні технології, учитель початкової школи має врахувати вікові особливості дітей. Іншим важливим чинником є профілактика або й подолання загроз у процесі розвитку учня, якими є виникнення дидактогеній (негативних психічних станів учня, що є наслідком невмілої організації освітнього процесу), агресивних станів тощо. Тому підвищується значення медіаосвітніх та здоров'язбережувальних (серед них арт-терапевтичних) технологій.

Провідним чинником вибору технологій у початковій школі все ж є спрямованість на формування ключових компетентностей, наскрізних умінь, що визначені в новому Державному стандарті початкової загальноосвітньої школи. Такими компетентностями є: спілкування державною (і рідною у разі відмінності) мовами, спілкування іноземними мовами, математична грамотність, компетентності в природничих науках і технологіях, інформаційно-цифрова компетентність, вміння вчитися впродовж життя, ініціативність і підприємливість, соціальна та громадянська компетентності, обізнаність та здатність до самовираження у сфері культури³⁴.

Добираючи освітні технології, учитель повинен прагнути, щоб вони сприяли творенню школи радості, у якій формується адекватна самооцінка дитини. Стурбовані тим, що діти починають ненавидіти школу вже в початкових класах, учні зазначають: які б предмети не вивчали учні, справжнім випробуванням для освітньої системи майбутнього стане те, чи здатна вона прищепити дітям радість від навчання, тобто чи заохочуватиме їх до підвищення власної самооцінки, а це надзвичайно важливо для зростання та

³⁴ Державний стандарт початкової освіти: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 р. № 87. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/prozatverdzhennya-derzhavnogo-standartu-pochatkovoyi-osviti>

розвитку. Адже в будь-якій успішній програмі самооцінку ставлять вище, ніж сам зміст навчання.

Так само важливо вміти вирішувати життєві проблеми. Іншими словами, потрібна навчальна програма, яка б наголошувала на:

- самооцінці й індивідуальному розвитку;
- формуванню вміння радіти життю та цінувати його;
- навчанні того, як вчитися і мислити;
- розвиткові академічних, фізичних та мистецьких здібностей³⁵.

Власне, ці ключові положення мають домінувати під час вибору освітніх технологій у початковій школі.

Запитання для обговорення

1. Яке із запропонованих у посібнику визначень освітньої технології, на Вашу думку, найповніше розкриває суть поняття?

2. Чи доцільно розмежовувати поняття «методика» і «технологія»?

3. Чи Ви погоджуєтеся з поглядами вчених, які стверджують, що вперше практика технологізації освіти виникла в стародавньому світі?

4. Чи можемо стверджувати на основі студіювання Концепції Нової української школи, що методи поступово витісняють освітні (навчальні) технології?

5. За якою ознакою, на Вашу думку, найдоцільніше створювати класифікацію освітніх технологій у початковій школі?

6. Яких вимог до цілеутворення повинен дотримуватися майбутній учитель початкової школи?

7. З якими труднощами стикається вчитель початкових класів, реалізуючи педагогічну діагностику сформованості знань, умінь, компетентностей учнів та рівня розвитку їхніх соціально цінних якостей?

8. Якими критеріями повинен керуватися вчитель початкової школи, добираючи освітні технології?

³⁵ Драйден Г., Вос Дж. Революція в навчанні / перекл. М. Олійник. Львів: Літопис, 2005. С. 107.

Практичні завдання

1. Уявіть, що вам доручили виступити на педагогічній раді «Проблеми реалізації освітніх технологій в освітньому процесі початкової школи». Напишіть текст виступу «Історія розвитку технологічного підходу в педагогічній теорії та практиці початкової школи: минуле і сучасність».

2. Під час педагогічної практики вивчіть рівень задоволення учнів шкільним життям, скориставшись методикою О. Андрєєва.

Організація роботи. Учням пропонується прочитати (прослухати) твердження й оцінити ступінь погодження з їхнім змістом за такою шкалою:

4 – *цілком погоджуюся;*

1 – *не погоджуюся;*

3 – *погоджуюся;*

0 – *цілком не погоджуюся.*

2 – *важко сказати;*

1. Я йду до школи з радістю.

2. У школі в мене зазвичай хороший настрій.

3. У нашому класі хороша перша вчителька.

4. До наших шкільних учителів можна звертатися за порадою і допомогою у складних ситуаціях.

5. У мене є улюблений учитель.

6. У класі я завжди можу вільно висловити свою думку.

7. Я вважаю, що в нашій школі створені всі умови для розвитку моїх здібностей.

8. У мене є улюблені шкільні предмети.

9. Я вважаю, що школа по-справжньому готує мене до самостійності.

10. На літніх канікулах я сумую за школою.

Обробка отриманих даних.

К – показник задоволення учнів шкільним життям.

$$K = \frac{\text{сума балів всіх відповідей учнів}}{\text{загальне число відповідей}}$$

К більший від 3 – високий ступінь задоволення шкільним життям.

К більший від 2, але менший від 3 – середній ступінь задоволення.

К менший від 2 – низький ступінь задоволення учнів³⁶.

³⁶ Планирование воспитательной работы в классе / за ред. Е. Степанова. Москва: ТЦ «Сфера», 2000. С. 73–74.

3. Оцініть рівень задоволення студентів вашої групи студентським життям, скориставшись адаптованою до умов вищої школи методикою О. Андрєєва.

Студентам пропонується прочитати (прослухати) твердження й оцінити ступінь погодження з їхнім змістом за такою шкалою:

4 – цілком погоджуюся;

1 – не погоджуюся;

3 – погоджуюся;

0 – цілком не погоджуюся.

2 – важко сказати;

1. Я йду в університет із радістю.

2. В університеті в мене зазвичай хороший настрій.

3. У нашій групі хороший куратор.

4. До наших викладачів можна звертатися за порадою і допомогою у складних ситуаціях.

5. У мене є улюблений викладач.

6. У групі я завжди можу вільно висловити свою думку.

7. Я вважаю, що в нашому університеті створені всі умови для розвитку моїх здібностей.

8. У мене є улюблені навчальні предмети.

9. Я вважаю, що університет якісно готує мене до майбутньої професійної діяльності.

10. На літніх канікулах я сумую за університетом.

Підрахунки здійсніть за алгоритмом, запропонованим у попередній методиці.

Порівняйте результати обох методик.

4. Визначте рівень згуртованості групи, у якій ви навчаєтеся, скориставшись методикою Р. Немова³⁷, адаптованою до умов студентського життя.

Організація роботи. Кожний студент отримує бланк із таким текстом:

Давай поміркуємо про групу, у якій Ти навчаєшся. Чи є вона єдиним згуртованим колективом? Це можна з'ясувати, якщо відповісти на запитання: *скільки студентів Твоєї групи володіють перерахованими якостями?*

Перед кожним твердженням стоять букви. Обведи кружечком ту з них, яка відображає Твою думку.

³⁷ Планирование воспитательной работы в классе / за ред. С. Степанова. Москва: ТЦ «Сфера», 2000. С. 71–73.

н м п б в 1. Свої слова підкріплюють на ділі (справою).

н м п б в 2. Усі питання вирішують спільно.

н м п б в 3. Радіють успіхам однокласників.

н м п б в 4. Не конфліктують, коли розподіляють обов'язки.

н м п б в 5. Знають завдання, які стоять перед групою.

н м п б в 6. Вимогливі до себе і до інших.

н м п б в 7. Особисті інтереси підпорядковують інтересам колективу.

н м п б в 8. Відверто засмучуються під час невдачі однокласника.

н м п б в 9. Знають результати роботи колективу.

н м п б в 10. Поважають один одного.

н м п б в 11. Добре знають, чим займаються однокласники.

н м п б в 12. По-господарськи ставляться до громадського добра.

н м п б в 13. Підтримують прийняті в групі традиції.

н м п б в 14. Підтримують один одного у важких ситуаціях.

н м п б в 15. Діють злагоджено й організовано у складних ситуаціях.

На дошці зображується шкала можливих відповідей:

н – ніхто;

м – меншість;

п – половина;

б – більшість;

в – всі.

Після ґрунтовного пояснення завдання студенти заповнюють бланк.

Обробка й аналіз отриманих даних. Для того, щоб перевести буквені вирази в бали, використовується шкала:

в – 4 бали; *б* – 3 бали; *п* – 2 бали; *м* – 1 бал; *н* – 0 балів.

Кожен студент підраховує загальну кількість балів. Бали кожного студента додаються. Загальна кількість балів, набраних студентами, ділиться на максимальну кількість балів, яку могли отримати студенти, і множиться на 100 %. *Максимальна кількість балів* – це добуток 60 (15 питань помножені на 4) і кількості учасників діагностування. Показником еталонів співтовариства у сприйнятті членів (К) є частка від ділення загальної суми балів

усіх відповідей на максимальну кількість балів студентів на запропонований питальник.

$$K = \frac{\text{Загальна сума балів усіх відповідей студентів}}{\text{Максимальна кількість балів, що її могли набрати студенти}} \times 100 \%$$

Якщо К становить не менше 75 % від максимально можливої оцінки, то можна констатувати високий рівень еталонів співтовариства. Якщо ж К складає 50 % – 74 % або менше 50 %, то це, відповідно, свідчить про середній і низький рівень еталонів співтовариства у прийнятті його членів.

5. Skorиставшись методом експертних оцінок, виміряйте рівень розвитку соціально цінних якостей студентів Вашої групи, попередньо об'єднавшись у групи з трьох чоловік. Кожну якість студента повинні оцінити два експерти (к експ. 1 і к експ. 2) і він сам (к самооцінки). Середнє арифметичне трьох оцінок – рівень розвитку певного показника (к загальний).

№ п/п	Показник (якість)	Оцінка			к заг.
		к експ. 1	К експ.2	к самооц.	
1.	Гуманність				
2.	Товариськість				
3.	Чесність				
4.	Кмітливість				
5.	Наполегливість				
6.	Ерудованість				
7.	Об'єктивність				
8.	Самостійність				
9.	Володіння собою				
10.	Рішучість				
11.	Вимогливість				
12.	Оптимістичність				
13.	Працьовитість				
14.	Естетичність				
15.	Совісність				

ХАРАКТЕРИСТИКА ОСВІТНІХ ТЕХНОЛОГІЙ ПОЧАТКОВОЇ ОСВИТИ

Серед технологій, спрямованих на формування ключових компетентностей та наскрізних умінь учнів молодшого шкільного віку, доцільно виокремити дві групи: елементарні (у минулому та іноді й зараз їх ще називають методами, методиками або навчальними технологіями) та комплексні.

Елементарні (загальнометодичні) технології зазвичай є компонентами складніших за ієрархією (мета- й макро-) комплексних технологій. Терміном «загальнометодичні технології» підкреслюємо їхню відмінність від тих технологій-методик, які реалізуються під час вивчення предметів мовно-літературної, математичної, природничої, фізкультурної та інших освітніх галузей.

Найбільш поширеними елементарними, або загальнометодичними, технологіями є: інтерактивні, ігрові, проєктні, технології кейсів (case-study), проблемного навчання, портфоліо тощо.

Уперше представлено технології, спрямовані на формування ключових компетентностей та наскрізних умінь у початковій школі: критичного мислення, творчості, уміння вчитися, інформаційно-комунікаційної компетентності, соціальної та громадянської компетентності, інноваційності й підприємливості.

II. ЕЛЕМЕНТАРНІ (ЗАГАЛЬНОМЕТОДИЧНІ) ТЕХНОЛОГІЇ

2.1. Інтерактивні технології

Одними з найпоширеніших у сучасній початковій школі є інтерактивні технології, адже їхня реалізація дає змогу формувати компетентності учня молодшого шкільного віку через діяльність. Завдяки практичному використанню знань учні засвоюють усе найважливіше. Щоразу, коли дитина діє, пізнаючи щось нове, у її мозку формується новий нервовий шлях; якщо ж закріплює свій досвід – розгалужується той шлях, що вже існує³⁸.

³⁸ Драйден Г., Вос Дж. Революція в навчанні / перекл. М. Олійник. Львів: Літопис, 2005. С. 231.

«Ми вчимося кувоварити тільки тоді, коли кувоваримо, опановуємо мистецтво тенісної гри тільки у грі... Загалом навчання неефективне, якщо розмежовувати теорію і практику.

...Добрі вчителі й передові навчальні курси використовують багато нових технік. ... Найбільше допомагають інтерактивні технології», – стверджують американські автори «Револуції в навчанні» Г. Драйден, Дж. Вос³⁹.

Інтерактивні технології мають спільні риси з добре відомими в педагогіці минулого століття активними методами навчання або технологіями активного навчання⁴⁰. Отож виникає питання, чи можна їх ототожнювати. Відповідь може бути знайдена на основі аналізу історії інтерактивних технологій, змісту понять, пов'язаних з інтеракцією.

Поняття інтерактивних технологій та методів

Слово «інтерактивний» англійського походження, виникло від слова «інтерактив» («inter» – взаємний, «act» – діяти). Отже, це здатність взаємодіяти з чимось (наприклад, з комп'ютером, енциклопедичним словником) або з кимось (людиною) для формування знань та вмінь. *Основними характеристиками інтерактиву є:* атмосфера доброзичливості й взаємопідтримки; залучення всіх учасників до процесу пізнання; організація індивідуальної, парної, групової роботи; використання творчих завдань; залучення учнів до пошуку фактів із різних джерел інформації.

Інтерактивне навчання ще називають самонавчанням, взаємним навчанням, яке забезпечує ґрунтовність формування компетентностей, вищий рівень їхньої сформованості, як порівняти з традиційним навчальним процесом, що підтверджує піраміда запам'ятовування. У ній відображено, що ми схильні запам'ятовувати лише 10 % того, що читаємо, 20 % того, що чуємо, 30 % того, що бачимо, 50 % того, що бачимо і чуємо, 70 % того, що говоримо, і 90 % того, що говоримо й робимо⁴¹.

³⁹ Драйден Г., Вос Дж. Револуція в навчанні / перекл. М. Олійник. Львів: Літопис, 2005. С. 163.

⁴⁰ Ақпинар Л. Е. Інтерактивні технології навчання у початковій школі: навчальний посібник. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2014. С. 41.

⁴¹ Пометун О. І. Енциклопедія інтерактивного навчання. Київ: А. С. К., 2007. С. 9.

Отже, чим активнішими є учні в процесі пізнання, тим більше вони засвоюють інформації.

Популярність інтерактивного навчання зумовила розробку спеціальних *інтерактивних технологій*, суть яких полягає у формуванні компетентностей молодших школярів шляхом взаємодії всіх учасників освітнього процесу. Це таке навчання (колективне, кооперативне, у співпраці), за якого і вчителі, і учні є його суб'єктами. Ще однією суттєвою ознакою інтерактивних технологій є вища активність учнів, ніж учителя. Педагог виконує функцію координатора, організатора освітнього процесу, але ця його роль залишається непомітною, тоді коли яскраво проявляються самостійність, організаторські здібності школярів.

Існування інтерактивних технологій сприймається неоднозначно як у наукових колах, так і серед учителів. Твердження, що ці технології відповідають критеріям технологічного підходу, є суперечливим. Часто інтерактивними технологіями називають такі методи інтерактивного навчання, як «Акваріум», «Мікрофон», «Мозковий штурм», «Займи позицію», «Незакінчені речення», що успішно реалізуються як складники навчальних, виховних і соціально-виховних технологій. Для того, щоб визначити, що є інтерактивною технологією, варто проаналізувати відповідність вимогам до освітніх (педагогічних) технологій, якими є: системність, діагностичність, алгоритмічність, відтворюваність, керованість, прогнозованість та інші. Стверджувати однозначно, що інтерактивні технології відповідають цим критеріям, неможливо.

Одним із джерел для вирішення суперечливих проблем в освітній галузі зазвичай є історія педагогіки.

Історичні аспекти інтерактивного навчання

У 60-х роках ХХ ст. Є. Голант запропонував дві моделі навчання: пасивну й активну. За пасивної учні – це слухачі, котрі лише сприймають те, що говорить учитель. Школярі є об'єктами навчання. Активна модель передбачає не лише слухання, а й творчість учнів, що ставлять запитання, уточнюють інформацію, почуту від учителя. Такий тип навчання супроводжується реалізацією методів, які стимулюють пізнавальну активність і самостійність школярів. Зараз часто використовується ще одна модель навчання – інтерактивна, за якої діти взаємно навчають один одного.

Перші приклади інтерактивного навчання відомі з часів стародавнього світу. Зокрема, настанови Платона розвивати дітей за допомогою ігор, бесід та спонукання Сократом слухачів знаходити істину шляхом добре продуманих запитань можна трактувати як першооснови інтеракції, які були розвинуті у XVII ст. чеським гуманістом Я. А. Коменським. Класик зарубіжної педагогіки в праці «Велика дидактика» зазначав, що міцнішими є ті знання, які в процесі взаємного навчання передаються іншим учням⁴². Педагог запропонував використовувати груповий спосіб навчання, який нині має назву «навчаючи вчуся». Цей метод активно застосовується в інтерактивних технологіях.

У XVIII ст. ідеї навчання у співпраці під керівництвом учителя були реалізовані в моніторіальній системі А. Белла і Дж. Ланкастера, яка давала змогу одночасно навчати до 600 дітей, вихідців із народу. Учнів поділяли на групи, які мали свого наставника – монітора. Він суворо стежив за місцем кожної дитини в групі, яке визначалося успіхами в навчанні. Монітор навчав лише найсильнішого учня, а той, відповідно, ту дитину, яка була слабшою в групі. Хоча така система навчання була примітивною, проте виявилось, що учні здатні навчати один одного краще, ніж учителі. Прийом отримання знань від сильнішого до слабшого часто використовувався у шкільній практиці.

Ідея «навчаючи інших, навчайся сам» була покладена в основу школи, організованої О. Рівінім у містечку Корніно під Києвом у 1918 р. Учнів різного віку об'єднували в пари змінного складу. За гарної погоди вони навчалися під відкритим небом. Уроків як таких у школі не було. Але учні за один рік проходили дво-трирічну програму. Успіх такої школи, очевидно, полягав у використанні розробленої О. Рівінім методики поабзацного опрацювання текстів, яка передбачала опрацювання отриманого тексту за частинами таким чином: «для опрацювання першого абзацу учень знаходить собі напарника, з яким читає, обговорює, з'ясовує зміст, дає назву абзацу. Так само він допомагає своєму товаришеві розібратися в його абзаці, назвати й записати назву в зошит. Для опрацювання свого другого абзацу учень шукає нового напарника, розповідає йому зміст першого абзацу, далі читає з

⁴² Коменський Я. А. Вибрані педагогічні твори. Київ: Радянська школа, 1940. Т. 1: Велика дидактика / під ред. А. А. Красновського. С. 136–137.

ним, обговорює, з'ясовує зміст другого абзацу, знову називає і пише назву в зошит...»⁴³.

Безперечно, що методика О. Рівіна не позбавлена недоліків. Необхідно враховувати, що під час передачі знань інформація може спотворюватися. Окрім того, за відсутності мотивації до навчання учень недостатньо уваги приділятиме виконанню завдання, переключаючись на більш цікаві для нього заняття. Отже, без вдумливого керівництва вчителя та систематичного контролю знань кожної дитини можна отримати результати, обернено пропорційні до очікуваних, що, зрештою, і трапилося під час реалізації взаємного навчання у 20-х роках ХХ ст. в Україні. Тоді на тлі тотальної перебудови школи на нових засадах почали застосовуватися бригадно-лабораторний та проєктний методи. Оскільки вони реалізовувалися без відповідного навчально-методичного забезпечення та супроводжувалися різними перекрученнями (слабкі учні в групах мали змогу ховатися «за спину» сильніших), то скоро були відкинуті «як буржуазні».

Інтерактивне навчання знову набуло популярності у 80-х роках ХХ ст. на тлі реформ загальноосвітньої та вищої школи й у зв'язку з перебудовою суспільно-політичного устрою, адже виникла потреба в активних, ініціативних громадянах. Одним зі шляхів формування таких людей є реалізація інтерактивної взаємодії.

Особливості використання інтерактивного навчання у початковій школі

Учені дослідили, що найбільш ефективними методами інтерактивного навчання є групові, адже кожен учень несе відповідальність за результат роботи групи. Окрім того, посилюється мотивація школярів до формування знань і вмінь⁴⁴.

Реалізуючи інтерактивне навчання в початковій школі, необхідно враховувати не лише його позитивні риси, а й недоліки.

Серед переваг інтерактивних технологій визначено такі: формування компетентностей молодших школярів на основі комунікативної взаємодії між ними, забезпечення мотивації до навчання, створення широких можливостей для прояву творчості й

⁴³ Русаков А. Епоха великих відкриттів у школі 90-х років. Київ: Видавничий дім «Шкіл. світ»: Видавець Л. Галіцина, 2006. С. 77.

⁴⁴ Акипар Л. Е. Інтерактивні технології навчання у початковій школі: навчальний посібник. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2014. С. 45.

самостійності учнів, розвиток колективістських почуттів та почуття відповідальності за власний результат і результат роботи групи. Учні молодших класів вчаться вести діалоги, дискусії з однокласниками, учителями, використовуючи різні засоби навчання; моделюють життєві ситуації й вирішують проблеми.

Недоліки інтерактивного навчання особливо помітні в перших класах початкової школи, оскільки учні не навчені працювати в групах, не розвинені їхні комунікативні вміння, не налагоджений процес взаємного навчання. Під час колективної роботи часто виникає гамір, адже учням молодшого шкільного віку притаманна природна рухливість, що може призвести до зниження рівня дисциплінованості. Серед інших недоліків інтерактивного навчання вчителі початкових класів відзначають такі: проблеми встановлення зворотного зв'язку з учнями; складність оцінювання школярів, які працюють у групах; труднощі у спрямуванні учнів до певних висновків тощо. Отже, учитель повинен ретельно готувати дітей до інтерактивного навчання; реалізовувати його тільки тоді, коли це справді необхідно й доцільно, а не лише для створення іміджу педагога, який використовує сучасні дидактичні інновації.

Характеристика інтерактивних методів

Методи створення сприятливої атмосфери

Для створення сприятливої для навчання атмосфери в класі варто скористатися спеціальними методами «Вітер дме», «Якби я був явищем природи» та ін.

«Вітер дме»

Метод доцільно використовувати для організації комунікації між учнями та включення їх у діяльність.

Організація роботи:

1. Поясніть учням порядок роботи.
2. Промовте фразу: «Вітер дме для того, хто
хоче працювати;
у доброму гуморі;
хотів би дізнатися щось нове;
хоче спілкуватися;
зумів виконати те, що раніше не вдавалося».

3. Учні, які вважають, що твердження є правдивими щодо них, підводяться.

4. Кожен учень класу має підвестися під час якоїсь фрази (або запропонувати свою, якщо жодна зі сказаних учителем його не стосувалася).

5. Завершує фразу той учень, на якого вказує вчитель.

Наприклад:

«Вітер дме для тих, хто хотів би дізнатися щось нове».

Учні, які встали, повинні сказати, про що хочуть довідатися на цьому уроці. Можливі варіанти учнівських відповідей:

«Мене цікавить, чому на Землі відбувається зміна пір року» (урок природознавства).

«Мене цікавить, що таке абзац» (урок української мови).

«Мене цікавить, хто сьогодні буде найуспішнішим на уроці» (урок літературного читання).

Метод «Вітер дме» може бути використаний не тільки для створення сприятливої творчої атмосфери в класі, а й для перевірки домашнього завдання і формування мотивації до вивчення нової теми. У такому випадку вчитель говорить:

«Вітер дме для тих,
хто зрозумів...
хто написав...
хто може...
хто погоджується...»

Учні, які встали, пояснюють свою позицію.

Вислуховуються 1–2 відповіді, перш ніж перейти до наступного твердження.

«Якби я був явищем природи»

Метод використовується для створення сприятливої атмосфери в класі й самоідентифікації учасників педагогічної взаємодії.

Організація роботи:

1. Запропонуйте учням ототожнити себе з якимось явищем природи, завершуючи речення: «Якби я був явищем природи, то це було б...»

2. Відведіть 2–3 хв. на самоідентифікацію.

3. Усі учні по черзі пропонують власний варіант завершення речення.

Інтерактивні методи формування й контролю знань

«Мозковий штурм»

Метод використовується для колективного вирішення проблем і пошуку істини. Його винахідником є А. Осборн, співробітник рекламної агенції.

Мета методу – зібрати якомога більше ідей для прийняття рішення. Успіх мозкового штурму залежить від психологічної атмосфери й активності учасників.

Організація роботи:

1. Запропонуйте учням вирішити проблему.
2. Переконайтеся, чи учні правильно зрозуміли, у чому полягає суперечність.
3. Поясніть правила генерування ідей. Акцентуйте увагу, що не можна перебивати учнів, критикувати їхні пропозиції.
4. Виберіть помічника, який буде записувати ідеї на дошці.
5. Проаналізуйте запропоновані варіанти.
6. Виберіть разом з учнями найвдаліші ідеї, які є ефективними або підтриманими більшістю дітей.

«Журналіст»

Метод є різновидом колективного обговорення. Він дає можливість кожному школяреві висловити свою думку щодо проблеми, яка вивчається. Про організацію такої гри вчитель повідомляє дітей на початку уроку, отже, кожен учень має бути готовим виконувати роль журналіста і ставити запитання однокласникам.

Організація роботи:

1. Назвіть ім'я учня, який буде журналістом, і запропонуйте йому підготувати питання з теми уроку, щодо яких необхідно висловитися.
2. «Журналіст» називає проблему, передаючи уявний мікрофон (ручка, олівець, мобільний телефон) по черзі учням.
3. Учень, який отримав «мікрофон», висловлює свою думку. Говорити може тільки той школяр, у якого є уявний мікрофон.

«Незакінчені речення»

Цей метод використовується на різних етапах уроку для перевірки ґрунтовності засвоєння знань. Може застосовуватися також у виховній роботі, зокрема й дає змогу дізнатися думку учнів про перебування в школі. Сприяє відпрацюванню вміння висловлюватися коротко і влучно.

Організація роботи:

1. Учитель розпочинає речення (зазвичай із теми, яка вивчається), пропонуючи завершити його одному з учнів.
2. Учень, на якого вказує вчитель, продовжує речення.
(Відповіді не оцінюються і не коментуються.)

«Робота в парах»

Метод доцільно використовувати на різних етапах проведення уроку: під час вивчення нового матеріалу (складання тез, короткого викладу параграфу), на етапі поглиблення знань (складання завдань, вправ, моделювання задач), як перевірка результатів навчальних досягнень (перевірка диктантів, розв'язків математичних задач) тощо. Для ефективної реалізації цього методу вчитель повинен швидко об'єднувати учнів у пари, чітко й точно формулювати завдання, контролювати результати роботи.

Розподіл за парами може відбуватися за бажанням учнів або вчителя, за алфавітом тощо.

Організація роботи:

1. Запропонуйте учням об'єднатися в пари.
2. Визначте завдання, яке діти виконуватимуть у парах. Аргументуйте доцільність такої роботи.
3. Заслухайте (вибірково), як було виконано завдання.
4. Підведіть підсумки роботи.

Одним із прикладів методу «Робота в парах» є «Узаконена шпаргалка».

«Узаконена шпаргалка»

Як відомо, у шпаргалці коротко і стисло записують інформацію. Для її виготовлення необхідно систематизувати й узагальнити вивчений матеріал. Створена учнем шпаргалка може бути методом діагностики рівня навчальних досягнень, адже, не маючи знань, не здійснивши аналізу інформації, неможливо якісно скласти цю письмову підказку.

Організація роботи:

1. Запропонуйте учням об'єднатися в пари і виготовити шпаргалку з теми, що вивчалася протягом уроку, або з розділу підручника.
2. Проаналізуйте результати роботи школярів.

«Сім речень»

Метод використовується для навчання учнів вибирати основний матеріал із запропонованого вчителем обсягу інформації.

Організація роботи:

1. Об'єднайте учнів у групи. Запропонуйте їм прочитати текст.
2. Порадьте поміркувати, яка думка є основною у викладеному матеріалі; чи відповідає назва тексту його змісту.
3. Разом з учнями виберіть сім головних речень, які відображають суть прочитаного. Випишіть їх.
4. Прочитайте виписані речення.

«Ланцюжок»

Цей метод дає можливість поглибити знання під час вивчення нового матеріалу.

Організація роботи:

1. Запропонуйте учням утворити робочі пари і сформулюйте завдання, наприклад: назвати правила вживання апострофа, навести приклади тіл (або ознаки) живої і неживої природи.
2. Протягом трьох хвилин пари обговорюють це завдання.
3. Виходячи по черзі до таблиці із символічним зображенням ланцюжка, кожна пара повинна записати свої варіанти, не повторюючи при цьому попередніх. Якщо такі варіанти вже внесено до таблиці, учасники робочої пари повинні експромтом продукувати нові пропозиції, щоб не перервати ланцюжок.

«Робота в малих групах»

Метод забезпечує можливість колективно вирішувати проблему, яка не під силу одному учневі або через складність, або через нестачу інформації. Зазвичай мала група складається з 4–6 учасників.

Організація роботи:

1. Об'єднайте учнів у малі групи.

2. Запропонуйте вибрати керівника групи і розподілити ролі між іншими учасниками.

3. Дайте кожній групі завдання, записане на окремому аркуші.

4. Зазначте, скільки часу відводиться на виконання завдання.

5. Запропонуйте кожному керівнику розповісти, як було виконано завдання і до яких висновків дійшли учасники групи.

«Похід до театру»

Метод дає змогу розвинути мотивацію до навчання, перевірити рівень сформованості знань, виховати колективістські почуття.

Організація роботи:

1. Об'єднайте учнів у групи, пояснивши, що їхнє завдання – якнайшвидше «потрапити до лялькового театру», подолавши перешкоди на своєму шляху, якими є річка, озерце, болотяна місцевість, непрохідний ліс тощо.

2. Зазначте, що правильна відповідь на запитання – це подолана перешкода.

3. Приготуйте малюнки на картонних аркушах, які отримуватиме команда, що дала правильну відповідь на питання.

4. Після завершення гри порахуйте кількість малюнків кожної команди: та, що має їх найбільше, і є переможцем, отже, першою потрапляє до театру.

«Буриме»

Метод є особливо ефективним під час вивчення інтегрованого курсу «Я досліджую світ», природознавства тощо. Дає змогу поглибити знання про явище, процес, що вивчаються, і водночас розвинути творчі якості учнів.

Організація роботи:

1. Об'єднайте учнів у групи.

2. Запропонуйте описати явище, що вивчалось на уроці, у різних жанрах: оповідання, вірш, загадка, гумореска, опис тощо. Наприклад, переліт птахів у теплі краї, листопад, утворення льоду, виникнення вітру (бурі) тощо.

3. Переможцем стає та група, яка підготувала найцікавішу роботу.

«Акваріум»

Метод ефективний для розвитку навичок спілкування в малій групі, удосконалення вміння дискутувати й аргументувати свою думку на етапі осмислення нового матеріалу.

Організація роботи:

1. Запропонуйте учням об'єднатися в групи по 4–6 учасників і ознайомте їх із завданнями.

2. Попросіть одну з груп зайняти місце в центрі класу. Це необхідно для того, щоб відокремити її від слухачів певною відстанню.

3. Групі в центрі класу запропонуйте протягом 3–5 хв. обговорити завдання і визначити можливі шляхи вирішення проблемної ситуації. Інші учні повинні слухати і не втручатися. Важливими є не лише результати обговорення, а й під впливом яких аргументів прийнято рішення.

4. Після завершення роботи попросіть іншу групу зайняти місце в «акваріумі» й обговорити наступну ситуацію.

«Розумна сова»

Метод дає змогу осмислено засвоювати навчальний матеріал, аналізувати вивчене через самостійне формулювання запитань до теми чи розділу, який вивчається.

Організація роботи:

1. Перед уроком приготуйте аркуші паперу, на яких зображена сова як символ розумної тварини і знак питання.

2. Після вивчення теми покладіть «сову» на парту одному з учнів і сформулюйте запитання.

3. Учень відповідає і передає «сову» комусь із однокласників, формулюючи своє запитання.

4. Якщо школяр не знає відповіді, він може попросити підказку однокласника, поклавши на його стіл аркуш із зображенням знака питання («?»). Отримавши підказку, учень повинен відповідати сам.

5. Підведіть підсумки повторення матеріалу. Вирішіть з учнями, у кого на столі стоятиме сова.

«Риболовля»

Метод дає змогу всебічно вивчити навчальний матеріал, водночас привчаючи учнів до запам'ятовування й відтворення інформації, розвитку мислення. Ефективною буде як робота кожного учня, так і робота в парах, групах.

Організація роботи:

1. Запропонуйте учням намалювати на цупкому папері й вирізати фігури риб, яких вони хотіли б піймати: шука, сом, окунь, карась, форель тощо.

2. Дайте завдання: до вивченої теми (розділу) придумати декілька запитань.

3. Перечитайте запитання і відберіть найцікавіші, додаючи також свої. Потім пронумеруйте запитання і відповідні номери надпишіть на фігурках риб.

4. Фігури риб прикріпіть на дошку (кожному номеру риби відповідає певне запитання, яке придумали учні та вчитель).

5. Школярі по черзі називають номер риби, яку хотіли б упіймати.

6. Вчитель зачитує текст запитання (можна його подати також на аркуші).

7. Якщо учень знає відповідь на запитання, він отримує «улов». Якщо ні, зловлена риба дістається тому, хто зголосився відповісти.

8. Підрахуйте кількість упійманих учнями риб. Перемагає й отримує оцінку той школяр, у якого найбільше улову.

«Упізнай мене»

Застосовується на уроках літературного читання. Під час реалізації методу доцільно використовувати елементи драматизації.

Організація роботи:

1. Запропонуйте напередодні уроку одному з учнів класу виступити від імені відомої особи (письменника, історичного діяча, літературного героя), не називаючи її, але описуючи її вчинки, відкриття, міркування, діяльність тощо.

2. Поясніть учням, що вони повинні відгадати ім'я цієї видатної постаті й аргументувати свою відповідь.

«Хокей»

Гру доцільно використовувати на етапі поглиблення засвоєння знань або повторення вивченого. Її суть полягає в тому, що учні, які об'єднані у дві команди, взаємно ставлять запитання, змагаючись у рівні обізнаності в навчальному матеріалі.

Організація роботи:

1. Сформуйте дві команди по шість учасників: один воротар, двоє захисників, троє нападників. Інші учні виконують роль запасних гравців або вболівальників.

2. Ознайомте учасників гри із правилами: «кидок у ворота» (здійснюють нападники) – це питання, поставлене суперником; «гол» – відповідь відсутня або неправильна; «шайба відбита» – захисники або воротар дали правильну відповідь на запитання.

3. Виберіть арбітра, який рахує кількість пропущених і забитих «шайб», стежить за часом і дотриманням правил гри, видаляє порушників.

4. Запропонуйте учням розпочати гру, взаємно обмінюючись запитаннями з теми, що вивчається.

«Займи позицію»

Метод корисний на початку роботи, коли виникають дискусійні питання. Він забезпечує можливість учням демонструвати різноманітні погляди на проблему, що вивчається. Метод доцільно також використовувати після вивчення певного матеріалу, адже він дає змогу з'ясувати суть протилежних позицій щодо вирішення проблеми.

Організація роботи:

1. Запропонуйте учням дискусійне питання і попросіть їх визначити власну позицію.

2. Розмістіть плакати в протилежних кутках кімнати («за», «не знаю, немає конкретної позиції», «проти»).

3. Повідомте правила проведення вправи й обговоріть їх з учнями.

4. Поясніть, що діти повинні стати біля відповідного плаката, який відображає їхній погляд на запропоноване питання.

5. Попросіть кількох учасників обґрунтувати свою позицію.

6. Запропонуйте учням після обговорення, якщо їхня думка змінилася, перейти до іншого плаката (причини необхідно обґрунтувати).

7. Назвіть найбільш переконливі аргументи своєї та протилежної сторони.

Дискусія «Додаткове крісло»

Метод спрямований на формування критичного мислення й розвиток умінь аргументувати власну позицію під час вивчення нового матеріалу та його узагальнення, підведення підсумків. Він також сприяє розвитку лідерських якостей, самостійності й відповідальності як особистісних рис.

Метод можна реалізовувати як у навчальній, так і у виховній роботі з учнями.

Організація роботи:

1. Виберіть тему для дискусії.
2. Допоможіть учням об'єднатися в кілька груп, у яких необхідно вибрати лідера.
3. Запропонуйте лідерам зайняти стільці в центрі класу. Одне крісло має залишатися вільним.
4. Лідери публічно дискутують, представляючи погляди своєї групи.
5. Якщо учні не погоджуються з поглядами лідерів, то повинні зайняти вільний (додатковий) стілець, спростовуючи аргументи котрогось із лідерів, вказуючи на суперечності в поглядах. Але не можна дискутувати! Після висловлення думок учень повинен зайняти своє місце в групі.
6. Якщо хтось із лідерів презентує погляди, близькі до переконань інших учасників дискусії, то такі школярі можуть стати біля того, хто виступає, демонструючи солідарність і єдність поглядів. При цьому не треба займати місце в кріслі.
7. Підведіть підсумки дискусії.

Інтерактивні методи для рефлексії

«Скажи одним реченням»⁴⁵

Метод-підсумок, використовуючи який учитель допомагає учням висловити враження про урок, тему, навчальний матеріал тощо.

⁴⁵ Скороднянська С. М. Методики рефлексії в початкових класах. URL: <https://naurok.com.ua/metodiki-refleksii-v-pochatkovih-klasah-51850.html>

Організація роботи:

1. Розмістіть на дошці плакати з написами:

- Було цікаво...
- Було важко...
- Мене здивувало...
- Я спробую...
- Тепер я зможу...
- Я навчився...
- Я дізнався...
- Урок дав мені для життя...

2. Попросіть кожного учня підсумувати враження про урок чи тему, почавши речення із використанням одного або двох написів (на ваш вибір або за бажанням дітей). Якщо хтось не може сформулювати думку, такого школяра треба пропустити, але обов'язково дати можливість йому висловитися після всіх однокласників.

«Долонька»⁴⁶

Цей метод – це своєрідна діагностика успіхів, труднощів та освітніх потреб дітей. Спонукає учнів вчитися обдумувати та висловлювати власні відчуття.

Організація роботи:

1. Запропонуйте дітям обвести контури руки на аркушах паперу.

2. Поясніть, що кожен палець на малюнку – це місце, де необхідно записати відповіді на запитання:

- великий палець – «Мій настрій»,
- вказівний палець – «Що цікавого я вивчив сьогодні?»,
- середній – «Що було важко? Які я мав труднощі?»,
- безіменний – «Мені не сподобалося сьогодні»,
- мізинець – «Що б я хотів ще вивчити? Що мені було б цікаво?».

3. Разом із дітьми проаналізуйте виготовлені долоньки. Малюнки згодом можна використати для діагностики власної професійної компетентності.

⁴⁶ Приріз М. 5 креативних методів дізнатися, як учні засвоюють ваші уроки. URL: <https://osvitoria.media/experience/5-kreatyvnyh-metodiv-diznatysya-yak-uchni-zasvoyuyut-vashi-uroky/>

«Піца»⁴⁷

Метод використовується в кінці уроку для підведення підсумку, а також як самодіагностика професійної діяльності вчителя.

Організація роботи:

1. Намалюйте на ватмані чи дошці коло. Розділіть його на чотири частини-сектори. Кожний шматочок імпровізованої піци підпишіть таким твердженням:

- «Мені зрозуміло все, про що говорив учитель».
- «Мені було цікаво на цьому уроці».
- «Інформація була новою для мене».
- «Мені подобається тут, і я чекаю наступних уроків».

2. Запропонуйте кожному учню поставити по одній крапці в кожному секторі.

3. Поясніть, що чим ближче цятка до середини «піци», тим більше діти погоджуються з твердженням-підписом.

4. Підведіть підсумок проведеної роботи. Після уроку проаналізуйте виготовлену дітьми «піцу» щодо необхідності вдосконалення методики чи урізноманітнення навчального матеріалу тощо.

«Валіза, смітник, м'ясорубка»

Метод спрямований на визначення інтересів учнів щодо певного навчального матеріалу. Його також можна використати в кінці теми, семестру тощо, щоб підсумувати вивчене.

Організація роботи:

1. На трьох аркушах намалюйте, відповідно, валізу, смітник і м'ясорубку.

2. Роздайте учням по три стікери. На кожному з них діти мають написати:

- те, що без сумніву виявилось цінним, що можна забрати із собою і покласти у валізу;
- те, що було абсолютно непотрібним, і його можна викинути у смітник;

⁴⁷ Приріз М. 5 креативних методів дізнатися, як учні засвоюють ваші уроки. URL: <https://osvitoria.media/experience/5-kreatyvnyh-metodiv-diznatysya-yak-uchni-zasvoyuyut-vashi-uroky/>

– те, над чим варто подумати ще, спробувати осмислити це після заняття.

3. Попросіть учнів розкласти стікери у валізу, смітник та м'ясорубку.

4. Разом зі школярами проаналізуйте написане.

«Дерево»⁴⁸

Метод дає змогу отримати розширену інформацію про те, що цікавить учнів, а що здається їм нудним.

Організація роботи:

1. Намалуйте на ватмані чи дошці дерево з корінням та кроною.

2. Роздайте дітям по два стікери одного кольору та по два – іншого.

3. Поясніть, що завдання учнів – написати дві речі, які запам'яталися чи сподобалися на уроці, і дві – що не сподобалися чи були нецікаві. Перші стікери діти ліплять на кроні дерева, другі – біля коріння.

4. Повідомте, що стікери не потрібно підписувати чи зачитувати написане вголос біля дошки.

5. Стікери з крони дерева прочитайте разом з учнями, а з коріння – проаналізуйте після уроку для усунення виявлених дітьми недоліків.

«Скажи одним реченням»⁴⁹

Метод доцільно викорисовувати для підсумку уроку або роботи на окремому етапі.

Організація роботи:

1. Підготуйте декілька зображень скриньки на окремих аркушах. Підпишіть кожну скриньку:

- скринька радості;
- скринька успіху;
- скринька суму;
- скринька задоволення;

⁴⁸ Приріз М. 5 креативних методів дізнатися, як учні засвоюють ваші уроки. URL: <https://osvitoria.media/experience/5-kreatyvnyh-metodiv-diznatysya-yak-uchni-zasvoyuyut-vashi-uroky/>

⁴⁹ Скороднянська С. М. Методики рефлексії в початкових класах. URL: <https://naurok.com.ua/metodiki-refleksii-v-pochatkovih-klasah-51850.html>

- скринька подиву;
- скринька розчарувань;
- скринька інтересу тощо.

2. Роздайте учням кольорові стікери чи скріпки.

3. Завдання школярів – поставити позначку у відповідну скриньку залежно від того, наскільки вони зрозуміли навчальний матеріал. Заздалегідь узгодьте, скільки стікерів чи скріпок можна прикріпити за один раз.

Розглянуті інтерактивні методи, прийоми та ігри описані М. Бойко, С. Кашлевим, Б. Кубічек, Н. Лупак, Л. Пироженко, О. Пометун, М. Приріз, С. Скороднянською, А. Соценко, О. Стребною, В. Ягодніковою та адаптовані авторами посібника, які водночас є розробниками методів.

2.2. Ігрові технології

Поняття гри та ігрових технологій

Однією з найстаріших освітніх технологій є ігрова. Гра – це підпорядковане сукупності правил, прийомів або засноване на певних умовах заняття, що є розвагою або розвагою та спортом одночасно. Це низка дій, спрямованих на досягнення мети⁵⁰.

Будь-яка гра включає три основні етапи: підготовчий (формується мета гри, відповідно до змісту навчального матеріалу розробляється сценарій, готується обладнання, розподіляються ролі, проводиться інструктування тощо); безпосереднє проведення гри; узагальнення, аналіз результатів.

Виходячи з визначення, у якому зафіксовані алгоритмічність та відповідність результату сформульованій меті, які є головними ознаками технологізації освіти, можна стверджувати, що гра – це технологія. Отже, *ігрова технологія* – це сукупність дій учасників презентації (дійства), де вони виконують певні ролі, забезпечуючи відповідність результату визначеній меті.

Проте відомі й інші трактування цього поняття. Ігрові технології – це велика група методів і прийомів у формі різних педагогічних ігор. У свою чергу, сукупність педагогічних ігор,

⁵⁰ Тлумачний словник сучасної української мови / уклад. І. М. Забіяка. Київ: Арій, 2007. С. 96.

підпорядкованих визначеній меті, які гарантують позитивний результат, також тлумачать як ігрові технології.

Історія гри як соціального явища й методу навчання

Гра має давнє походження. Вона відома з часів первісного суспільства, виникла зразу після праці і на її основі. У грі діти відтворювали діяльність дорослих і тим самим готувалися до полювання, землеробства та інших ролей, що їх виконували старші члени роду. З появою перших іграшок, які імітували знаряддя праці, зброю тощо, виникли рольові ігри. Граючи в них, діти відтворювали доросле життя. Є також спроби пов'язати походження гри з розвитком мистецтва і релігії, оскільки ритуальні процеси під час богослужінь нагадують ігрові дії. Незважаючи на різні погляди щодо походження гри, учені одностайні в тому, що вона є соціальним явищем, яке еволюціонує водночас із вдосконаленням суспільних відносин.

Гра як діяльність притаманна передусім дітям, оскільки вони відчують потребу в руховій активності. Окрім того, гра задовольняє інтелектуальні, соціальні, естетичні потреби учнів. Саме тому в закладах освіти вона є однією з основних форм навчання й виховання. У початкових школах провідним видом діяльності є навчальна, однак ігрова продовжує зберігати актуальність.

Уперше значення гри для успішного засвоєння знань обґрунтував давньогрецький філософ Платон. В епоху Відродження принцип ігрового навчання розвивали Т. Кампанелла та Ф. Рабле. Гру як особливу форму навчання рекомендували використовувати Я. А. Коменський, Ж.-Ж. Руссо, Ф. Фребель.

Незважаючи на інформатизацію освіти, використання новітніх технічних засобів, ігри продовжують зберігати популярність як спосіб формування компетентностей. Цей вид діяльності реалізують передусім у закладах дошкільної освіти та в молодшій школі. Проте ігрові технології застосовують також у старших класах і навіть у закладах вищої освіти. Отже, гра супроводжує людину від колиски і протягом усього життя, набираючи все нових форм, але визначальними рисами залишаються радість і захоплення.

Вибір гри в закладі освіти залежить від змісту навчального матеріалу, мети заняття, вікових особливостей учнів тощо.

Функції та види ігор

Ігрові технології відрізняються від інших технологій тим, що є добре відомими з дитинства й позитивно сприймаються всіма учасниками освітнього процесу, викликаючи позитивні емоції, стимулюючи пізнавальну активність, розвиток уяви, творче мислення. У грі легше долаються труднощі, перешкоди, психологічні бар'єри. Ігрова діяльність сприяє формуванню здорового способу життя. У колективних іграх реалізуються елементи змагань, а це дає змогу використовувати суперництво як ще один чинник створення зовнішньої мотивації до формування в учнів компетентностей. Саме в іграх діти проявляють як позитивні, так і негативні риси, маючи змогу реалізувати себе в різних ситуаціях, виконати певні соціальні ролі, продемонструвати способи подолання проблем.

Гра може, триваючи від кількох хвилин до години й більше, використовуватися в урочній та позаурочній діяльності.

Усі ігри поділяють на дві системоутворювальні групи: творчі ігри та ігри за правилами. Творчі ігри – це креативна діяльність дітей, яка розгортається за їхньою ініціативою. У початкових школах реалізуються: сюжетно-рольові (сімейні, побутові, суспільні) ігри; ігри-драматизації і театралізовані ігри, конструктивно-будівельні ігри; ігри з елементами праці і художньо-творчої діяльності (драматизація, інсценування); ігри-фантазування.

Ігри за правилами – це рухливі (сюжетні чи з предметами; з переважанням бігу чи стрибків, ігри-естафети) та дидактичні ігри⁵¹. Вони передбачають реалізацію дітьми попередньо створеної дорослими змістової і процесуальної основи. Дії та поведінка гравців обумовлюються ігровими правилами.

Зважаючи на різноманітність функцій (навчальна, мотиваційна, виховна, розвивальна, адаптаційна, креативна, діагностична, терапевтична), науковці виокремлюють багато видів ігор. Педагогічні ігри класифікують за такими ознаками: за галуззю діяльності, за характером педагогічного процесу, за ігровою

⁵¹ Організація дитячої ігрової діяльності в контексті наступності дошкільної та початкової освіти. Навчально-методичний посібник / за ред. Г. С. Тарасенко. Київ: Видавничий дім «Слово», 2010. С. 20.

методикою, за предметною областю, за видом ігрового середовища тощо⁵².

За галуззю діяльності розрізняють фізичні, інтелектуальні, трудові, соціальні, психологічні ігри. За характером педагогічного процесу виокремлюють навчальні, тренінгові, контролюючі, узагальнювальні, пізнавальні, виховні, розвивальні, репродуктивні, продуктивні, творчі ігри. За ігровою методикою диференціюють предметні, сюжетні, рольові, ділові, імітаційні, драматизаційні ігри. За предметною галуззю виокремлюють математичні, хімічні, біологічні ігри тощо, а також фізкультурні, спортивні, народні, військово-прикладні. За видом ігрового середовища ігри поділяються на комп'ютерні, телевізійні, настільні, кімнатні, вуличні, на місцевості.

Численними дослідженнями доведено, що в початковій школі посилюється тенденція до інтелектуалізації ігор, тобто в групі ігор за правилами для молодших школярів особливе значення мають інтелектуальні ігри⁵³.

Організуючи гру, учитель повинен ознайомити учнів із вимогами до її проведення. Важливо пояснити, що під час гри не можна змінювати правил, втручатися в її процес. Після проведення гри учасники повинні проаналізувати результати, визначити помилки та способи їхнього уникнення в майбутньому.

У групі ігор за правилами яскраво вирізняються українські народні ігри. Вони поділяються на такі види: рухливі, хороводні, театралізовані, інтелектуальні, традиційні народні ігри малих форм.

Поширення ігрових технологій у початковій освіті пояснюється тим, що гра є природною пізнавальною діяльністю дитини. Саме тому до гри як до більш зрозумілої для дитини діяльності звертаються педагоги для організації складнішої для учнів навчально-пізнавальної діяльності. При цьому важливо, що школяреві забезпечується активна позиція, стимулюються його творчі здібності, формується інтерес до засвоєння нових знань і способів дій.

Основні етапи ігрової технології відображені в таблиці 2.

⁵² Енциклопедія педагогічних технологій та інновацій / автор-укладач Н. П. Наволокова. Харків: Вид. група «Основа», 2009. С. 32.

⁵³ Організація дитячої ігрової діяльності в контексті наступності дошкільної та початкової освіти. Навчально-методичний посібник / за ред. Г. С. Тарасенко. Київ: Видавничий дім «Слово», 2010. С. 21.

Таблиця 2

Основні етапи ігрової технології

Назва етапу	Змістове наповнення етапу	Діяльність учителя та учнів
Етап підготовки (організаційний)	Розробка гри Уведення в гру	Визначення мети та допоміжних цілей гри; розробка сценарію і плану гри; проведення інструктажу; підготовка навчального забезпечення. Розподіл ролей; формування груп і консультування учасників.
Етап проведення гри	Групова робота Міжгрупова робота	Робота з інформаційними ресурсами; проведення мозкового штурму та тренінгів; виконання роботи відповідно до сценарію. Виступи груп і окремих учасників; демонстрація результатів; робота експертів.
Узагальнювально-аналітичний етап	Підведення підсумків гри	Аналіз, рефлексія (методи «Мікрофон», «Журналіст»); оцінка і самооцінка роботи; висновки й узагальнення; вироблення рекомендацій.

Приклади рольових ігор

Рольова театралізована гра «Лісовий велетень»⁵⁴

Ведучий виконує роль дуба, який у своїй кроні ховає від вітру, грози, холоду комашок, пташенят. Ролі тварин, різних явищ природи виконують діти.

Учитель читає: «На галявині лісу з давніх-давен стоїть велетенський, кремезний дуб. І люди, і звірі його дуже люблять: весною милуються його молодим листям, влітку ховаються від спекотних променів сонця, восени збирають жолуді. Діти часто граються під дубом, лежачи на м'якій травичці, розповідають різні

⁵⁴ Організація дитячої ігрової діяльності в контексті наступності дошкільної та початкової освіти. Навчально-методичний посібник / за ред. Г. С. Тарасенко. Київ: Видавничий дім «Слово», 2010. С. 244–245.

історії. Ніколи не був дуб самотнім, бо жили на ньому різні тваринки. Он виглядає руда мураха.

Де ж ти тут живеш, мурашко? Чи одна, чи з родичами? Що їси? Чи хороше тобі тут жити? [Комашка розповідає про своє життя.]

Дивіться, діти, серед гілля промайнув рожевий ліхтарик. Хто ж це там живе на гіллі? [Виходить білочка, показує свій хвіст, вушка-пензлики і розповідає про своє житло-дупло.]

А хто змайстрував домівку для білочки? [З'являється дятел – санітар лісу, розповідає свою історію.]

Рано-вранці з першими променями сонечка лунає дзвінка пісенька. Це співає соловейко. [Розповідь соловейка.]

Жилося всім дружньо і весело. Аж тут із ближнього села підійшов до дуба чоловік. Він тримав у руках гостру довгу пилку та сокиру. Затремтів дуб, сполохались тваринки: «Що задумав цей чоловік?»

[Думки чоловіка необхідно відтворити вголос.]

Друзі, що нам робити?»

Діти пропонують, як врятувати свого друга-дуба і покарати чоловіка-розбійника.

*Рольова дидактична гра
«Форум Всесвітнього центру здоров'я»*

Діти уявляють себе учасниками Всесвітнього центру здоров'я. Об'єднавшись у 6 груп, учні обирають провідних фахівців: стоматолога, офтальмолога, ортопеда, невропатолога, дієтолога, еколога.

Представник кожної групи повинен дати інтерв'ю, розповідаючи про свою роботу.

Приклади інших рольових ігор розміщені в додатку Б.

Під час ігор діти навчають одні одних, реалізуючи визначений алгоритм дій. У зв'язку з цим ігри розглядають водночас як технології і як методи інтерактивного навчання.

Окрім ігор, в освітньому процесі застосовуються *забави*. Учителі початкових шкіл в Україні зазвичай ототожнюють ці поняття. У Польщі їх диференціюють. На думку польського науковця Ч. Купісевича, забава – це одна з форм активності людини, що здійснюється добровільно і супроводжується

позитивними емоційними й пізнавальними відчуттями. Польський дидакт В.Оконь вважає, що забава – це діяльність, яка виконується для отримання задоволення. Натомість гра може передбачати дидактичні цілі, реалізація яких вимагає від дитини проявів відповідальності.

В Україні набувають популярності ідеї педагогіки забави, що є поширеною в європейських країнах.

Педагогіка забави – це сукупність методів (технік, прийомів) для сприяння розвитку дітей за допомогою групи; її цілі впливають з концепції гуманістичної педагогіки, зокрема з Гештальт-теорії.

Ця теорія передбачає надання допомоги людині в тому, щоб стати відповідальною і зрілою, залишаючись веселою і спонтанною, при цьому насолоджуватися життям; навчитися любити друзів і близьких, не висловлювати їм претензій тощо.

Основні ідеї цієї теорії викладені в таких правилах:

- жити зараз;
- жити тут, у цій ситуації;
- приймати себе таким, яким ти є;
- взаємодіяти зі своїм оточенням, яким воно є, а не яким би хотілося, щоб воно було;
- бути чесним із собою;
- виражати те, що хочеш, про що думаєш, що відчуваєш, а не маніпулювати собою й іншими за допомогою раціоналізації, очікувань, засуджень і спотворень;
- повною мірою відчувати всі емоції, які виникають: як позитивні, так і негативні;
- не приймати тих зовнішніх вимог, які входять у протиріччя з власними цінностями;
- бути готовим до здобуття нового досвіду;
- бути відкритим до змін і прагнути до зростання;
- зберігати в пам'яті минуле і в перспективі піклуватися про майбутнє.

Педагогіка забави виникла у 70-х роках ХХ ст. у США, Німеччині, Австрії, ставши результатом наукових пошуків шляхів підтримки людини через міжособистісне спілкування, інтеграцію в групі. З 1990 р. ідеї педагогіки забави проникли в Польщу. Вони

пропагувалися Клубом аніматора забави (КЛАНЗА), а згодом Польським товариством педагогів та аніматорів КЛАНЗА.

Завданням педагогіки забави є реалізація таких методів, що впливають на емоційну сферу дитини, сприяють появі позитивних відчуттів, стимулюють активність, зміцнюють почуття безпеки, формують упевненість у собі, допомагають спілкуватися в колективі, а також здійснювати рефлексію над особистим досвідом і переживаннями.

Педагогіка забави – це не тільки сукупність методів, які полегшують розвиток особистості з допомогою групи, але й певна філософія мислення, що її повинен прийняти педагог, щоб створити творчу згуртовану групу на принципах комунікації та взаємного довір'я. Учитель має акцентувати увагу на всіх успіхах вихованців, пам'ятаючи, що недоцільно виправляти помилки і критикувати під час гри. Педагогіка забави передбачає створення сприятливого середовища, у якому домінують радість, сміх, задоволення від спільного перебування.

Під час забави в дітей розвивається почуття гумору як особливо цінна якість, яка дає змогу протидіяти стресам, агресії, попереджувати конфлікти, досягати компромісів.

У процесі забави формуються моральні цінності дітей. Педагоги стверджують, що без реалізації цієї функції неможливе її використання. Спільне визначення правил, норм поведінки допомагає в підготовці дітей до суспільного життя, сприяє формуванню соціальної та громадянської компетентностей.

Далеко не кожна забава, що реалізовується в школі чи в позашкільній діяльності, відповідає ідеям педагогіки забави, а лише та, яка передбачає: добровільність участі, уникнення суперництва, стимулювання всіх рівнів спілкування, використання різноманітних засобів самовираження, створення емоційного піднесення, забезпечення радості життя тут і зараз.

Під час проведення забави використовуються різні елементи, обґрунтовані в методиці КЛАНЗА, а саме: логотип, футболки жовтого кольору для вчителів, вихователів або аніматорів, танці для групи, кольоровий «парашут», кольоровий ігровий тунель,

шахівниці, асоціативні картки і різноманітний реквізит для активних ігор на свіжому повітрі⁵⁵.

Існує багато видів забави, зокрема:

– забави, які сприяють інтеграції дитини в колектив, пізнанню нового оточення;

– забави, що використовують рух, танець, жест для усунення м'язової і психічної напруги;

– дидактичні забави, під час яких відбувається формулювання проблеми і пошук шляхів її вирішення;

– дискусійні забави, які забезпечують здійснення всебічного аналізу проблеми із залученням досвіду і набутих знань;

– забави, що полегшують переказування інформації;

– драми – забави з поділом на ролі як вступ до обговорення конкретної проблеми;

– забави, що створюють можливість здійснення самооцінки, пізнання ієрархії цінностей, власної спонтанної поведінки;

– забави, що інтегрують групу, передбачають спільну активну діяльність без поділу на тих, що беруть участь і спостерігають⁵⁶.

У початкових школах доцільно реалізовувати не лише окремі забави, а й драматичні дієства, у яких чергуються різноманітні сюжети на певну тему, наприклад: подорож до казкового лісу, подорож до країни мистецтв тощо; інтеграційні імпрези для дітей, батьків і вчителів «Разом у рідному місті», що передбачають виконання вправ, проведення забав відповідно до визначених етапів імпрези (виготовлення візиток, участь у музичному концерті рідного міста, прогулянка історичним центром чи мальовничими вулицями тощо).

Для того, щоб успішно реалізувати потенціал забави, треба добре підготуватися до її проведення. Передусім необхідно чітко визначити цілі й завдання, розробити план дій. Організатор забави має потурбуватися про створення приязної атмосфери, у якій дитина себе почуватиме безпечно; зорієнтувати маленьких школяриків на спільні дії, а не на суперництво. Педагог повинен акцентувати увагу на всіх успіхах вихованців, пам'ятаючи, що

⁵⁵ Деркач-Падысек Т. І. Специфіка використання методики КЛАНЗА у навчальному процесі. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»*. 2014. Вип. 42. С. 205.

⁵⁶ Kędzior-Niczyporuk E. *Pedagogika zabawy jako metodyka pracy z grupą*. URL : https://www.sbc.org.pl/Content/10086/Kedzior_Pedagogika_zabawy.pdf

недоцільно виправляти помилки й критикувати під час гри. Учитель із керівника, що займає позицію стояти над дітьми, вивищується над ними, бачити все і віддавати розпорядження, перетворюється в друга дитини, помічника на дорозі життя, що цілком відповідає засадам педагогіки партнерства.

2.3. Квест як сучасна технологія та метод навчання

Квест, як порівняти з іншими освітніми технологіями, виник недавно – два десятиріччя тому, проте швидко здобув популярність серед дітей, молоді, педагогічних працівників. Його все частіше реалізують у школах першого ступеня. *Квест* (від англ. quest – пошук, пошуки пригод) – захопливе спортивно-інтелектуальне дійство, що передбачає послідовне виконання задалегідь підготовлених завдань командами чи окремими гравцями як у приміщеннях, так і на відкритій місцевості, наприклад, на пришкольній території. Лише після завершення одного завдання команда переходить до виконання наступного. Перемагає та команда, яка найшвидше «фінішує».

Завдяки реалізації квестів учні знаходять необхідну інформацію, аналізують та систематизують її. Це один зі способів формування ключових компетентностей. Квест дає змогу виявити приховані таланти молодших школярів, розвинути їхні лідерські якості, інтелектуальний потенціал, спритність, викликати позитивні емоції, що особливо важливо в початкових класах, адже привабливий образ школи викликає в дитини бажання навчатися далі. Навпаки, негативні емоції можуть нівелювати прагнення здобувати освіту на довгі роки. Доведено, що учні молодшого шкільного віку за сприятливого емоційно-психологічного клімату швидко навчаються, демонструють упевненість у собі, тобто ті якості, які дають змогу реалізуватися.

Характеристика основних понять

Існує декілька підходів до трактування терміна «квест». Це жанр інтелектуально-логічних ігор, метод, метод проєкту, засіб, форма освітнього процесу, діяльність, орієнтована на вирішення проблеми. Також це проблемне завдання з елементами рольової гри, для виконання якого використовуються інформаційні ресурси інтернету. Окрім квесту, в освітній галузі використовується

поняття вебквесту, яке трактується як сайт в інтернеті, на якому працюють учні, виконуючи те чи інше навчальне завдання⁵⁷.

Водночас учені стверджують, що квест – це технологія, яка реалізовується з участю керівника (наставника), має чітко визначене дидактичне завдання, ігровий задум, правила та використовується для формування в учнів знань і вмінь ХХІ ст., ключових компетентностей для життя⁵⁸.

Історичні аспекти розвитку квест-технології

Історія використання терміна «квест» розпочалася у 70-х роках ХХ ст. Його застосували в назві комп'ютерних ігор, розроблених компанією Sierra On-Line: King's Quest, Space Quest, Police Quest. Цим терміном розробники визначили ігрову діяльність, спрямовану на реалізацію мети. Її досягнення ставало можливим тільки в результаті подолання різних перешкод шляхом розв'язання завдань, пошуку і використання предметів, взаємодії з іншими персонажами. Пізніше квестом почали називати активні екстремальні та інтелектуальні ігри.

Концепцію вебквестів розробили в середині 90-х років минулого століття в США професори Б. Додж і Т. Марч. Науковці виокремили 12 видів завдань для вебквестів: переказ, планування та проєктування, самопізнання, компіляція, творче завдання, аналітична задача, детектив, головоломка, таємнича історія, досягнення консенсусу, оцінка, журналістське розслідування, переконання, наукові дослідження.

З кінця 90-х років квести почали використовуватися і в Україні. Перші квести було організовано в Києві в 2002 р.

Окрім педагогіки й освітньої галузі, поняття «квест» поширене в міфології й літературі, де воно спочатку позначало один зі способів побудови сюжету – подорож персонажів до певної мети через подолання труднощів. Одним із таких є «Міф про 12 подвигів Геракла», де головному герою необхідно виконати за

⁵⁷ Сокол І. М. Квест: метод чи технологія? *Комп'ютер у школі та сім'ї*. 2014. № 2. С. 28.

⁵⁸ Там само. С. 31.

велінням царя Еврісфея 12 великих подвигів, щоб знайти велику славу, стати безсмертним й отримати вдячну пам'ять у віках⁵⁹.

Класифікація квестів

Створено багато різноманітних класифікацій квестів. Залежно від типу, цілей та завдань вирізняють інформаційні, операційні, емоційно-художні, емоційно-моральні, евристичні, прикладні квести.

За формою проведення виокремлюють комп'ютерні ігри-квести (один з основних жанрів комп'ютерних ігор, інтерактивна історія з головним героєм, у якій ключову роль відіграють вирішення головоломок і завдань, що потребує від гравця розумових зусиль); вебквести (діяльність, спрямована на пошук і аналіз вебресурсів, створення вебпродукту: сайту, блогу, віртуального словника тощо); QR-квести (дії з використанням QR-кодів (двовимірних штрихкодів)); медіаквести (пошук і аналіз медіаресурсів, наприклад, фото-, відеоквести); квести на природі (ігрова діяльність на вулиці, у парках тощо); комбіновані⁶⁰.

За терміном реалізації квести можуть бути короткострокові (розраховані на одне-три заняття) й довгострокові (розраховані на тривалий термін (півріччя або навчальний рік)). За формою роботи виділяють групові й індивідуальні квести. За предметним змістом відомі моноквести й міжпредметні квести. За структурою сюжетів розрізняють лінійні, нелінійні, кільцеві квести; за інформаційним освітнім середовищем – квести з традиційним освітнім середовищем; квести з віртуальним освітнім середовищем.

Є й інші класифікації квестів. Один і той самий квест може бути класифікований за кількома параметрами одночасно.

Основні етапи реалізації квест-технології

Алгоритм дій квестів у початковій школі представлений у таблиці 3.

⁵⁹ Сокол І. М. Квест: метод чи технологія? *Комп'ютер у школі та сім'ї*. 2014. № 2. С. 28.

⁶⁰ Сокол І. М. Класифікація квестів. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2014. Вип. 36 (89). С. 371.

Основні етапи квест-технології

Назва етапу	Зміст діяльності учнів	Зміст діяльності вчителя
Підготовчий етап	Обговорення теми. Створення команд. Фіксація правил і критеріїв оцінювання. Пошук інформаційних ресурсів. Розробка попереднього плану роботи.	Представлення теми, формування мотивації в учнів. Визначення правил проведення, часових рамок, ролей учасників, критеріїв оцінювання. Керівництво створенням команд. Консультування.
Етап виконання	Аналіз завдань, інформаційних ресурсів, корегування й виконання плану дій.	Спостереження за діями команд.
Підсумковий етап (рефлексія)	Участь у колективному обговоренні результатів квесту. Оцінювання команд. Виявлення досягнень і невдач. Формулювання пропозицій на майбутнє.	Участь у колективному обговоренні, оцінюванні результатів квесту. Висунення пропозицій. Визначення переможця. Підведення підсумків.

На підготовчому етапі відбувається ознайомлення з темою й змістом квесту; визначення правил проведення, часових рамок, попереднього плану роботи, критеріїв оцінювання; створення команд. Перелік інформаційних ресурсів (на електронних чи паперових носіях), необхідних для виконання завдання, може даватися учням в процесі роботи на кожному з етапів.

Основний етап – виконання завдань. Опис процедури роботи, яку необхідно виконати учасникам для проходження етапу, може вказуватися або під час гри, або на її початку. Учитель повинен уважно спостерігати за діями команд, виявляти їхні досягнення й помилки.

На підсумковому етапі відбувається колективне обговорення результатів квесту, оцінювання учасників команд і визначення переможця.

Популярність квестів (адже на сьогодні квестові кімнати – це ще й прибутковий бізнес) та їхня ефективність в освітньому процесі стимулює вчителів початкових класів до створення відповідних методичних розробок, які представлені в інтернеті, наприклад: «Пригоди першокласників у чарівному царстві» (поглиблене знайомство зі світом казок); «Моя Батьківщина –

Україна» (формування й узагальнення знань про історію, культурну спадщину, символи рідної країни, виховання патріотизму); «Як ми дбаємо про здоров'я» (розвиток уявлення про життя й здоров'я як найбільші цінності)⁶¹; «Збережемо нашу планету» (формування відповідального ставлення до навколишнього світу, створення правил безпечної поведінки)⁶²; «Школа детективів» (згуртування колективу класу, розвиток пізнавальних інтересів, почуття гумору, волі, цілеспрямованості)⁶³ тощо.

Нерідко квест ототожнюють із проектом. Проте між ними є суттєві відмінності. Передусім під час реалізації квестів задалегідь визначаються ресурси, у яких є інформація, що необхідна для розв'язання проблеми (в електронному вигляді: на компакт-дисках, відео- й аудіоносіях; у паперовому вигляді; посилання на ресурси в інтернеті, адреси вебсайтів за темою тощо). Окрім того, у квесті визначені порядок дій, якого має дотримуватись учень для одержання необхідного результату, та критерії оцінки виконаних завдань.

Проте обидві технології розвивають мотивацію до навчання, посилюючи його зв'язок із життям.

2.4. Проектна технологія

Одним із ключових принципів нового Державного стандарту початкової загальної освіти є забезпечення радості пізнання через дослідницьке та проектне навчання⁶⁴. Завдяки виконанню проектів у початковій школі раціонально поєднуються теоретичні знання з їхнім практичним застосуванням для вирішення конкретних життєвих проблем сучасності. При цьому задіяні розум, серце і руки учасників освітнього процесу (так характеризує проектну

⁶¹ Матяш Н. І. Гра-квест «Як ми дбаємо про здоров'я». URL: <https://naurok.com.ua/gra--kvest-yak-mi-dbaemo-pro-zdorov-ya-12540.html>

⁶² Зіняр О. В. Гра-квест «Збережемо нашу планету». URL: <https://naurok.com.ua/rozrobka-gri-kvest-dlya-uchniv-pochatkovo-shkoli-zberezhemo-nashu-planetu-6531.html>

⁶³ Осауленко Н. В. Квест «Школа детективів». URL: <https://naurok.com.ua/scenariy-vihovnogo-zahodu-dlya-uchniv-1---4-klasiv-kvest-shkola-detektiviv-12519.html>

⁶⁴ Новий Державний стандарт початкової загальної освіти. URL: http://nus.org.ua/wp-content/uploads/2017/08/NewSchool_Presentation-final_18-08-2017.pdf

діяльність німецький педагог А. Флітнер), тобто осмислення самостійно набутої інформації відбувається крізь призму особистого ставлення до неї і відображається в результатах дослідження.

Залучення молодших школярів до проектної роботи сприяє формуванню в них ключових компетентностей: інформаційно-комунікаційної, соціальної, комунікативної, уміння навчатися впродовж життя тощо.

У сучасній початковій школі проектне навчання, розвиток якого триває понад століття, отримало новий імпульс. За цей час змінювалися підходи до трактування сутності поняття. На сьогодні проектне навчання називають і методом, і технологією.

Характеристика основних понять

Термін «проект» у перекладі з латинської означає кинутий уперед, той, який виступає, впадає в око. Фактично, *проект* – це будь-який задум, що має мету, термін і конкретні кроки для реалізації. Саме алгоритмічність дій, що полягає у визначенні цілі, завдань проекту та їхньому виконанні, дає змогу трактувати проектну діяльність як технологію.

Проектна технологія – це система навчання, алгоритм дій якої передбачає проектування і розроблення під контролем учителя нових продуктів (товарів або послуг) із практичним значенням як результат реалізації міжпредметних зв'язків. Стосовно проектної діяльності використовується також термін «метод». Метод проектів є такою організацією навчання, за якої учні одержують знання в процесі планування і виконання практичних завдань – проектів.

Історичні аспекти проектної технології

Проектну технологію нині відносять до інноваційних. Однак вона має глибоке історичне коріння.

Переважає більшість авторів вважає, що метод проектів уперше був реалізований у другій половині XIX ст. у сільськогосподарських школах США. Його детально описали американські педагоги Дж. Дьюї, В. Х. Кілпатрік, Е. Коллінз. Дж. Дьюї не тільки теоретично обґрунтував, а й практично застосував проектне навчання в школі.

Проте в окремих працях розповідається про більш раннє походження цього методу. Зокрема, історичні дослідження засвідчують, що він виник ще у XVI ст. в архітектурних майстернях Італії⁶⁵.

Метод проєктів існував і в українській школі та педагогіці у 20-х роках XX ст. Проте в наступному десятилітті його необґрунтовано вилучили з навчальних закладів Радянського Союзу. У цей час утверджувався тоталітарний комуністичний режим, тому в школах виявилися зайвими методи, спрямовані на виховання самостійності та формування творчих якостей учнів.

У вітчизняній педагогіці одним із перших методом проєктів зацікавився А. Макаренко, який у результаті власної новаторської педагогічної діяльності дійшов висновку про проєктування особистості як суб'єкта педагогічної праці. Ідея проєктування людини розвинута у творчості класика української педагогіки, засновника школи радості для дітей молодшого шкільного віку В. Сухомлинського.

Цікаві проєкти реалізовував у співдружності вчителів, учнів та батьків О. Захаренко у Сахнівській школі на Черкащині, а саме: чотири томне видання «Енциклопедія шкільного роду», меморіал «Криниця совісті», освячений священниками, що є першим в Україні пам'ятником жертвам Голодомору; «Клумба здоров'я», яку іноді ще називали «живою аптекою», – це шкільна ділянка лікарських рослин у формі гігантського кола, поділеного на сектори, де вирощували ромашку, чебрець, м'яту кількох видів, материнку, звіробій та інші місцеві цілющі трави.

Незважаючи на тривалу історію використання, не обґрунтовано понятійно-категоріального апарату проєктної діяльності. Метод проєктів по-різному трактують науковці та педагоги-практики. Зокрема, дискусійною є проблема визначення поняття «проєкт». Скажімо, В. Х. Кіпатрік, який був прихильником поглядів Дж. Дьюї, у статті, написаній у 1918 р., зазначав, що проєктом варто вважати ту діяльність, яка виконується з натхненням (від душі). Він писав: «Погляньмо конкретніше, що мається на увазі під терміном «проєкт» або

⁶⁵ Полат Е. С., Бухаркина М. Ю. Современные педагогические и информационные технологии в системе образования: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. Москва: Изд. центр «Академия», 2007. С. 194.

«задум». Припустимо, дівчинка шие сукню. Якщо вона робить це із задоволенням, якщо вона спланувала свої дії, якщо вона шие сама, тоді я скажу, що це типовий проект. Так само можна сказати про хлопчика, який вирішив створити шкільну газету, про учня, який пише листа (якщо при цьому мають місце щирі наміри), про дитину, яка захоплено слухає розповідь, тощо. Усі ці дії диктувались особистим інтересом, задумом»⁶⁶. Проте нині небагато вчених та педагогів погодяться, що така діяльність, як написання листа чи прослуховування музики або розповіді, є проектом.

Для того, щоб визначити, яка робота є проектом, доцільно з'ясувати характерні риси проектів та вимоги до них.

Характерні риси та класифікації проектів

Сучасні дослідники встановили, що вимогами до проектів є такі:

- вирішення важливої соціальної проблеми;
- інтеграція різних методів, засобів навчання; використання дослідницьких методів;
- поєднання знань із різних галузей (використання міжпредметних зв'язків);
- теоретична, практична та пізнавальна значимість отриманих результатів.

У процесі виконання проекту відбувається інтеграція знань із літературного читання, української та іноземної мов, природознавства, математики, інформатики тощо.

Прикладами дитячих проектів можуть бути: малюнок і виставка малюнків, буклет, реклама, іграшка, сувенір, розповідь, казка, загадка, концерт, спектакль, газета, книга, модель, макет, вікторина, дослідження, вирішення проблеми тощо.

Різноманітність проектів спонукала авторів до створення відповідної класифікації. За складом учасників виокремлюють індивідуальні, колективні (парні, групові) проекти; за характером партнерських взаємодій між учасниками – кооперативні, змагальні, конкурсні; за рівнем реалізації міжпредметних

⁶⁶ Полат Е. С., Бухаркина М. Ю. Современные педагогические и информационные технологии в системе образования: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. Москва: Изд. центр «Академия», 2007. С. 190–191.

зв'язків – монопредметні, міжпредметні, надпредметні; за тривалістю – короткотривалі, середньої тривалості, довготривалі; за метою і характером проєктної діяльності – дослідницькі, творчі, ігрові, інформаційні, прикладні.

Дослідницькі проєкти – це проєкти, для виконання яких діти реалізують усі етапи «дорослих» досліджень: постановка проблеми, огляд джерел інформації з теми дослідження, висунення гіпотези, організація експерименту, формулювання висновків, захист.

Творчі проєкти не мають конкретної структури спільної діяльності учасників. Попередньо виконавці домовляються про оформлення результатів та форму представлення: колективний колаж, вечір, свято, газета, фільм тощо.

Інформаційні проєкти – це такі, метою яких є створення інформаційних об'єктів: фрагмента підручника, мініенциклопедії, довідника для молодшого школяра, словника (медіасловничка для молодших школярів).

Ігрові проєкти – це проєкти, під час реалізації яких учасники виконують ролі, зумовлені характером і змістом проєкту. Це можуть бути як літературні персонажі, так і реальні особистості. Тут імітуються їхні соціальні і ділові стосунки, що можуть ускладнюватися вигаданими ситуаціями.

Прикладні проєкти спрямовані на реалізацію соціальних інтересів учасників. Результатами їхнього виконання є документи: програма, рекомендації, проєкт шкільного саду тощо.

Основні етапи реалізації проєкту

Першим етапом проєктної діяльності є вибір теми та формулювання мети проєкту; другим – розроблення плану. Планування передбачає визначення джерел, методів аналізу інформації, способів представлення результатів, а також встановлення критеріїв оцінки процесу і результату. Наступний етап – збирання інформації (спостереження, робота з літературою, анкетування, експеримент) та її аналіз, формулювання висновків.

На заключному етапі діяльності оцінюються результати (усний чи письмовий звіт із відповідною оцінкою за встановленими критеріями).

Один із найскладніших етапів проектної діяльності – вибір теми та формулювання мети проєкту. Безперечно, школяру необхідна допомога педагогів. Цікавими є такі проєкти: «Жива вода» для збереження чистоти водних ресурсів нашої планети; «Підсніжник», спрямований на захист рослин, які перебувають на межі винищення; «Сувеніри від сусідів», «Традиції народів світу» для вивчення культури інших народів; «Особливості національної кухні» для ознайомлення з українськими стравами та правилами раціонального харчування. Для поглиблення знань із предметів початкової школи варто використовувати проєкти: «Моя улюблена інформатика», «Казки з інформатики», «Перехід через Карпати», «Історія математики» та інші. Важливими для формування ключових компетентностей молодших школярів стануть проєкти: «Мої права й обов'язки», «Чи знаю я символи України?», «Що означає вміння вчитися?», «Як уникнути загроз інформаційних технологій?», «Сучасні технічні пристрої в руках школяра: плюси й мінуси», «Як дотримуватися здорового способу життя?», «Історія моєї школи» тощо.

Основні етапи проектної технології представлені в таблиці 4.

В основі проєкту завжди лежить проблемна ситуація. Проте вчитель не повинен пропонувати проблему в готовому вигляді, як це є в проблемному навчанні. Завдання педагога полягає в тому, щоб за допомогою різноманітних прийомів та методів підвести школярів до самостійного формулювання проблеми і висунення гіпотез щодо її вирішення.

Таблиця 4

Основні етапи проектної технології

№	Назва етапу роботи над проєктом	Зміст діяльності учнів	Зміст діяльності вчителя
1.	<i>Підготовчий етап</i> – визначення теми і мети проєкту.	Обговорення теми. Добір інформації.	Представлення теми, мотивація, допомога у формулюванні завдань та розподілі обов'язків.
2.	<i>Планування:</i> • визначення джерел, засобів збору і методів аналізу інформації; • вибір способів представлення результату; • вироблення критеріїв оцінки процесу і результату.	Визначення завдань й створення плану дій.	Коректування, висунення пропозицій, ідей.

Продовження таблиці 4

3.	<i>Збір матеріалів:</i> робота з літературою, спостереження, анкетування, експеримент.	Добір інформації.	Спостереження, спрямування діяльності учнів.
4.	<i>Аналіз:</i> узагальнення зібраних матеріалів, оформлення висновків.	Аналіз інформації, відбір найістотнішого матеріалу.	Спостереження, коректування, порада.
5.	<i>Подання й оцінювання результатів:</i> усний та письмовий звіт, оцінювання процесу і результату дослідження.	Участь у колектив- ному обговоренні процесу роботи та результату проекту. Оцінювання зусиль, ступеня реалізації творчого підходу до виконання завдання.	Участь у колективному обговоренні, оцінюванні процесу роботи над проектом та його результату.
6.	<i>Презентація проекту:</i> публічний захист проекту (літературний вечір, виставка, альбом тощо).	Представлення, захист проекту.	Допомога учням у презентації проекту.

Проектна діяльність у школі першого ступеня є успішною лише тоді, коли вчитель дотримується низки вимог до її організації: урахує вікові та психологічні особливості учнів, контролює всі етапи реалізації проекту, оскільки теоретичних і практичних знань та вмінь у молодших школярів ще мало; обмежує час виконання роботи, щоб проекти не були довготривалими.

Вагомою є роль батьків у підготовці проектів у школі першого ступеня, адже дитина не має достатньо досвіду пошуку, збору, узагальнення інформації. Проте дорослі повинні допомагати (порадою, інформацією), а не підняти роботу дитини своїм виробом. Інакше молодший школяр не опанує вміння навчатися, не стане самостійним. Звичайно, проект, створений дитиною, виглядатиме менш привабливо, ніж батьківський, однак значно ціннішим є набутий дитиною досвід, позитивні емоції від досягнутого успіху.

2.5. Технологія проблемного навчання

У новому Державному стандарті початкової освіти акцентується увага на формуванні в учнів наскрізних умінь, зокрема й уміння розв'язувати проблеми⁶⁷. Отже, у закладі початкової освіти доцільно реалізовувати технологію проблемного навчання, яка зберігає свою актуальність у вітчизняній педагогіці впродовж півстоліття. Її важливість пояснюється також необхідністю розвитку мотивації учнів до навчання. Педагоги помітили, що міцності засвоєння знань сприяє їхнє відкриття, а не отримання інформації від учителя в готовому вигляді. З огляду на потребу навчати школярів так, щоб вони відчували себе дослідниками, першопрохідниками у світі науки, самотужки прокладали стежини до таємниць природи й суспільства, задовольняли в навчальній діяльності свої інстинкти, виникла ідея проблемного навчання. За його допомогою не можна вирішити всіх завдань активізації навчально-пізнавальної діяльності учнів, але воно має суттєві переваги, як порівняти з пояснювально-ілюстративним типом.

Характеристика основних понять

У дидактиці розглядають різні підходи до визначення сутності проблемного навчання. Його трактують як тип навчання (відносно автономна дидактична система), метод навчання (шляхи і способи вирішення задач). Окрім того, проблемне навчання вважають технологією.

Суть проблемного навчання полягає у створенні вчителем ланцюга проблемних ситуацій і керуванні діяльністю учнів для самостійного вирішення цих проблем.

Проблемна ситуація – це співвідношення обставин і умов, у яких розгортається діяльність людини або групи, що містить протиріччя і не має однозначного вирішення. Пошук призводить

⁶⁷ Державний стандарт початкової освіти: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 р. № 87. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/prozatverdzhennya-derzhavnogo-standartu-pochatkovoyi-osviti>

до вирішення протиріччя та продуктивного розвитку того, хто здійснював пошукову діяльність⁶⁸.

Оскільки проблемне навчання передбачає етапність дій (створення проблемної ситуації – висунення гіпотез – перевірка гіпотез – прийняття рішення), то його називають технологією. *Технологія проблемного навчання* – це така організація навчального процесу, під час якої у свідомості учнів під керівництвом учителя створюються проблемні ситуації і забезпечується активна діяльність школярів з їхнього вирішення, у результаті чого відбувається формування нових знань та вмінь, розвиток психічних функцій⁶⁹.

Історія розвитку проблемного навчання

Передумови проблемного навчання були закладені в стародавньому світі. Першим його прикладом є евристична (сократична) бесіда, суть якої полягає в пошуку учнем істини через відповіді на добре продумані вчителем запитання. Принцип постановки питань, на які важко відповісти, використовувався в піфагорійській школі і школах софістів. Згодом ідеї активізації навчання через включення учнів у самостійну роботу обґрунтовували видатні класики педагогіки: Ж.-Ж. Руссо, Й. Г. Песталоцці, Ф. В. А. Дістервег тощо.

Проблемне навчання було започатковане в кінці XIX ст. Дж. Дьюї, який заснував у Чикаго дослідну школу. У ній домінували трудова й ігрова діяльність. Заняття проводилися тільки відповідно до потреб дітей. У цій школі реалізовувалися нові методи, прийоми й принципи навчання, які не були теоретично обґрунтовані, а сформульовані як концепція. Акцент у школі робився на практичній формі засвоєння знань.

Проблемне навчання в нашій країні набуло поширення у 20-х роках XX ст. Проте в 1932 р. було заборонено радше через ідеологічні мотиви. Посилений інтерес до нього відродився в середині 60-х років минулого століття.

⁶⁸ Словник базових понять з курсу «Педагогіка»: навч. посібн. для студ. вищ. навч. закл. / укладач О. Є. Антонова. Житомир: Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2011. С. 70.

⁶⁹ Селевко Г. К. Энциклопедия образовательных технологий: в 2 т. Москва: НИИ школьных технологий, 2006. Т. 1. С. 219.

Серед українських класиків педагогіки ідеї проблемно-пошукового навчання розробляли В. Сухомлинський, О. Захаренко та ін. В. Сухомлинський розглядав проблемне навчання як чинник розвитку мислення. Цей процес ефективно відбувається тоді, коли в дітей з'являється потреба відповідати на запитання. Учитель повинен уміти збуджувати таку необхідність, зокрема, практикуючи уроки під відкритим небом. О. Захаренко, розвиваючи ідеї проблемного навчання, залучав учнів, учителів, батьків і жителів села до вирішення проблемних ситуацій, які виникали в житті поза школою або в процесі навчання в закладі освіти.

Основні етапи технології проблемного навчання

Для проблемного навчання притаманна етапність дій: створення проблемних ситуацій, формулювання гіпотез, їхня перевірка, утілення в матеріальні й нематеріальні продукти, узагальнення результатів вирішення проблеми.

Основні етапи технології проблемного навчання представлені в таблиці 5.

Існує декілька способів створення проблемних ситуацій: повідомлення вчителем інформації, яка містить суперечність; сприймання й осмислення різних тлумачень одного і того ж явища; невідповідність між сформованими компетентностями учнів та новим фактом, явищем; використання сукупності способів і прийомів, під час реалізації яких виникає проблемна ситуація. Ефективними для створення навчальних проблемних ситуацій є такі завдання, у яких пропущені якісні дані. За цих умов учні постають перед необхідністю поглибленого аналізу умов і вимог задачі, самостійного формулювання запитань.

Для створення навчальних проблемних ситуацій доцільно аналізувати учнівські помилки. Наприклад, унаслідок неправильного розв'язання задачі «До числа 12 додайте різницю чисел 5 і 3» (відповідь 20, а не 14) виникають такі запитання: «Чому одержано неправильну відповідь?», «Яку помилку тут допущено?», «Чому?»

Таблиця 5

Основні етапи технології проблемного навчання

№ етапу	Діяльність учителя	Діяльність учнів
Перший	Створення проблемної ситуації через визначення суперечностей у навчальному матеріалі шляхом вербальних і невербальних засобів із використанням методичних прийомів.	Постановка запитань.
Другий	Надання допомоги через сукупність навідних запитань. Реалізація індивідуального і диференційованого підходів.	Початок активного пошуку. Усвідомлення сутності суперечності, формулювання проблеми.
Третій	Надання необхідної допомоги.	Пошук рішень. Висунення гіпотез.
Четвертий	Організація рефлексії щодо знайденого розв'язку. Висновки й узагальнення.	Реалізація розв'язку. Створення продукту.
П'ятий	Здійснення контролю результатів навчання. Повернення до проблемної ситуації.	Проведення самоаналізу результату вирішення проблеми.

Технологія проблемного навчання передбачає виявлення активності, ініціативності молодшими школярами, можливість висловлювати власну позицію. Проте вагомою залишається роль учителя, який повинен урахувати вікові й індивідуальні особливості учнів, навчати з опорою на їхній досвід. Молодші школярі ще недостатньо володіють методами розумової праці й не мають необхідних знань, щоб організувати самостійний пошук. Тому вирішення навчальних проблемних ситуацій відбувається через спільну пошукову діяльність учителя й учнів на різних етапах уроку. Педагог повинен бути уважним до школярів, стежити за ходом їхніх думок, намагатися знайти раціональні ідеї у відповідях і, зрештою, побачити в дітях успішних людей.

Для учня молодшого шкільного віку важливо, як його працю оцінюють учитель, батьки. Тому в класі необхідно створити позитивний емоційно-психологічний клімат, де немає страху помилитися, висловити власну думку, почуття, а дитина відчуває

себе особистістю, яка досягнула успіху в навчанні. Учень повинен повірити в себе, відчутти силу зростання, радість самоствердження.

Технологію проблемного навчання ще називають *проблемно-діалогічною*. Така назва підкреслює її розвивальний характер, адже учень є суб'єктом навчання в діалогічній взаємодії з учителем.

Проблемно-діалогічне навчання дає змогу сформуванню в школярів умінь, визначені в новому Державному стандарті початкової освіти, а саме: творчо мислити, розв'язувати проблеми, ефективно спілкуватися, досліджувати.

Важливим чинником успішного впровадження технології проблемно-діалогічного навчання є формування творчого самопочуття вчителя, що дає йому змогу реалізувати креативні проекти, стимулювати розвиток творчих якостей школярів. Урок пояснення нового матеріалу з використанням цієї технології перетворюється у відкриття знань. Готуючись до такого уроку, педагог повинен запитати себе: що цікавого є в темі; де в житті можна використати отриману інформацію; які проблеми залишаються невирішеними; як їх можна розв'язати?

На сучасному етапі технологія проблемного навчання, що має багаторічну історію розвитку, доповнюється новітніми педагогічними й психологічними концептуальними положеннями та підходами, зокрема особистісно зорієнтованого виховання й навчання, діалогічного спілкування тощо.

2.6. Технологія кейсів (case-study)

Характеристика основних понять технології

В останні два десятиріччя у вітчизняному освітньому просторі посилюється інтерес до інновацій зарубіжної педагогіки, одна з яких – кейси. *Кейс* (від англ. case – випадок, обставина) – це сукупність навчальних матеріалів, у яких описані практичні проблеми, що виникають у житті і передбачають колективне й індивідуальне вирішення. Діяльність, яка розпочинається з ознайомлення із ситуацією і завершується прийняттям рішення й оформленням результатів, має алгоритмічний характер, тому часто трактується як технологія або метод.

У педагогіці технологію кейсів ще називають ситуаційним навчанням, методом ситуаційного аналізу, методом конкретних

ситуацій або казусів (незвичайних випадків), діловою грою в мініатюрі. Її суть полягає в тому, що навчальний матеріал засвоюється учнями в процесі активної діяльності з вирішення мікропроблем. Метод передбачає ознайомлення школяра з реальною ситуацією, її аналіз і діагностику, представлення ідей і пошук оптимального рішення під час групової дискусії.

Технологія кейсів за практичним спрямуванням нагадує проєктну: молодший школяр усвідомлює необхідність використання сформованих компетентностей у житті.

Історичні аспекти розвитку технології

Метод case-study вперше був реалізований у школі права Гарвардського університету в 1870 р. На початку ХХ ст. викладачі Гарварду організовували студентські обговорення конкретних юридичних проблем як доповнення до лекцій. Розглядалися різноманітні варіанти вирішення, навіть на перший погляд нереальні.

Одними з перших використовували метод конкретних ситуацій також викладачі Гарвардської бізнес-школи (1924 р.). Причиною впровадження інновації стала відсутність необхідних підручників. Було запропоновано колективно аналізувати ситуації, які трапилися в конкретних організаціях, і шукати шляхи ефективного вирішення проблем. Метод кейсів швидко поширився в інших навчальних закладах багатьох країн світу, здобуваючи нових прихильників. Сьогодні він практикується в процесі викладання різних навчальних предметів, зокрема й у школі першого ступеня.

Основні етапи технології кейсів

Учені розробили алгоритм дій кейс-технології. Її основні етапи відображено в таблиці 6.

Технологія реалізовується в три основних етапи. На першому з них учні ознайомлюються із ситуацією та аналізують її. На другому – пропонують рішення, відбираючи найбільш оптимальні для вирішення ситуації варіанти, на третьому – приймають рішення та оформлюють результати.

Учителів, якщо він прагне здійснювати практично спрямоване навчання, варто підготувати ситуації (кейси) для кожної теми шкільних предметів та інтегрованого курсу.

Алгоритм дій технології кейсів

Назва етапу	Обсяг часу, відведений на роботу	Зміст діяльності вчителя й учнів
Перший етап (індивідуально-організаційний)	30 %	1. Ознайомлення із ситуацією (на основі читання тексту, перегляду фрагмента фільму або розповіді педагога). 2. Виявлення проблем. 3. Аналіз інформації (встановлення причиново-наслідкових зв'язків).
Другий етап (інтерактивної (групової) діяльності)	50 %	1. Уточнення проблем і їхня ієрархія. 2. Створення альтернативних рішень. 3. Виявлення переваг і недоліків кожного рішення. 4. Оцінка альтернатив.
Третій етап (індивідуально-групової роботи)	20 %	1. Прийняття рішення. 2. Підготовка звіту і презентація результатів.

Учитель початкової школи може запропонувати учням для обговорення та пошуку правильної відповіді такі ситуації:

Для чого рослині листя?

У кожного з нас, звичайно, є кімнатні рослини. Вони різноманітні і по-своєму унікальні. В одних гарне листя, у інших яскраві квіти, а є й такі, які схожі на колючого їжака. Напевно, і в нас на підвіконні стоять ці дивні рослини. Їх не часто поливають, ростуть вони повільно, а цвітуть ще рідше. Ці зелені колючі кульки на перший погляд не подають жодних ознак життя, але якщо вони несподівано зацвітуть, то тішать нас незвичайними, красивими квітами. Про що це я? Звичайно ж, про кактуси! Кактуси – це не просто рослини, це – чудеса природи! Адже і справді, вони незвичайні. У них немає листя, але є м'ясисте стебло, з якого стирчать страхітливі колючки. А якщо кактус все-таки зацвітає, то на ньому з'являються незвичайні і красиві квіти.

Чому кактус не має листя? Чому кактуси дуже рідко цвітуть? Для чого рослині листя? У кого його найбільше?

Чому бджоли надають перевагу шестикутникам?

Максимко влітку любить проводити час у селі. Його дідусь захоплюється бджільництвом. Одного разу Максимко уважно розглядав стільники.

– Дідусю! Чому стільники складаються з шестикутників? Чому не прямокутників? – запитав дідуся. – Як у зошиті в клітинку?

– Та я якось не задумувався над цим, онучку. А й справді, чому? Треба поцікавитися. Знаю, що бджоли – одні з найкращих «математиків» у природі. Давай пошукаємо відповідь на Твоє запитання про математичні здібності бджіл в інтернеті.

То чому стільники у бджолиних вуликах складаються з шестикутників? Як бджолам вдається будувати вулик архітектурно досконало?

Орієнтування на місцевості

Василько пішов до лісу збирати суниці. Ішов поближче до дороги, щоб не заблукати. Але раптом дорога зникла. Кругом зі всіх боків тільки дерева. Василько не на жарт злякався. А потім згадав, як його вчили орієнтуватися на місцевості.

Якими правилами орієнтування на місцевості має скористатися Василько?

Здоровий спосіб життя

1. Миколка відкрив коробку чіпсів і сів поближче до телевізора, щоб насолодитися фільмом сповна.

– Миколко, хіба Тебе не вчили в школі, що не можна сидіти близько біля телевізора? Та ще й ці чіпси. Вони ж шкідливі.

– Мамо, а яка різниця, де сидіти? І чому Ти постійно щось забороняєш: читати в маршрутці, їсти чіпси. Чіпси – це ж смажена картопля. Я читав в інтернеті, що якщо забороняти дітям робити так, як вони вважають за потрібне, у них виникатимуть стреси. Діти мають отримувати позитивні емоції. А ще вони ніколи не стануть самостійними, якщо в усьому будуть покладатися на батьків.

Чи правильно розмірковує Миколка?

2. Миколка з матір'ю ходив до лікаря, оскільки в хлопчика болів живіт, а ще кололо в боці, слабшав зір тощо. Товариш Миколки, Юра, вважає, що зараз варто частіше звертатися до фахівців у галузі нетрадиційної медицини. Скажімо, він ходив до лікаря, який здійснює іридодіагностику (встановлення діагнозу на

основі змін структури, кольору та рухливості райдужної оболонки ока).

Чи можна стверджувати, що такі фахівці можуть правильно встановити діагноз?

Які можуть бути причини поганого самопочуття Миколки? Що йому можна порадити робити для профілактики захворювань?

Чому виникає страх під час усних відповідей?

Дмитрик ретельно готувався до уроку. Навіть мамі й татові переповів, про що розповідатиме завтра. А коли підняв руку, то дуже захвилювався. Звідкись підкотився клубочок страху. Прискорилося дихання. Встав, почав говорити і відчув, що тремтить голос. І від того геть усе забув.

Чому таке трапляється з молодшими школярами? А в старших учнів таких хвилювань немає? Як вони їх подолали?

Що ж таке страх? Як він виникає? Як побороти страх, тривогу й хвилювання під час відповідей у класі й відповідальних виступів?

Яких людей ми називаємо харизматичними? Чи їм притаманні страхи під час публічних виступів?

Розміри планет

Миколка допомагає Петрику виконувати домашні завдання. Проте іноді не знає відповіді на питання, які на перший погляд згаються легкими. Ось нещодавно Петрик прочитав: «Місяць – єдиний природний супутник планети Земля, п'ятий за величиною супутник планет Сонячної системи. Його діаметр – 3476 км. Сонце – центральне й наймасивніше тіло Сонячної системи. Його маса приблизно в 333 000 разів більша за масу Землі та у 750 разів перевищує масу всіх інших планет разом узятих. Його діаметр – 1,392 x 10⁶ км. *То чому ж тоді ми їх бачимо на небі приблизно однаковими за розмірами? І чому місяць ми бачимо вночі, а сонце вдень?»*

Використання цієї технології дає змогу поглибити теоретичні знання, переконатися, що вони мають практичну спрямованість і життєву цінність, набути досвід вирішення проблем, вивчити складні питання в емоційно забарвленій атмосфері, розвинути комунікативні якості. Проте не варто забувати й про недоліки ситуаційного навчання. Конкретні випадки, які розглядаються на уроках, зазвичай важко повторити. Тому інколи недоцільно відтворювати рішення, які були прийняті на уроці, в інших умовах.

Зрештою, потрапивши в аналогічну ситуацію в реальному житті, учасник не завжди зможе швидко пригадати, до яких висновків дійшли на уроці. Ще однією перешкодою для ефективної реалізації методу кейсів можуть стати слабка активність учнів, якщо в них недостатньо сформована мотивація до вивчення навчального предмета або низький рівень знань. Окрім того, учителям важко об'єктивно оцінити кожного учня, який працює в групі.

Технологія кейс-стаді, як і кожна інновація, має переваги й не позбавлена недоліків.

Отже, не можна абсолютизувати ситуаційне навчання; під час занять його необхідно поєднувати з іншими технологіями, орієнтованими на активність учнів.

2.7. Портфоліо як освітня технологія і метод діагностики

Характеристика основних понять технології

Портфоліо – це зібрання (колекція) робіт учня; виставка його навчальних досягнень з певного предмета. Слово походить від англ. «portfolio», що означає портфель або папка для документів. Портфоліо – це спосіб фіксування, накопичення, оцінки і самооцінки особистих досягнень за певний проміжок часу. Саме на основі такого тлумачення портфоліо виконує подвійну функцію: з одного боку, сприяє формуванню компетентностей школярів у процесі його створення, а з іншого – дає змогу вчителю всебічно оцінити рівень освітніх досягнень учня й докладених зусиль. Використання портфоліо як форми контролю є особливо актуальним на адаптаційно-ігровому циклі початкової освіти, під час якого вчителі не ставлять дітям традиційних оцінок. Водночас портфоліо – це важливий засіб для оцінювання досягнень молодшого школяра, під час якого враховуються його індивідуальні особливості. Це джерело інформації про дитину та спрямованість її інтересів. Під час його виготовлення розвиваються партнерські стосунки учнів, батьків та вчителів.

Історичні аспекти технології

Портфоліо, як і інші навчальні технології, має давню історію розвитку. Термін «портфоліо» потрапив у педагогіку з мистецтва. В Італії так називали альбом із фотографіями. В епоху

Відродження існувало ще одне тлумачення терміна «портфоліо». Це особлива папка, у якій зберігалися проекти будівельних робіт, що їх архітектори представляли замовникам.

Ідея створення і використання портфоліо у сфері освіти виникла в середині 80-х років ХХ ст. спочатку в Сполучених Штатах Америки, Канаді, а згодом у Японії і країнах Європи. На початку ХХ ст. ідея портфоліо набула широкої популярності в Україні. Згідно із сучасними трактуваннями, це повна збірка власних досягнень, своєрідне досє.

Види портфоліо

У зарубіжній та вітчизняній освіті портфоліо є однією з найбільш популярних технологій, орієнтованих на результат. Саме в цьому і полягає сенс створення портфоліо: перенести акцент із того, що учень знає, на те, що він уміє й може показати всім. Розрізняють декілька *видів учнівських портфоліо*: портфоліо досягнень, портфоліо розвитку, портфоліо теми, портфоліо проєктної діяльності. Проте є й інші підходи до класифікації портфоліо, зокрема, виокремлюють такі його види: документації, презентаційне, робоче, оцінне, тематичне.

Основними *функціями портфоліо* є: діагностична (фіксує прогрес у навчанні за певний проміжок часу); цілетворча (дає змогу оволодіти вміннями визначати цілі і контролювати їхнє досягнення), мотиваційна (заохочує учнів до навчання); змістова (забезпечує можливість формувати знання, охопити весь зміст матеріалу); розвивальна (сприяє розвитку дитини); рейтингова (визначає рівень сформованості знань та вмінь).

Аналіз роботи над портфоліо дає змогу визначити етапи технології та приблизний відрізок часу для виконання кожного з них, що відображено в таблиці 7.

Портфоліо як технологія має широкі перспективи, оскільки в процесі його виконання забезпечується зв'язок навчання з життям, теорії з практикою, що є актуальним на сучасному етапі, коли головним завданням освітньої діяльності визначено формування в учнів компетентностей на протипагу здобуттю знань.

Існує думка, що кожна людина є автором власного життя, а тому повинна написати хоча б одну книжку. Такою книжкою може стати портфоліо – повне зібрання власних досягнень.

Алгоритм дій технології портфоліо

Назва етапу	Обсяг часу, відведений на роботу	Зміст роботи учня
Перший етап (індивідуально-організаційний)	20 %	<i>Цілеутворення.</i> На цьому етапі учень визначає цілі створення портфоліо, способи виконання роботи, джерела інформації; складає план дій; обговорює зміст, критерії оцінки.
Другий етап (корекційно-реалізаційний)	60 %	<i>Комплектування матеріалів.</i> Учень уточнює проблему, накопичує матеріали, окреслює основні та специфічні компоненти, здійснює оформлення, формулює висновки роботи.
Третій етап (результативно-аналітичний)	20 %	<i>Осмислення, рефлексія, презентація.</i> Відбувається демонстрування результатів, що супроводжується аналізом та коментарями.

Орієнтовна структура портфоліо досягнень

Портфоліо на таку тему може включати декілька розділів: «Мої досягнення», «Я у світі людей», «Погляд на себе і в майбутнє».

Розділ «*Мої досягнення*» може складатися з таких рубрик: «Офіційні документи» (посвідчення про участь у конкурсах, фестивалях; грамоти; журнальні й газетні публікації тощо), «Життєвий досвід» (есе), «Моя творчість» (малюнки, аплікації та інші вироби).

Розділ «*Я у світі людей*» може містити рубрики: «Участь у громадському житті», «Друзі», «Люди, яких я люблю», «Мій родовід», «Люди, яких я наслідую», «Улюблені заняття».

Розділ «*Погляд на себе і в майбутнє*» зазвичай передбачає наявність таких рубрик: «Я» (погляд на своє «Я», сильні і слабкі сторони); «Мої цінності й ідеали»; «Світ навколо мене» (оцінка подій, що відбуваються навколо мене і у світі); «Мої життєві цілі й плани» (цілі й плани на близьку, середню й далеку перспективу; способи й засоби їхнього досягнення); «Мій девіз» (девіз, життєве кредо).

Запитання для обговорення

1. Як інтерактивне навчання впливає на індивідуальний розвиток особистості?
2. У чому полягають специфіка й труднощі реалізації інтерактивного навчання в школі першого ступеня?
3. Чи можна вважати гру технологією? Чи варто розмежовувати гру й забаву?
4. Як учитель має враховувати вікові особливості дітей у початкових класах під час реалізації проєктного й проблемного навчання?
5. Які причини популярності кейс-стаді? Чим відрізняються технології проблемного навчання і кейсів?
6. Чому портфоліо вважають водночас технологією навчання та методом педагогічної діагностики?

Практичні завдання

1. Підготуйте фрагмент інтегрованого уроку з використанням інтерактивних методів навчання.
2. Наведіть приклади проблемних ситуацій у школі першого ступеня.
3. Створіть методичну розробку квесту для учнів молодшого шкільного віку та реалізуйте її в літньому оздоровчому закладі.
4. Сформулюйте теми навчальних проєктів, які б ви порадили виконати молодшим школярам (не менше 10).
5. Складіть портфоліо за вибраною вами темою.

III. КОМПЛЕКСНІ ТЕХНОЛОГІЇ ТЕХНОЛОГІЇ, СПРЯМОВАНІ НА ФОРМУВАННЯ НАСКРІЗНИХ УМІНЬ

У Державному стандарті початкової освіти передбачено формування в учнів молодшого шкільного віку низки наскрізних умінь, що є спільними для всіх компетентностей: читання з розумінням; уміння висловлювати власну думку усно і письмово; критичне та системне мислення; здатність логічно обґрунтовувати позицію; творчість; ініціативність; уміння конструктивно керувати емоціями, оцінювати ризики, приймати рішення, розв'язувати проблеми; здатність співпрацювати з іншими людьми⁷⁰.

Для формування цих умінь, зокрема критично мислити, бути творчим, розв'язувати проблеми, учителям необхідно впроваджувати відповідні технології: як комплексні (формування творчої особистості, розвитку критичного мислення), так і загальнометодичні (інтерактивні, ігрові, проблемного навчання, кейс-стаді, портфоліо).

Різниця між цими технологіями полягає передусім у цілеутворенні. Компонентами комплексних технологій є сформульовані цілі та діагностичний інструментарій для перевірки відповідності результату визначеній меті. Наприклад, у технології формування критичного мислення результатом є рівень сформованості критичного мислення, який встановлюється за допомогою спеціальних діагностичних методик. Компонентом цієї технології є інтерактивні вправи, ігрова діяльність, проєктне навчання тощо.

Зрозуміло, що диференціація технологій на загальнометодичні й комплексні (ті, що спрямовані на формування наскрізних умінь і компетентностей), є відносною, адже технологія формування творчої особистості водночас може реалізовуватися для розвитку інноваційності, інформаційно-комунікаційної, культурної компетентностей як ключових для життя та творчості як наскрізного вміння.

⁷⁰ Державний стандарт початкової освіти: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 р. № 87. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/prozatverdzhennya-derzhavnogo-standartu-pochatkovoyi-osviti>

3.1. Технології формування творчої особистості

Формування творчої особистості є одним із тих завдань школи, на необхідності реалізації якого акцентувалася увага завжди, особливо в періоди реформування суспільства. Зазвичай перетворювальні процеси в державі спричиняють посилений інтерес до проблеми творчості в освіті.

Водночас, у формуванні творчих якостей учнів у закладах освіти, зокрема й початкової, не подолана суперечність. З одного боку, вміння творчо мислити є наскрізним умінням початкової школи⁷¹. З іншого – від моменту, коли дитина переступила поріг школи, її вчать, що відповідь на запитання готова, що її вже знайдено раніше. І більше – дітей навчають, що їхній успіх мав би полягати в тому, щоб знати обмежений набір цих відповідей, засвоєних від учителя, і вміти їх «видати» в потрібний момент, зокрема на контрольній роботі. А це не шлях, який провадить до інновацій в освіті⁷².

В останнє десятиріччя звичний термін «творчість» усе частіше замінюють на «креативність». Наявність тотожних термінів є одним із чинників проектування декількох технологій, мета яких полягає у вихованні творчої людини: технологія розвитку (формування) творчої особистості, технологія розвитку креативної особистості, технологія креативного багаторівневого кодування інформації, технологія вирішення винахідницьких завдань тощо.

Характеристика основних понять технології

На сучасному етапі використовують два подібні поняття: творчість і креативність. Іноді вчені їх ототожнюють, проте частіше розмежовують, вважаючи, що творчість – ширше поняття, ніж креативність, і включає, крім креативності, інші необхідні властивості (понад тридцять).

Термін «креативність», як порівняти з терміном «творчість», є більш сучасним. У психології він виник у 60-ті роки ХХ ст. й

⁷¹ Державний стандарт початкової освіти: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 р. № 87. С. 2. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnogo-standartu-pochatkovoyi-osviti>

⁷² Драйден Г., Вос Дж. Революція в навчанні / перекл. М. Олійник. Львів: Літопис, 2005. С. 205.

означав здатність швидко та нестандартно вирішувати інтелектуальні (навчальні) завдання.

Творча особистість повинна поєднувати креативні (власне творчі) та додаткові якості (допитливість, сміливість, готовність до ризику, ініціативність, впевненість у своїх силах та здібностях, фантазію тощо). Інакше кажучи, творча людина – це креативна особистість, яка володіє додатковим потенціалом для підсилення креативності.

Проте не всі вчені поділяють такі думки стосовно диференціації творчої та креативної особистості, припускаючи, що ніяких особливих творчих якостей чи здібностей немає. Творча особистість – це та, у якої високорозвинений інтелект, що здатний до продукування нестандартних ідей.

Основними ознаками творчості є перетворення речей, явищ, процесів або їхніх зразків, а також новизна, оригінальність створених ідей, системи дій, матеріальних об'єктів тощо. У навчально-творчій діяльності творчим може бути не лише результат діяльності, а й прийоми та операції, за допомогою яких вона здійснюється.

Розвиток творчих якостей школярів є складним процесом, у якому простежується послідовність дій, притаманна технологіям. *Технологія формування творчої особистості* – це алгоритм дій педагога та учнів, який супроводжується педагогічною діагностикою і спрямований на формування в особистості здатності до створення оригінального нового або вдосконалення того, що вже існує.

Історичні аспекти розвитку технології

Творчі якості людини почали формуватися ще в первісному суспільстві, оскільки вони забезпечували кращі шанси збути симпатію представника протилежної статі завдяки проявам нестандартної поведінки для отримання їжі. З часом прагнення діяти творчо лише посилювалися, що було зумовлено різними потребами: фізіологічними, безпеки, спілкування, визнання, самореалізації, продовження роду тощо.

З початком практики навчання й виховання у школах, із зародженням педагогічної думки необхідність розвитку творчих здібностей постійно посилювалася. У кожного народу

формувалися характерні ознаки творчості. Скажімо, українці, на думку Г. Ващенко, відрізняються від представників інших народів природною спостережливістю та прагненням до деталізації⁷³.

Джерелом творчості для українця є краса. Тому вітчизняні педагоги рекомендували в навчальній діяльності здійснювати спостереження за красою рідної природи, споглядати витвори мистецтва тощо.

Здатність до розвитку творчих здібностей учнів, на думку класиків педагогіки, є тим критерієм, за яким можна оцінювати роботу школи. Наприклад, С. Русова вважала щасливою ту націю, котра має національну школу, у якій діти можуть розвинути культурні творчі сили⁷⁴.

Значну увагу формуванню творчої особистості вчителя та школяра приділяв В. Сухомлинський. Він зазначав, що навчання не повинно зводитися до безперервного нагромадження знань, до тренування пам'яті, зубріння, яке завдає шкоду здоров'ю і розумовому розвитку дитини. Учні повинні мати багате інтелектуальне життя, що включає творчу діяльність. Проте заклики до творчості в школі навіть на сучасному етапі супроводжуються домінуванням репродуктивного типу освітнього процесу, за якого діти повинні запам'ятовувати якомога більше інформації та відтворювати її на різних випробуваннях. У зв'язку з цим набуває актуальності проблема впровадження технологій творчості.

Етапи творчого процесу

Учені однозначно не встановили основні етапи технології формування творчої особистості. Існує кілька підходів до їхнього визначення. Майже тотожними є алгоритми дій у технології формування творчої особистості (Л. Шелестова) та технології формування креативної особистості (Г. Воллес). У структурі обох технологій є чотири етапи. Л. Шелестова визначає такі: підготовчий етап; процес вирішення проблеми; інсайт (осяння);

⁷³ Історія української школи і педагогіки: хрестоматія / уклад. О. О. Любар; за ред. В. Г. Кременя. Київ: Знання, 2005. С. 449.

⁷⁴ Русова С. Національна школа. Русова С. *Вибрані педагогічні твори: у 2 кн.* / За редакцією Є. І. Коваленко. Упоряд. прим. Є. І. Коваленко, І. М. Пінчук. Київ: Либідь, 1997. Кн. 1. С. 85.

упорядкування інтуїтивно отриманих результатів⁷⁵. Г. Уоллес вважає, що найважливішими етапами мають бути: підготовка (натхнення); визрівання (інкубація); осяяння (інсайт); перевірка дієвості продукту творчої істинності (експертна оцінка)⁷⁶.

Окрім того, учені обґрунтували технології шкільних занять, які сприяють творчому процесові. На таких уроках доцільно використовувати різноманітні нестандартні прийоми зацікавлення учнів своїм предметом, а саме: надлишковий вступ, шкільна дошка як спортивний майданчик тощо.

Суть надлишкового вступу полягає в тому, що вчитель використовує цікаву інформацію, яка привертає увагу учнів. Вона може не мати безпосереднього відношення до теми, що вивчається, але сприяє переходу до неї. Наприклад, принісши до класу зігнутий стержень, учитель пропонує поміркувати, як надати форму твердому тілу. Такі роздуми можуть стати перехідною ланкою для характеристики агрегатних станів води. Інші речовини також можуть існувати в трьох станах, це залежить від фізичних умов. Змінити стан твердого тіла, наприклад цвяха, можна, але це потребує додаткових зусиль.

Під час навчання доцільно шкільну дошку перетворювати у спортивний майданчик. Тоді біля неї працюватимуть не випадкові діти, а командні гравці.

Розвитку творчих якостей школярів сприяє вивчення однієї і тієї ж інформації (теми) під різними кутами зору декілька разів. Зокрема, О. Яновицька вирізняє п'ять рівнів роботи: дилетантський, базовий мінімум, квазіконтрольна робота, зв'язок нового з уже вивченим, контроль з усієї теми⁷⁷.

На дилетантському рівні нова інформація розглядається з точки зору здорового глузду. Учитель на цьому етапі прагне розвинути у школярів зацікавленість до теми, використовуючи театралізацію, розповідь про історію науки, експеримент, фокус, загадку, шараду тощо. Педагог може бути в ролі артиста,

⁷⁵ Як допомогти дитині стати творчою особистістю / упоряд. Л. Шелестова. Київ: Ред. загальнопед. газ., 2003. С. 8–9.

⁷⁶ Практикум з курсу «Сучасні педагогічні технології»: навчально-методичний посібник / укл. Солова В. М., Яковець Н. І., Мушенко Т. А.; за заг. ред. Н. І. Яковець. Ніжин: Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2006. Ч. 2. С. 155–157.

⁷⁷ Яновицька О., Адамський М. Нова дидактика і 1000 дрібниць / перекл. із рос. Київ: Ред. загальнопед. газ., 2005. С. 22.

режисера, конференсьє тощо. Наступний рівень – базовий, який передбачає вивчення необхідного мінімуму за підтримки вчителя, що виконує роль ментора та помічника. Далі рекомендується квазіконтрольна робота для самоперевірки засвоєного. На четвертому рівні проводиться ретельний аналіз вивченого. Детально відстежуються зв'язки матеріалу теми з вивченим раніше або з іншими предметами. На цьому рівні приділяється увага творчому використанню знань. Тему завершує контрольне заняття, на якому перевіряються базовий рівень, рівень встановлення зв'язків з іншим навчальним матеріалом, виявлення особистих здібностей школярів та рівня їхньої креативності.

Не варто думати, що розвиток творчих якостей є результатом упровадження лише технологій формування творчої (креативної) особистості. Здатність до творчості розвивається також під час реалізації освітніх систем, компонентами яких є нестандартні завдання.

Результати експериментальної роботи педагогів засвідчують, що творчі якості дитини молодшого шкільного віку доцільно розвивати, скориставшись *технологією розв'язання винахідницьких задач*. Створена у 1946 р. письменником, ученим Г. Альтшуллером у технічній сфері, ця технологія може реалізовуватися для вирішення і нетехнічних творчих завдань. У сучасній початковій школі вона модернізується на основі адаптивної теорії винахідницьких завдань, забезпечуючи розвиток оригінального мислення учнів, їхньої творчої уяви. Компонентами технології, що забезпечують її ефективність і сприяють оптимізації освітнього процесу, є методи «Робінзон Крузо», «Золота Рибка», прості прийоми фантазування, інверсія, фантастичне додавання й віднімання тощо⁷⁸.

Необхідно визнати, що школярі, як порівняти з дошкільнятами, мислять більш стандартно. Причиною цього є стереотипи, які нав'язують учням у процесі навчання та виховання. Дітей у школі навчають сприймати доведені істини, незважаючи на рекомендації класиків педагогіки забезпечувати формування знань через

⁷⁸ Примакова В. В. Впровадження сучасних технологій у роботу початкової школи як можливий шлях формування наукової картини світу молодших школярів. *Науково-методичний журнал «Нова педагогічна думка»* / Редкол.: Ігор Пасічник (головний редактор) та ін. Рівне, 2008. № 4. С. 143.

дослідження. Отже, школа привчає радше до репродуктивної діяльності, ніж до творчої. Необхідність формування творчої особистості частіше декларується і менше реалізується в освітній практиці.

У початковій школі для розвитку в учнів креативності необхідно в ігровій діяльності вчитися шукати суперечності та шляхи їхнього розв'язання.

Існує орієнтовно 40 принципів вирішення протиріч. Найчастіше для цього застосовують такі прийоми:

- перетворення невдач на користь (у казці «Гай-гай» хлопець, щоб уникнути злиднів, вимушений вирушати в дорогу, де й знаходить своє щастя – царівну-наречену);

- копіювання (замість справжнього об'єкта використовується його копія, наприклад, у казці «Як заєць ошукав ведмедя» ведмедем є відображення цього звіра в криниці);

- зміна агрегатного стану (серце замерзає і тому стає злим, як у казці Г.-Х. Андерсена «Снігова королева»);

- перетворення живих об'єктів у неживі і навпаки (у казці «Залізний вовк» чоловік і вовк закам'яніли, а згодом завдяки цілющій і живильній воді ожили; у казці «Дідова дочка і бабина дочка» неживі об'єкти (піч, криниця) здатні розмовляти);

- непослідовність дій у часі (у казці «Дванадцять місяців» пори року, як і місяці, з'являються непослідовно);

- зміна об'єкта (у казці «Царівна-жаба» жаба перетворюється на принцесу; у казці «Кривенька качечка» качка перетворюється на дівчину);

- зміна властивостей та розмірів об'єкта в десятки й сотні разів (у казці «Летючий корабель» Об'їдайло здатний протягом обіду з'їсти дванадцять биків, сорок печей хліба, Обпивайло за одним разом випиває сорок сорокових кухлів меду і стільки ж квасу).

Діти з яскраво вираженою уявою більш успішно вирішують творчі завдання і протиріччя. Для розвитку уяви школярів розроблено спеціальні вправи, а саме: «Фантазери», «Салат із казок», «Що було б, якби...» тощо.

Наприклад, дітям можна запропонувати на інтегрованих заняття та уроках поміркувати над проблемами, що було б, якби:

– що було б, якби вчені створили такий комп'ютер, інформацію з якого можна автоматично перекачувати в голову людини?

– що було б, якби восени з дерев не опадало листя?

– що було б, якби люди могли творити лише добрі справи?

– що було б, якби Земля не оберталася навколо Сонця?

– що було б, якби було винайдено ліки від усіх захворювань?

Учням, у яких недостатньо виражені творчі здібності, ознайомлення з уже відомими прийомами суттєво допомагає у вирішенні винахідницьких завдань і протиріч.

Для розвитку творчого мислення вчені рекомендують застосовувати перелік дієслів, що стимулюють творення ідей: замінити, скомбінувати, пристосувати, модифікувати, збільшити, використати по-іншому, вилучити чи зменшити, перевернути чи переставити⁷⁹.

Ефективним є також такі прийоми продукування нових ідей:

- поділити щось – як бікіні чи мініспідниця;

- поширити щось – як торгові центри з прибудовами чи Боїнг 747;

- висушити щось – як суп із пакета;

- порізати щось на шматки – як хліб;

- розтягнути щось – як стрейчеві джинси чи лімузин⁸⁰.

Для розвитку творчого мислення ефективними є такі методи: мозковий штурм, фокальні об'єкти, моделювання маленькими чоловічками тощо.

Метод фокальних об'єктів завдячує своїй назві латинському слову focus – осередок. Отже, ідеться про об'єкти, які перебувають у фокусі, тобто в центрі уваги⁸¹. Суть методу полягає в перенесенні властивостей одного предмета на інший. Фокальному об'єкту можна додати невластиві йому елементи. Наприклад, учням пропонується скласти казку (розповідь) про фокальний об'єкт, яким є вовк. Слова-помічники: пароплав (білий, великий,

⁷⁹ Драйден Г., Вос Дж. Революція в навчанні / перекл. М. Олійник. Львів: Літопис, 2005. С. 198.

⁸⁰ Там само. С. 201.

⁸¹ Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології. Київ: Академвидав, 2004. С. 219.

пливе, світиться вогнями) та піч (велика, балакуча, наповнена смачними пиріжками).

Можливий варіант виконання завдання: «Жив на розкішній віллі в Антарктиді сірий Вовк. Так-так, в Антарктиді. Там розсунулися льодовики і звільнили родючу землю, на якій вирости пальми, магнолії, бананові дерева. Одного разу йому зателефонував з Африки Лев і запросив погостювати.

Сірий Вовк підготував до плавання великий білий пароплав, що світився яскравими вогнями. Пароплав розтинав голубі хвилі. Аж раптом на моніторі навігаційного техновізора засвітився сигнал із волянням про допомогу. Це потрапила в аварію велика Піч, у якій випікалися рум'яні смачні пиріжки. Сірий Вовк кинувся до клавіатури техновізора, натиснув потрібну клавішу – і гігантський пліт опустився на воду. Балакуча Піч схопилася за нього руками, видряпалася на його суху поверхню і попливла до пароплава. Втішився сірий Вовк. Він не лише врятував Пічку, але й має смачні пиріжки, щоб пригостити Лева в Африці. А ще друзі слухатимуть цікаві морські історії балакучої Пічки».

Метод моделювання маленькими чоловічками використовується для пояснення сутності та механізмів певних процесів, наприклад, внутрішньої будови речовини. Дитина розглядає всі предмети, явища як такі, що складаються з великої кількості маленьких чоловічків. Ними можуть бути хімічні елементи, органоїди та органели клітини, звуки та частини мови тощо. Наприклад, дітям пропонується уявити приголосні звуки синіми чоловічками, а голосні – червоними; метали – білими чоловічками, неметали – чорними.

Під час виконання завдань із використанням методів та прийомів вирішення винахідницьких задач у школярів розвиваються творчі якості та прагнення до творчої діяльності.

Варто пам'ятати, що творчу особистість може виховати тільки той учитель, який сам є креативним і прагне до розвитку. Формування творчих якостей – це взаємозалежний і взаємодоповнювальний процес: розвиваючи творчі якості в учнів, педагог підвищує і рівень власної творчості, тобто здатності знаходити нестандартні вирішення проблеми чи нові способи вираження, привносити в життя щось цікаве.

Вправи для розвитку творчих якостей

«Банани»⁸²

Вправа допомагає зламати стереотипи роботи лівої півкулі мозку та логічного, раціонального мислення.

Організація роботи:

1. Запишіть на дошці букви ШБІАСНТЬАЛНТЕИР.
2. Учням необхідно закреслити в цьому рядку шість літер таким чином, щоб літери, які залишаються (без зміни своєї послідовності), склали добре знайоме слово.

Правильна відповідь: треба закреслити букви ш – і – с – т – ь - л – і – т – е – р. Залишається слово БАНАНИ.

«Божевільні ідеї»⁸³

Вправа допомагає учням вийти з тупикової ситуації, адже діти повинні запропонувати нетрадиційні шляхи вирішення проблеми.

Організація роботи:

1. Розкажіть учням про винаходи на основі божевільних ідей, наприклад: десяток найбільших винахідників автомобілебудування були висміяні за ідеї автоматичної передачі, електричного стартера, використання бензину тощо.
2. Запропонуйте учням знайти інформацію про такі «божевільні ідеї», які згодом стали відомими винаходами.
3. Разом із дітьми пригадайте нестандартні ідеї учнів класу, які були відкинуті однокласниками як нераціональні.
4. Шляхом мозкового штурму виберіть ту ідею, яку учні хочуть опрацювати.

«Робінзон Крузо»

Вправа допомагає помічати і використовувати приховані властивості випадкових предметів, формувати креативність і винахідливість.

Організація роботи:

⁸² Інтерактивні методи навчання в практиці роботи початкової школи / упорядн. Стребна О. В., Соценко А. О. Харків: Вид. група «Основа», 2005. С. 21. (Б-ка журн. «Початкове навчання»; Вип. 4 (16)).

⁸³ Там само. С. 20.

1. Розкажіть учням про Робінзона Крузо, який потрапив на безлюдний острів. У моряка є багато потреб цивілізованої людини, які, на перший погляд, неможливо задовольнити. Проте в пригоді стануть речі з корабля, який потрапив у аварію (перелік речей придумайте з учнями; це можуть бути велосипед, цукерки, іграшки, парасоля, посуд, хліб, сірники, книги, комп'ютер тощо).

2. Запропонуйте школярам уявити себе на цьому острові.

3. На окремому аркуші необхідно записати й ранжувати свої потреби.

Критеріями для ранжування є такі: безпека, пиття, добування їжі, захист від дощу й вітру, засоби пересування, інструменти, розваги й долання самотності, евакуація (як добратися з острова додому).

4. Діти повинні знайти способи задоволення всіх потреб, використовуючи приховані властивості об'єктів.

5. Разом з учням оцініть винайдені способи використання традиційних речей у змінених умовах.

Вправу можна реалізувати ще й у такий спосіб:

Запропонуйте дітям уявити, що вони знаходяться на безлюдному острові й можуть замовити щось із запропонованого списку, але тільки одне і через певний проміжок часу (через годину, день, тиждень, місяць, рік): солодощі, книги, іграшки, друг, телевізор, комп'ютер, мама, тато.

Згодом діти об'єднуються у дві групи:

1-ша група – учасники (учні);

2-га група – статисти (ті, хто будуть підраховувати результати).

На аркушах паперу діти повинні написати, що (або кого) хотіли б замовити через годину, день, тиждень, місяць, рік.

Зібравши всі аркуші, учасники передають їх статистичній групі, яка аналізує результати.

Отже, мама проти комп'ютера! Хто переможе?

До розмови можна залучити психолога, який допоможе з'ясувати, чи школярі спілкуються з друзями за допомогою інтернету, на яких сайтах зареєстровані, добре це чи погано (відповіді учнів).

3.2. Технології формування критичного мислення

Критичне мислення, його значення для особистості

В останні два десятиріччя стрімко розвиваються інформаційно-комунікаційні технології. Учні вже в початковій школі користуються інтернет-мережею, у якій закладені унікальні можливості доступу до найрізноманітнішої інформації і контактів з представниками інших культур. В інтернеті є велика кількість рефератів на різні теми. Там школярі можуть віднайти і відповіді до домашніх завдань – так звані розв'язники. З'являються сайти, які пропонують ключі до тестів. Зникає потреба думати, напружуватися, адже все можна скачати.

Проте необхідно враховувати, що інформаційне середовище створює сприятливі умови для маніпулювання свідомістю користувачів. Крім того, не завжди пропонується інформація є достовірною та якісною з наукової точки зору, що може завдати непоправної шкоди інтелектуальному розвитку людини. Щоб запобігти цим негативним процесам, а також не стати жертвою шахраїв в інтернеті, які стають все більш винахідливими, потрібно розвивати самостійне критичне мислення.

Учні молодшого шкільного віку мають недостатньо життєвого досвіду, отже, легко піддаються сугестії (навіюванню) друзів, батьків, учителів. На жаль, такий вплив не завжди позитивний. Трапляється, що з добрими намірами дорослі критикують дітей, щоб заохотити їх до навчання, праці, спорту тощо. Але часто школярі, замість того щоб активізуватися, звикають до негативних характеристик з боку найближчих людей і поведуться ще гірше відповідно до того, як їх оцінюють.

Тому критичне мислення необхідно формувати в дитини не тільки через небезпеки, які криються в сучасних медіазасобах.

Поняття та ознаки критичного мислення

У літературі можна знайти велику кількість визначень критичного мислення. Деякі автори ототожнюють його з неформальною логікою, інші – з творчим мисленням. Проте критичне мислення відрізняється і від творчого, і від інших видів мислення.

Критичне мислення – це ретельно обдумане, зважене рішення стосовно певної думки. Це інтелектуально організований процес, спрямований на активну діяльність осмислення, застосування, аналізу, узагальнення або оцінки інформації, отриманої чи утвореної шляхом спостереження, досвіду, рефлексії, розмірковувань чи комунікації як керівництва до дії.

Також критичне мислення трактують як процес, що найчастіше починається з постановки проблеми, продовжується пошуком і осмисленням інформації, закінчується прийняттям рішення щодо поставленої проблеми⁸⁴. Таке мислення є порівняльним. У його основі не рівень запам'ятовування інформації, а здатність людини її самостійно аналізувати, аргументувати свою думку, переглядати власне бачення проблеми, якщо воно не витримує критики. Критичне мислення є протилежністю догматичному і спонукає людину до осмислення, зіставлення, оцінювання явища або події.

Це здатність людини чітко виділити проблему, яку необхідно вирішити; самостійно знайти, обробити і проаналізувати інформацію; логічно побудувати міркування, дібрати переконливу аргументацію; здатність мислити мобільно, обирати правильне розв'язання проблеми; бути відкритим до сприйняття думок інших і одночасно принциповим у відстоюванні своєї позиції.

Помилковим є ототожнення критичного мислення з такими процесами, як запам'ятовування, розуміння, із творчим, інтуїтивним мисленням. Розвиток інтелекту більше пов'язаний не з відтворенням того, що запам'яталося, а з формуванням самостійного мислення. Стосовно творчого мислення, то для нього не характерні аналітичні, оцінні судження.

Широке використання терміна «критичне мислення» у світі розпочалося із 70-х років ХХ ст. (до того таке мислення трактували як ефективне, творче; у початкових школах України ще використовувався термін «доказове мислення»).

Саме в цей час (70-ті роки) К. Мередіт, Ч. Темпл, Дж. Стіл розробили технологію «Читання та письмо для розвитку критичного мислення» (Reading and Writing for Critical Thinking).

Основні положення цієї технології викладені в таких пунктах:

⁸⁴ Макаренко В. М., Туманцова О. О. Як опанувати технологію формування критичного мислення. Харків: Вид група «Основа»: «Триада +», 2008. С. 13.

- Процес учіння – це процес пов’язування нової інформації з уже відомою. В учнів виникають нові уявлення на основі вже набутих знань та уявлень.

- Діти є допитливими від природи, прагнуть пізнавати світ, здатні розмірковувати над серйозними питаннями та висувати оригінальні ідеї.

- Роль учителя – вдумливий помічник, який скеровує самостійну пізнавальну діяльність дітей та стимулює пізнавальну активність.

- Критичне мислення формується насамперед у дискусіях, у процесі активної взаємодії з текстами, створення письмових робіт тощо.

- Завдання вчителя – не передавати учням власне розуміння певної інформації, а надати допомогу в розширенні та реструктуризації вже набутих ними знань під впливом одержаної нової інформації; в інтерпретації та розумінні нових явищ крізь призму того, що учні вже знали; стимулювати школярів брати активну участь у пошуках відповідей на власні запитання.

- Розвиток критичного мислення учнів сприяє формуванню демократичної громадянської свідомості⁸⁵.

Для розвитку критичного мислення молодших школярів учителю необхідно:

- виділити час і забезпечити можливості для застосування критичного мислення;

- дозволити учням вільно розмірковувати;

- приймати різноманітні ідеї та думки;

- сприяти активному залученню учнів до процесу навчання;

- забезпечити для учнів безризикове середовище, вільне від насмішок;

- виражати віру в здатність кожного учня висловлювати критичні судження;

- цінувати критичні міркування учнів⁸⁶.

Для того щоб критично мислити, учні мають:

⁸⁵ Інтегроване навчання: тематичний і діяльнісний підходи (Частина 1). URL: <https://nus.org.ua/articles/integrovane-navchannya-tematichnyj-i-diyalnisnyj-pidhody-chasty-na-1>

⁸⁶ Там само.

- розвивати впевненість у собі й розуміння цінності власних думок та ідей;
- брати активну участь в освітньому процесі;
- ставитися з повагою до різноманітних думок;
- бути готовими формулювати й відхиляти судження⁸⁷.

Якщо людина прагне критично мислити, то розвивати це вміння можна шляхом аналізу нової інформації за допомогою питань, відображених у таблиці 8.

Таблиця 8

Орієнтовні питання, що сприяють формуванню критичного мислення

ХТО	...виграє від цього? .../кому це буде шкідливо? ...хто також обговорює це? ...хто заслуговує на визнання за це?	...безпосередньо впливає? .../з ким найкраще проконсультуватися? ...буде ключовим у цьому? ...приймає рішення щодо цього?
ЩО	...є сильними / слабкими сторонами? .../який є інший погляд на це? ...є альтернативою? ...є найбільш / найменш важливим? ...ми можемо зробити, щоб досягти позитивних змін?	...є найкращим / найгіршим варіантом розвитку подій? ...є найбільш / найменш важливим? ...могло б бути контраргументом? ...перешкоджає нашим діям?
ДЕ	...ми могли б це спостерігати в реальному світі? ...є аналогічні концепції / ситуації? ...є потреба в цьому? ...у світі це буде проблемою?	...ми можемо отримати більш детальну інформацію? .../куди нам звернутися за допомогою? .../куди ця ідея нас приведе? ...сфери для покращення?

⁸⁷ Інтегроване навчання: тематичний і діяльнісний підходи (Частина 1). URL: <https://nus.org.ua/articles/integrované-navchannya-tematychnyj-i-diyalnisnyj-pidhody-chastyna-1/>

КОЛИ	...це прийнятно / непринятно? ...б це йшло на користь нашому суспільству? ...це викличе проблеми? ...найкращий час, аби вжити заходів?	...ми будемо знати, що досягли успіху? ...це вже зіграло свою роль у нашій історії? ...ми можемо очікувати, що це зміниться? ...ми повинні просити про допомогу з цим?
ЧОМУ	...це є проблемою / викликом? ...це стосується мене / інших? ...це кращий / гірший сценарій? ...люди під впливом цього?	...люди повинні знати про це? ...це існувало так довго? ...ми дозволили цьому статися? ...існує потреба в цьому сьогодні?
ЯК	...це схоже на ___? ...це зашкодить? ...ми знаємо, що це правда? ...нам безпечно впоратися з цим?	...це буде на користь нам / іншим? ...це шкодить нам / іншим? ...ми бачимо це в майбутньому? ...ми можемо змінити це для нашого блага?

Джерело: Global Digital Citizen Foundation.
Переклад: Synergy Development Consulting⁸⁸.

Поняття технології формування (розвитку) критичного мислення

У педагогічній літературі використовують два взаємозамінні терміни: «технологія формування критичного мислення» та «технологія розвитку критичного мислення», – які відрізняються словами «формування» й «розвиток». Розвиток – це процес зміни якості чогось, перехід від одного якісного стану до іншого, вищого. Формування – це створення чогось. Формування відбувається через становлення й розвиток. Очевидно, у молодших школярів критичне мислення формується, натомість у старшокласників – розвивається сформоване в початковій школі.

⁸⁸ Універсальна шпаргалка з критичного мислення. URL: <https://www.criticalthinking.expert/usi-materialy/universalna-shpargalka-z-krytychnogo-myslennya-u-bud-yakij-sytuatsiy/>

Проте нерідко слова «формування» й «розвиток» використовують як синонімічні. Зокрема, ототожнюються й технології формування та розвитку критичного мислення.

Технологія формування критичного мислення – це система діяльності, яка супроводжується педагогічними вимірюваннями і спрямована на розвиток здатності до самостійного пошуку, вибору та оцінки корисності інформації як для суспільних, так і для особистих потреб та цілей.

Історичні аспекти розвитку технології

Передумови виникнення технології формування критичного мислення необхідно шукати ще в стародавньому світі та в епоху Відродження. Зокрема, основоположник педагогічної науки Я. А. Коменський у творі «Велика дидактика» зазначав, що метод викладання всіх предметів показує, що школи прагнуть навчити дивитися чужими очима, мислити чужим розумом. На його думку, щоб знання були істинними, їх необхідно черпати з неба і землі, з дубів і буків⁸⁹. Отже, Я. А. Коменський пропонував розвивати в школярів здатність осмислено сприймати інформацію, тобто критично мислити. Таку ж ідею переконливо відстоював у ХІХ ст. американський педагог Дж. Дьюї. Він вважав, що навчати дітей думати – це чи не найважливіше завдання закладу освіти.

На необхідність критично сприймати інформацію вказувала українська просвітителька С. Русова, зазначаючи, що критичне мислення допоможе дитині уникнути дії негативної сугестії.

Реалізація технології передбачає інтерактивний режим занять, спільний пошук вирішення проблем, а також партнерські відносини між педагогом і тими, хто навчається.

Алгоритм дій технології

Технологія формування критичного мислення містить три етапи: виклик (актуалізація), осмислення (реалізація) та рефлексія (таблиця 9).

⁸⁹ Коменський Я. А. Вибрані педагогічні твори. Київ: Радянська школа, 1940. Т. 1: Велика дидактика / під ред. А. А. Красновського. С. 136–137.

Таблиця 9

Основні етапи технології формування критичного мислення

Назва етапу	Основні завдання	Дії учнів	Методи та прийоми
Виклик	Актуалізувати знання. Сформувати мотивацію до вирішення проблеми.	Пригадують відомі факти, систематизують дані, складають список джерел для опрацювання.	Методи графічного відтворення інформації.
Осмислення	Набути нові знання для вирішення проблеми.	Слухають, записують інформацію; переглядають фільми, файли на цифрових носіях; складають таблиці; ведуть щоденники.	Аналіз інформації.
Рефлексія	Виконати практичні роботи, творчі завдання.	Порівнюють відомі факти з новими.	Встановлення причиново-наслідкових зв'язків; дискусії; інтерактивні методи.

На першому етапі відбувається пошук суперечливої (неоднозначно сприйнятої) або неповної (що потребує уточнення) інформації. Завдання вчителя на цьому етапі уроку – викликати зацікавлення в учнів, прагнення до пізнавальних дій. Діти мають згадати, що їм уже відомо з проблеми, котра розглядається, скласти список джерел, систематизувати їх, а також визначити питання, на які хочуть отримати відповіді.

На цьому етапі школярам можна запропонувати розповідь із навмисно допущеними помилками (прийом «Лови помилку»), вправи «Запитання – відповідь», «Вірю – не вірю» (приклади таких вправ запропоновані в завданнях до теми).

Доцільно скористатися методом «Допомога», який передбачає читання тексту із такими помітками на полях:

«+» – я це знаю;

«-» – я цього не знаю;

«?» – хотів би знати більше.

Згодом учні обговорюють прочитаний текст, відповідаючи на запитання:

- Які ваші знання отримали підтвердження в тексті?
- Які нові знання ви отримали?
- Про що ви б хотіли більше дізнатися?

На другому етапі відбувається поступове просування до нових знань різними шляхами: слухання розповідей учителя, читання текстів, перегляд відеофрагментів, проведення самостійних досліджень, а також актуалізація власного досвіду. Завдання вчителя – зберегти інтерес учнів до теми при роботі з новою інформацією, намагаючись якомога менше втручатися в роботу школярів. Вони можуть працювати як індивідуально, так і в групах.

На етапі рефлексії учні зіставляють нову інформацію з уже відомою, висловлюють власну думку, формують свої переконання. Учитель має повернути школярів до початкових записів, порадити внести зміни. Учнів доцільно залучити до організації круглих столів, різних дискусій. На цьому етапі можна використати методи інтерактивних технологій «Займи позицію», «Акваріум» тощо.

Методи формування критичного мислення

«Прес»

Цей метод допомагає навчитися знаходити вагомі аргументи і формулювати свою думку стосовно суперечливих питань. Стратегія може бути використана на будь-якому уроці.

Етапи методу:

- 1) учні висловлюють свою думку: «Я вважаю...»;
- 2) пояснюють причину такої думки: «Тому що...»;
- 3) наводять приклади додаткових аргументів на підтримку своєї позиції: «Наприклад...»;
- 4) узагальнюють, формулюють висновки: «Отже...», «Таким чином...».

«Fishbone» (Рибна кістка)

Метод дає змогу всебічно розглянути проблемну ситуацію й, проаналізувавши причинно-наслідкові зв'язки, дійти висновку.

Організація роботи:

1. Обговоріть з учнями проблемну ситуацію. Будьте модератором у цій розмові.

2. Разом з учнями чітко сформулюйте проблему.

3. Намалюйте на дошці схему у вигляді рибної кістки, розмістивши на ній такі рубрики: «Проблема» (голова), «Причина» (кістки зверху), «Факти» (кістки знизу), «Висновок» (хвіст).

4. Продовжуйте аналізувати проблемну ситуацію, заповнюючи схему.

5. Зробіть висновок.

«Асоціативний куц»

Метод може ефективно використовуватися під час вивчення будь-якої теми на інтегрованих заняттях.

Організація роботи:

1. Визначте одним словом тему, над якою буде проводитися робота.

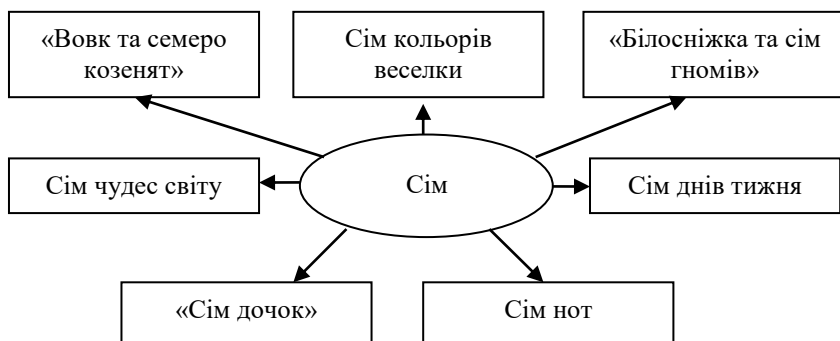
2. Запропонуйте учням згадати все, що пов'язано з цим словом: спочатку називаються найстійкіші асоціації, а потім – другорядні.

3. Наголосіть, що правильних чи неправильних асоціацій не буває, адже вони є індивідуальними.

4. Зафіксуйте відповіді учнів у вигляді своєрідного «куца», який поступово «розростається».

Наприклад:

Учитель: «Усі ми використовуємо число «сім». Згадайте, де воно вам зустрічалося».

Можливі відповіді учнів:

«У казці “Вовк і семеро козенят”»;

«У казці “Білосніжка та семеро гномів”»;

«У тижні сім днів»;
«Сім чудес світу»;
«У прислів'ях, наприклад: семеро одного не чекають та ін.»;
«Є сім кольорів райдуги» тощо.

Таким чином виникає асоціативний куш, який учитель зображує на рисунку.

Якщо ж визначати до слів-асоціацій їхні характеристики, ознаки тощо та встановлювати взаємозв'язки між ними, вийде *кластер*.

«Кероване читання з передбаченням»

Метод доцільно використовувати для формування аналітичних, творчих здібностей учнів, розвитку вміння дітей робити передбачення та аргументувати власну думку.

Організація роботи:

1. Ознайомте дітей із назвою тексту.
2. Поставте декілька запитань, які спонукатимуть учнів подумати, про що буде текст.
3. Поділіть текст на декілька частин, зупиняючись на моментах, де є найбільша інтрига.
4. Після читання кожної частини ставте учням запитання. Пропонуйте зробити передбачення стосовно того, що буде далі.
5. Після читання кожної частини аналізуйте, чи передбачення здійснилися.

«РАФТ»

Назва «РАФТ» – це абревіатура від перших букв: Р (роль), А (аудиторія), Ф (форма), Т (тема). Отже, учень обирає: роль (від імені кого він представлятиме інформацію); аудиторію, для якої адресоване це повідомлення; форму представлення (стиль, жанр тощо); тему.

Організація роботи:

1. Ознайомте учнів зі стратегією, намалювавши на дошці чотири колонки з відповідними підписами.
2. Використовуючи метод «Мозковий штурм» або інші, разом з учнями виберіть теми (у контексті опрацьованого навчального матеріалу), форми представлення (повідомлення у фейсбуці, відео в тіктоці, реклама, діалог, казка, оповідання тощо), аудиторію

(фоловери у фейсбуці, друзі, батьки, бабуся й дідусь, учитель), ролі (учень, учитель, лікар, спортсмен тощо).

3. Запропонуйте учням створити тексти, вибравши по одному пункту з кожної колонки. Це може бути як індивідуальна, так і групова робота.

4. На етапі презентації текстів наголосіть на позитивних аспектах кожної роботи.

«Джигсоу»

Метод за принципом пазла чи мозаїки спрямований на всебічне опрацювання навчального матеріалу.

Організація роботи:

1. Розділіть текст, який опрацюватимете з учнями, на 4–5 частин.

2. Поділіть учнів на стільки груп, скільки є частин тексту. У кожній групі має бути однакова кількість дітей.

3. Роздайте кожному представнику групи номер і частину тексту.

4. Попросіть учнів із різних груп, які мають однакові номери, об'єднатися в експертні групи для ретельного опрацювання фрагмента (складання плану, обговорення, переказ тощо).

5. Після закінчення відведеного часу запропонуйте школярам повернутися з експертних у домашні групи, де кожен має ознайомити однокласників зі своїм абзацом.

6. Підведіть підсумок проведеної роботи.

«Діаграма Вена» («Кола Вена»)

Діаграма Вена – це малюнок двох кіл, які накладаються одне на одне таким чином, що всередині утворюється спільна частина. Цей метод використовується для порівняння, співставлення, визначення спільних та відмінних рис тощо.

Організація роботи:

1. Намалуйте на дошці два кола так, щоб вони частково накладалися, тобто має вийти спільна середина і дві бічні сторони.

2. Розгляньте з учнями декілька явищ, об'єктів, предметів, літературних героїв тощо. Обговоріть їх.

3. Ліворуч і праворуч запишіть риси, що характерні лише для одного та для іншого порівнюваного об'єкта, усередині те, що спільне.

4. Підсумуйте виконану роботу.

«Шість капелюхів»

Метод використовується під час вирішення проблем творчого характеру. Його застосовують, наприклад, під час обговорення історичних подій, образів та вчинків літературних персонажів, діяльності видатних особистостей тощо.

Організація роботи:

1. Підготуйте шість кольорових капелюхів (білий, червоний, чорний, жовтий, зелений, голубий). Кольори символізують шість різних способів мислення. Капелюхи можна замінити кольоровими аркушами паперу.

Білий – пов'язаний з пошуком та аналізом інформації, опираючись на конкретні дані, нейтральні факти.

Червоний – передбачає сприйняття інформації, висловлення припущень, керуючись емоціями, інтуїцією, відчуттями (позитивними і негативними).

Чорний – означає осмислення лише вад і недоліків досліджуваного явища чи процесу, подання інформації лише в негативному світлі.

Жовтий – передбачає пошук та аналіз позитивної інформації про явище, що вивчається, висловлення конструктивних думок.

Зелений – асоціюється з рослинністю і процвітанням, передбачає пошук креативних рішень; він означає творчість, нове мислення, інноваційність.

Голубий – є внутрішнім керівником групи, завдання якого – узгоджувати роботу інших груп (капелюхів); він не допускає домінування позиції певного кольору.

2. Сформууйте шість груп відповідно до шести кольорів капелюхів.

3. Роздайте керівникам груп кольорові капелюхи (або аркуші).

4. Поставте завдання перед учнями відповідно до теми і визначте час для обговорення.

5. Заслухайте аргументи представників шести груп.

6. Підведіть підсумки дискусії.

«Шість медалей оцінки»⁹⁰

Метод спрямований на всебічний аналіз певної проблеми чи ситуації, пошук цінних аспектів, на яких необхідно акцентувати увагу, розуміння їхніх особливостей та реалізація дій відповідним чином; уміння оцінити (зважити всі «за» і «проти» – переваги й недоліки).

Організація роботи:

1. Підготуйте шість медалей оцінки (білий, червоний, чорний, жовтий, зелений, голубий). Матеріал медалі підібраний метафорично та має певне призначення.

Золота – фокусування уваги на тому, що важливо саме для людини.

Срібна – пошук цінних позитивних аспектів та мінімізація негативних.

Сталева – покращення якості роботи, послуг, функціонування тощо.

Скляна – робота творчого мислення, новаторство, спрощення.

Дерев'яна – застосування заходів для мінімізації (ліквідації) негативного впливу на навколишнє середовище (природу; людей, які нас оточують; речі тощо).

Мідна – аналіз різних точок зору, щоб оцінити варіанти сприйняття ситуації.

2. Сформууйте шість груп відповідно до шести медалей.

3. Роздайте керівникам груп медалі.

4. Відповідно до теми виберіть з учнями проблему чи ситуацію, яку обговорюватимете, та час для роботи в групах.

5. Заслухайте аргументи представників шести груп.

6. Підведіть підсумки дискусії.

«Шість пар взуття способу дії»⁹¹

Метод спрямований на визначення найкращого в конкретній ситуації стилю поведінки, способу дії, структурування поведінки на шість окремих способів дії – вироблення вміння діяти.

Організація роботи:

⁹⁰ Новікова О. В. Розвиток творчого мислення студентів-психологів. *Актуальні проблеми психології. Т. 12. Психологія творчості.* Вип. 15. Ч. 1. URL: <http://appspsychology.org.ua/data/jrn/v12/i15/i/44.pdf>

⁹¹ Там само.

1. Розкажіть учням, що разом із ними розглядатимете конкретну ситуацію з точки зору шести різних способів дій.

2. Поясніть, що кожному способу дії відповідає певна пара взуття.

Сині флотські формені черевики – дотримання порядків, що заведені, та формальних процедур; чітке виконання інструкцій крок за кроком.

Сірі кросівки – розслідування, різні дослідження, збирання фактів.

Коричневі робочі черевики – робота в тяжких умовах. Необхідно бути розважливим і практичним; приймати рішення, виходячи з того, як розвивається ситуація.

Жовтогарячі гумові чоботи – дії, пов'язані з небезпеками та екстремальними ситуаціями. Необхідно вивести ситуацію із рангу надзвичайної, звести до мінімуму небезпеку.

Рожеві тапочки – дії передбачають турботу, співчуття та дбайливе ставлення до людських почуттів, проблем людини та її слабких місць; конкретна допомога людям.

Пурпурові чоботи для їзди – необхідно виступати в ролі, що обумовлена положенням або владними повноваженнями.

3. Поділіть учнів на групи, запропонувавши кожній із них певну пару взуття.

4. Після обговорення в групах вислухайте представників кожної з них.

5. Підведіть підсумок.

(Фрагменти уроку з використання методу «Шість пар взуття способу дії» розміщені в додатку В.)

«Кубування»⁹²

Цей підхід передбачає використання кубика, на кожній грані якого написано вказівки: опишіть, порівняйте, встановіть асоціації, проаналізуйте, знайдіть застосування, запропонуйте аргументи «за» або «проти». Важливо пам'ятати, що черговість граней передбачає перехід від менш складних завдань (з точки зору мисленнєвої діяльності) до більш складних.

⁹² Нова українська школа: порадник для вчителя / Під заг. ред. Бібік Н. М. Київ: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. 206 с. URL: <https://nus.org.ua/wp-content/uploads/2017/11/NUSH-poradnyk-dlya-vchytelya.pdf>

Організація роботи:

1. Підготуйте кубик, на кожній грані якого буде відповідна вказівка.

2. Запропонуйте дітям проаналізувати певний об'єкт із використанням кубика.

3. Поясніть, що означає кожна грань.

Опишіть

Описати зовнішній вигляд об'єкта в цілому:

– Як це виглядає?

– Опиши колір, розмір, форму тощо.

Порівняйте

Додати нові характеристики об'єкта, про які згадали у процесі порівняння з іншими об'єктами:

– На що це схоже?

– Від чого це відрізняється?

Встановіть асоціації

Дописати нові ознаки, які визначилися у процесі асоціативного мислення:

– Що спадає вам на думку, коли ви думаєте про це?

Проаналізуйте

Опис складових елементів об'єкта крізь призму загального сприймання та розуміння. Охарактеризувати структуру, будову, частини, окремі деталі того, що описується:

– Скажіть, яким чином це зроблено?

– З яких частин складається?

– Вам не обов'язково це знати, ви можете це вигадати?

Знайдіть застосування

Описати, як це знадобиться у житті, кому, коли, у якому обов'язку:

– Яким чином це може бути застосовано?

– Як це використовується?

– Для кого це важливо?

Запропонуйте аргументи «за» або «проти»

Опис власних суджень щодо теми: це добре чи погано, правильно чи неправильно згідно з власними та колективними стандартами:

– Як ви ставитеся до цього? Поясніть, чому?

«Ромашка запитань» («Ромашка Блума»)⁹³

Метод спрямований на розвиток навичок учнів формулювати запитання та знаходити відповіді на них.

Організація роботи:

1. Виготовіть або намалюйте на дошці ромашку, на пелюстках якої запишіть назви типів запитань.

Прості (знаннєві) – запитання, відповідаючи на які потрібно назвати факти, відтворити певну інформацію тощо: «Що?», «Коли?», «Де?», «Як?».

Уточнювальні (на розуміння) – запитання, які зазвичай починаються зі слів: «Тобто ти кажеш, що...?», «Якщо я правильно зрозумів, то...?». Ці запитання ставлять із метою перевірки сприйняття учнями інформації, яка є в повідомленні чи сказана вчителем.

Практичні – запитання, спрямовані на встановлення взаємозв'язку між теорією і практикою: «Як можна застосувати...?», «Що можна зробити з...?», «Де ви в житті можете спостерігати...?», «Якби ви були на місці героя оповідання, ...».

Інтерпретаційні (пояснювальні) – запитання, які зазвичай починаються зі слова «чому» і спрямовані на встановлення причинно-наслідкових зв'язків. Якщо відповідь на це запитання відома, воно з інтерпретаційного «перетворюється» у знаннєве.

Оцінювальні – запитання, спрямовані на з'ясування критеріїв оцінки тих чи інших подій, явищ, фактів. «Чому щось добре, а щось погано?», «Чим одне відрізняється від іншого?», «Як ви ставитеся до...?» тощо.

Творчі – запитання, які найчастіше містять частку «б», елементи умовності, припущення, прогнозу: «Що б змінилося...», «Що буде, якщо...?», «Як ви думаєте, як буде розвиватися сюжет після...?».

2. Запропонуйте учням вибрати пелюстку і сформулювати відповідне запитання до теми чи тексту, які вивчаються. Щоб дітям було простіше, можна виписати ключові питальні слова.

3. Зробіть підсумок проведеної роботи.

⁹³ Пометун О. На урок з кубиком та квіткою (методи розвитку критичного мислення). URL: <https://www.criticalthinking.expert/usi-materialy/chy-pidemo-naurok-z-kubykom-ta-kvitkoju-metody-rozvytku-krytychnogo-myslennya/>

Зразки інтелектуальних ігор для молодших школярів

Об'єднайте учнів у команди, кожна з яких набиратиме по одному балу за правильну відповідь. Якщо команда відповіді не знає, то можливість відповіді з'являється в суперників. Запитань має бути не менше 30, щоб дати можливість висловитися всім.

1. «Вірю – не вірю»

№ з/п	Запитання	Відповідь
1.	Чи віриш Ти, що людина пізнає світ за допомогою трьох органів чуттів: зору, слуху, дотику?	Ні, людина пізнає світ за допомогою таких органів чуттів: зору, слуху, дотику, нюху, смаку.
2.	Чи віриш Ти, що Київ є столицею України?	Так, Київ є столицею України.
3.	Чи віриш Ти, що вода може перебувати в чотирьох агрегатних станах: твердому, рідкому, напіврідкому, газоподібному?	Ні, вода може перебувати у трьох агрегатних станах: твердому, рідкому, газоподібному.

2. «Запитання – відповідь»

№ з/п	Запитання	Відповідь
1.	Що таке звук?	Елемент людської мови, утворений за допомогою органів мовлення.
2.	Що таке буква?	Письмовий знак, що позначає один звук або сполучення двох звуків.
3.	Скільки букв в українській абетці?	33.

Прийом «Лови помилку» можна реалізовувати в захоплюючій грі «Шерлок Холмс».

«Шерлок Холмс»

Організація роботи:

1. Запропонуйте учням об'єднатися в декілька команд і обрати свого Шерлока Холмса – кмітливого й успішного учня.

2. Повідомте правила гри. Кожна команда повинна скласти схеми, тексти, малюнки до теми, що вивчається, припустившись

помилки. Наперед має бути обумовлена кількість помилок (однакова) у роботах кожної групи.

3. Шерлок Холмс кожної команди повинен віднайти допущені іншою командою помилки.

4. Переможцем стає та команда, Шерлок Холмс якої виявився найкращим детективом, тобто за найкоротший час знайшов найбільше помилок.

«Сенкан» («Сінквейн»)

Сенкан – короткий неримований вірш із 5 рядків. Ідея його написання виникла в американській поетеси Аделаїди Крепс під впливом японської поезії. Алгоритм сенкану:

1 рядок – 1 слово – тема / предмет обговорення (іменник чи займенник).

2 рядок – 2 слова, що описують властивості / ознаки / характеристики об'єкта (прикметники, дієприкметники).

3 рядок – 3 слова, що описують дії, характерні для об'єкта (дієслова, дієприкметники).

4 рядок – фраза з 4 слів, де автор висловлює особисте ставлення до теми.

5 рядок – слово-резюме, ключова характеристика або нова інтерпретація об'єкта.

Приклад:

Школа.

Цікава, інноваційна.

Вчитися, працювати, дружити.

Успіх у дорослому житті й професії.

Освіта.

«Наведи порядок»

Учні отримують аркуші з написаними реченнями, у яких переплутані слова. Завдання полягає в тому, щоб правильно сформулювати речення.

«Вилучи зайве»

Школярам пропонується перелік слів із теми, серед яких зустрічаються поняття, що не мають відношення до неї. Учні необхідно провести смисловий аналіз понять і вилучити зайві.

Технологія розвитку критичного мислення має багато переваг: спонукає аналізувати кожну ситуацію, робити висновки, сприймати дійсність усебічно, спрямовує до творчості і вчителя, і учнів. Проте, як і більшість відомих, технологія має також недоліки. Її впровадження неможливе без високого рівня професійної майстерності вчителя, який, натомість, може виявитися психологічно не готовим до партнерських стосунків зі школярами. Результати реалізації технології залежать від учнів, їхньої наполегливості та бажання здобувати нову інформацію. Оскільки школярам буває важко знайти необхідне в інформаційних потоках, то педагог має запропонувати список джерел, які доцільно використати в роботі.

Одним із недоліків на шляху реалізації технології є існування загроз соціального характеру. Особистість із критичним мисленням може «не вписатися» в реалії сучасного життя. Зазвичай директори загальноосвітніх закладів, учителі воліють працювати з учням, які є хорошими виконавцями, а керівники підприємств, фірм добирають до свого колективу тих, хто охочіше погоджується з прийнятим рішенням, ніж піддає його аналізу й заперечує доцільність. Отже, водночас із розвитком критичного мислення необхідно навчати школярів толерантності у взаєминах із людьми.

Запитання для обговорення

1. Чи може бути притаманний алгоритмічний характер творчому процесу? Відповідь аргументуйте.
2. Яких негативних чинників треба уникати, реалізуючи в навчальному закладі технологію розвитку критичного мислення?
3. Як допомогти учневі розвинути творчі якості? Чи достатньо лише впровадити технології розвитку творчої особистості?
4. Чому вчені однозначно не встановили основні етапи технології формування творчої особистості?

Практичні завдання

1. Створіть текст, який можна використати на уроках літературного читання, природознавства, припустившись у ньому помилок. Запропонуйте учням під час педагогічної практики знайти ці помилки.

2. Підготуйте розповідь для молодших школярів про винаходи на основі неймовірних ідей.

ТЕХНОЛОГІЇ, СПРЯМОВАНІ НА ФОРМУВАННЯ КЛЮЧОВИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ

Спеціально розроблених технологій формування ключових компетентностей немає. Актуальність упровадження компетентнісного підходу в освітній процес початкової школи зумовила визначення групи технологій, результатом упровадження яких є сформованість цих компетентностей і наскрізних умінь в молодших школярів. Це технології, що можуть бути використані під час вивчення інтегрованого курсу, предметів школи першого ступеня, а також під час проведення виховних справ. Необхідність формування комунікативних, математичної компетентностей, компетентності в галузі природничих наук тощо, очевидно, є підставою для розробки нових технологій.

Тривалий час термін «компетентність» визначався по-різному. Зважаючи на розбудову школи компетентностей замість старої школи знань і необхідність формування компетентностей в учнів, в освітніх документах подається тлумачення основних понять, пов'язаних із реалізацією компетентнісного підходу. Зокрема, у Концепції Нової української школи (2016) *компетентність* трактується як динамічна комбінація знань, способів мислення, поглядів, цінностей, навичок, умінь, інших особистих якостей, що визначає здатність особи успішно провадити професійну та/або подальшу навчальну діяльність⁹⁴. У цьому документі виокремлено ключові компетентності, тобто такі, які є значущими для особистої реалізації, активної громадянської позиції, соціальної інклюзії, працевлаштування, досягнення життєвого успіху.

3.3. Технології формування інформаційно-комунікаційної компетентності

Технології формування інформаційно-комунікаційної компетентності – це група технологій, що передбачають опанування основ цифрової грамотності для розвитку і спілкування, здатність безпечно та етично використовувати засоби

⁹⁴ Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи / заг. ред. М. Грищенка. С. 14. URL:

<https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola-compressed.pdf>

інформаційно-комунікаційної компетентності в навчанні та повсякденних життєвих ситуаціях⁹⁵. У межах цієї групи виокремлюємо найбільш популярні сьогодні в закладах початкової освіти інформаційні та медіаосвітні технології.

3.3.1. Інформаційні технології: сучасний стан та перспективи розвитку

Серед освітніх технологій найпоширенішими є інформаційні. Без них неможливо обійтися не тільки в закладі освіти, а й у жодній галузі життя. Ось уже понад два десятиріччя поспіль інформаційні технології розвиваються прискореними темпами й активно реалізуються в освітньому процесі початкової школи. Проте в галузі інформатизації освіти чи не найбільше плутанини щодо використання термінології.

Характеристика основних понять

На жаль, ученим не вдалося уникнути розбіжностей у трактуванні понять «інформаційна технологія», «інформаційно-комунікаційна технологія», «комп'ютерна технологія».

На основі аналізу визначень науковців з'ясовано, що *інформаційні технології* – це узагальнена назва технологій, що відповідають за пошук, зберігання, передачу, обробку, захист та відтворення інформації з використанням комп'ютерів та іншої новітньої техніки⁹⁶.

Часто поняття «інформаційні технології» та «комп'ютерні технології» ототожнюють, що є помилковим, оскільки комп'ютер застосовується тільки як один із засобів інформаційних технологій.

Інформаційно-комунікаційні технології – це освітні технології, які використовують спеціальні способи, програмні й технічні засоби (кіно-, аудіо-, відеозаписи; комп'ютери, телекомунікаційні мережі) і забезпечують та підтримують інформаційні й

⁹⁵ Державний стандарт початкової освіти: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 р. № 87. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/prozatverdzhennya-derzhavnogo-standartu-pochatkovoyi-osviti>

⁹⁶ Трайнев В. А., Трайнев И. В. Информационные коммуникационные педагогические технологии (обобщения и рекомендации): учеб. пособие. Москва: Изд.-торг. корпорация «Дашков и К», 2004. С. 9–10.

комунікаційні процеси, тобто процеси пошуку, збору, передачі, збереження, накопичення, тиражування інформації та процедури доступу до неї.

Отже, інформаційні технології спрямовані на роботу з інформацією, а в інформаційно-комунікаційних, окрім того, відображено аспект спілкування через телекомунікаційні мережі. Проте в багатьох дослідженнях ці поняття ототожнюються. Якщо інформаційні технології є посередниками в передачі інформації, то їх трактують як медіатехнології. При цьому часто ці поняття використовуються як синонімічні. Варто наголосити, що інформаційні технології є ширшим поняттям, а медіаосвітні – вузьким.

Етапи розвитку інформаційних технологій

Інформаційні технології, як, зрештою, й освітні, виникли ще в стародавньому світі. Проте історично першими є саме інформаційні. Вони виникли на зорі людства як обмін інформацією за допомогою жестів, звуків. Справжнім інформаційним вибухом в історії цивілізації стали поява мови й спілкування. Далі інформаційні технології розвивалися завдяки виникненню писемності, яка дала змогу збирати, переробляти, зберігати інформацію; а також завдяки знаходженню досконалих матеріалів для письма в допаперову еру. У той час інформація фіксувалася на глиняних табличках, на папірусі, на пальмовому листі тощо.

Для розвитку комунікації вагомим здобутком стало налагодження поштового зв'язку, який здійснювався спеціальними особами – гінцями, а також створення бібліотек, які були першими центрами інформації.

Революційною подією в генезисі інформатизації суспільства є винайдення паперу як матеріалу для письма та книгодрукування. У Європі перші книги надрукували в Німеччині у 1452 р. На вітчизняних теренах книгодрукування започаткував Іван Федоров, видрукувавши у Львові у 1574 р. книгу для богослужіння «Апостол».

Новий етап у розвитку інформаційних технологій розпочався з виникненням великої машинної промисловості, коли був створений паровий двигун – основа машинного виробництва.

Новітні досягнення в науці, вагомі відкриття в природознавстві, технічний прогрес сприяли винайденню нових способів фіксації й передачі інформації, якими стали багатотиражні газети, журнали, географічні карти, перші енциклопедії – інформаційно-пошукові системи на алфавітній основі. Надійність у передачі інформації забезпечив поштовий зв'язок, який з'явився в другій половині XIX ст. Важливими інформаційно-комунікаційними інноваціями цього періоду є винайдення телеграфа (1832 р.), телефона (1876 р.), радіо (1895 р.) тощо. На зміну «ручній» інформаційній технології, що передбачала обробку листів вручну, прийшла «механічна». Принципові зміни в передачі й збереженні інформації у другій половині XIX – на початку XX ст. відбулися з винайденням друкарської машини, диктофона⁹⁷.

Подальший прогрес у розвитку інформаційно-комунікаційних технологій пов'язаний зі створенням у середині XX ст. перших електричних друкарських машин, копіювальних пристроїв, а також електронно-обчислювальної техніки, які є передумовою комп'ютерної технології. У цей час акцент зміщується з форми обробки інформації на зміст.

Проте головним винаходом людства, що впевнено рухалося від індустріального до інформаційного суспільства, є комп'ютер. Він був створений групою інженерів у США у 1946 р. у військових цілях. Проте немає однозначного трактування щодо того, який пристрій можна вважати комп'ютером. Ним може бути навіть машина Паскаля, створена у 1645 р. для здійснення арифметичних обчислень.

Перший персональний комп'ютер з'явився 1974 р. Тоді зразу декілька фірм оголосили про його створення на основі мікропроцесора Intel-8008. Через рік з'явилась інформація про появу першого комерційно розповсюдженого персонального комп'ютера «Альтаір-8800» на основі мікропроцесора Intel-8080. Його вартість становила 500 доларів. І хоча перший ПК мав чимало недоліків (оперативна пам'ять – всього 256 байт, клавіатура й екран відсутні), кілька тисяч комплектів машини були швидко продані. Наприкінці 1975 р. персональний комп'ютер

⁹⁷ Трайнев В. А., Трайнев И. В. Информационные коммуникационные педагогические технологии (обобщения и рекомендации): учеб. пособие. Москва: Изд.-торг. корпорация «Дашков и К», 2004. С. 23–25.

«Альтаір-8800» був удосконалений майбутніми засновниками фірми Microsoft П. Алленом і Б. Гейтсом. З цього часу інформаційно-комунікаційні технології розвивалися прискореними темпами.

У 80-х роках люди різних поколінь почали масово освоювати комп'ютерну техніку, оскільки, володіючи інформаційними компетентностями, вони ставали конкурентоспроможними на ринку праці.

У загальноосвітніх закладах України з 1985–1986 н. р. розпочалося вивчення нового предмета «Основи інформатики». У цей час були зроблені перші спроби застосувати комп'ютерні технології під час вивчення всіх шкільних предметів. Уже в 90-х роках інформаційні технології за темпами генезису значно перевершили всі відомі групи освітніх технологій, що є як позитивним, так і негативним чинником суспільного розвитку.

Класифікації інформаційних технологій

Стрімкий розвиток інформаційних технологій сприяв створенню їхніх нових видів. Тому на сьогодні існує декілька класифікацій інформаційних технологій: за способом побудови мережі (локальні, багаторівневі, розподілені, глобальні); за типом користувацького інтерфейсу (пакетні, діалогові, мережні); за способом реалізації інформаційних систем (традиційні й нові) тощо.

Серед мережних технологій найбільш популярною є технологія інтернет. Слово «інтернет» походить від англ. International Net і дослівно перекладається як «міжнародна мережа». Історія створення інтернету розпочалася в кінці 50-х років ХХ ст. Саме тоді американські науковці проводили експериментальні дослідження з поєднання комп'ютерів між собою через телефонні лінії. У 1960 р. психолог і вчений у галузі комп'ютерних технологій Дж. Ліклайдер опублікував роботу «Симбіоз комп'ютера й людини» (Man-Computer Symbiosis), у якій чітко виражена ідея об'єднання комп'ютерів у мережу для зберігання та вилучення інформації. У грудні 1969 р. запрацювала перша комп'ютерна мережа, що складалася з 4 машин.

Інтернет належить до клієнт-серверних мереж. Такі мережі використовують для зберігання й опрацювання інформаційних

даних спеціальні потужні комп'ютери – сервери, які передають інформацію іншим комп'ютерам мережі – клієнтам. Інтернет має у світі мільйони серверів та клієнтів, кожний з яких володіє унікальною адресою, записаною за єдиними правилами. Підключення окремих комп'ютерів та локальних мереж до інтернету здійснюється спеціальними компаніями – провайдерами. Їх є дуже багато, і з кожним роком можливості цієї технології розширюються.

Найпопулярнішими серед інформаційних технологій в освітній галузі є мультимедійні. Вони, серед іншого, дають змогу створювати презентації, що супроводжуються звуком, відео, анімацією й іншими візуальними ефектами. Сьогодні мультимедійні технології є інструментальною основою екранного мистецтва. Зображення творів архітектури, скульптури й живопису супроводжуються текстовою інформацією, музичними вставками, анімацією. Усе це створює сильний емоційний вплив на дітей, розвиває естетичні смаки, формує знання з різних галузей культури й історії розвитку людства.

У своєму найвищому прояві технологія мультимедіа переростає в системи віртуальної реальності. Це комп'ютерні системи, що задіюють не тільки зоровий та слуховий аналізатори, а й дотик, нюх, вестибулярний апарат. В ідеалі віртуальна реальність дає змогу створити такі ситуації, реальність чи уявність яких людина не в змозі визначити. Цю властивість доцільно використовувати в освітній галузі під час моделювання різних навчальних ситуацій⁹⁸.

Основні напрями використання інформаційних технологій у початковій школі

Реалізація ІКТ у початковій школі передбачає: створення й демонстрацію презентацій, використання електронних навчальних посібників та інтерактивної дошки, розв'язування інтерактивних

⁹⁸ Гуревич Р. С., Кадемія М. Ю. Інформаційно-телекомунікаційні технології в навчальному процесі та наукових дослідженнях: навч. пос. Київ: «Освіта України», 2006. С. 35.

кросвордів, тестовий комп'ютерний контроль, комп'ютерні дидактичні ігри, застосування інтернет-ресурсів⁹⁹.

Демонстрація презентацій. Їх зручно використовувати на різних етапах уроку: як наочний матеріал під час вивчення нової теми, для закріплення вивченого матеріалу. Цікавими для дітей є анімації, рухомі схеми, ілюстрації, що з'являються й зникають. На уроках, елементами яких є презентації, не тільки формуються компетентності, а й розвивається інтерес учнів до навчального предмета.

Використання електронних навчальних посібників. Особливістю електронного посібника є те, що він може бути і довідником, і тренажером, і репетитором. Організаційно-технологічні можливості його застосування забезпечують умови для навчання в зручний для учнів час, у зручному місці і відповідному темпі. Отже, дотримуються вимоги щодо комфортності й зручності роботи з електронним посібником.

Уся інформація для програмних засобів навчального призначення має не тільки ретельно аналізуватися і відбиратися педагогом, а й дуже вміло готуватися до комп'ютерної реалізації з наданням чітких інструкцій і виділенням головного, суттєвого. Визначати хід уроку повинен учитель, а навчальні комп'ютерні програми мають бути лише інструментом для досягнення мети.

Інтерактивна дошка. На сучасних уроках учителі все частіше вдаються до використання інтерактивної дошки. Вона поступово витісняє традиційні засоби навчання в школі першого ступеня, оскільки поєднує простоту звичайної маркерної дошки з можливостями комп'ютера. Працюючи з інтерактивною дошкою, учень засвоює інформацію не тільки через аудіальний і візуальний канали сприйняття, але й через кінестетичний.

Використання інтерактивної дошки сприяє формуванню мотивації до навчання, надає більше можливостей для участі в колективній роботі, розвитку особистих і соціальних навичок, створює додаткові умови для залучення до навчання дітей з

⁹⁹ Співаковський О. В., Петухова Л. Є., Коткова В. В. Інформаційно-комунікаційні технології в початковій школі: навчально-методичний посібник для студентів напряму підготовки «Початкова освіта». Херсон, 2011. С. 38. URL: <http://www.kspu.edu/FileDownload.ashx/ІКТ%20в%20початковій%20школі.%20Посібник.pdf?id=4ab4f7d1-7328-4045-864d-6fafc8472b9e>

особливими потребами¹⁰⁰. Проте її застосування не повинно перетворитися на самоціль, як демонстрація інноваційної діяльності вчителя, його здатності реалізовувати сучасні медіазасоби. Інтерактивна дошка має допомагати досягати цілей та завдань уроку.

Розв'язування інтерактивних кросвордів. Це корисне заняття на будь-якому етапі навчання. Кросворди розширюють кругозір, допомагають краще орієнтуватися в потоці інформації, що постійно зростає. Розв'язування таких завдань тренує пам'ять, розвиває кмітливість, учить працювати з довідковою літературою, спонукає до поглиблення знань, виробляє вміння доводити розпочату справу до кінця.

Тестовий комп'ютерний контроль. Важливим етапом процесу навчання в початкових класах є контроль сформованості компетентностей учнів. Від того, як він організований, істотно залежить ефективність усієї навчальної роботи. У зв'язку зі зміною структури початкової школи, введенням адаптаційно-ігрового етапу, коли оцінки не виставляються, перед учителями постає завдання, як описати рівень розвитку дитини. Учні можуть проходити комп'ютерний контроль, який підсумовує вчитель термінами такого типу: «Прекрасно!», «Добре», «Тобі ще треба попрацювати». На другому етапі – основному – результати тестування з використанням комп'ютера вже виражаються балами.

У початковій школі необхідно сформувати в учнів навички культури тестування, зробити цей процес буденним, що не викликає страху, а лише стимулює дітей до подальшого самовдосконалення. Проте необхідно відзначити, що тест повинен створюватися лише в тому випадку, якщо він може зафіксувати рівень навчальних досягнень більш коректно, ніж це давали змогу зробити інші методи.

Комп'ютерні дидактичні ігри. Комп'ютерні ігри тренують пам'ять, логіку, координацію рухів, уміння планувати свою діяльність, знаходити інформацію, необхідну для досягнення

¹⁰⁰ Співаковський О. В., Петухова Л. Є., Коткова В. В. Інформаційно-комунікаційні технології в початковій школі: навчально-методичний посібник для студентів напряму підготовки «Початкова освіта». Херсон, 2011. С. 38. URL: <http://www.kspu.edu/FileDownload.ashx/IKT%20в%20початковій%20школі.%20Посібник.pdf?id=4ab4f7d1-7328-4045-864d-6fafc8472b9e>

поставленої мети. Особлива увага до навчальних комп'ютерних ігор пов'язана з тим, що, по-перше, використання комп'ютера стало якісно новим етапом розвитку гри в освітньому процесі, а, по-друге, це пов'язано з розповсюдженням і популярністю комп'ютерних ігор. Посилений інтерес дітей до будь-яких ігор на сучасних гаджетах спонукає педагогів застосовувати ці нетипові завдання для реалізації дидактичних цілей.

Використання інтернет-ресурсів. Уже в початковій школі Інтернет є цінним ресурсом з великою кількістю інформації, яку можна використати не лише для навчання, а й для отримання додаткових відомостей про явище, що цікавить, для змістовного проведення дозвілля тощо. Тому глобальну мережу застосовують і учні, щоб, наприклад, створювати цікаві проекти, і батьки для, зокрема, допомоги дітям виконувати домашні завдання. Звичайно, це далеко не повний перелік способів використання інтернету. Проте необхідно пам'ятати, що він містить багато загроз. Отже, потрібно постійно стежити за тим, як молодший школяр використовує Інтернет, перевіряти сайти, на які заходить дитина.

З поширенням інформаційних технологій посилилася загроза замінювати реальне спілкування віртуальним, а рухливі ігри на свіжому повітрі – комп'ютерними. Знижується авторитет учителя як людини, яка навчає. Натомість зростає значення інтернету як ресурсу, який володіє всією необхідною для учнів інформацією. За таких умов одним із провідних завдань закладу початкової освіти стає формування в молодших школярів уміння правильно і з користю взаємодіяти із сучасною технікою.

3.3.2. Медіаосвітні технології

У групі освітніх технологій, що спрямовані на формування ключових компетентностей, постійно зростає роль медіаосвітніх технологій (медіатехнологій). Це пов'язано з тим, що в житті людини розширюється сфера впливу й використання медіа. Вони є джерелом інформації, полегшують навчання та працю людям, зокрема й із особливими потребами. Без медіа неможливо уявити сучасну діагностику не лише в медицині, а й у навчанні та вихованні, організацію змістовного відпочинку, здійснення покупок. І це не повний перелік сфер використання сучасних медіа. Водночас необхідно вказати на їхню негативну роль,

зокрема поширення медіазагроз: маніпуляції свідомістю, фейкові повідомлення, небезпечні знайомства, виникнення залежності від нових медіа, провокування агресії, жорстокості, насильства тощо.

Отже, набуває актуальності медіаосвіта, передусім для дітей, оскільки постійно знижується вік дитини, коли вона вперше контактує із засобами масової комунікації. Окрім того, як ніколи раніше, зараз важливо протистояти зовнішній інформаційній агресії та руйнівній зарубіжній пропаганді. І розпочинати таку роботу треба вже в початковій школі, реалізуючи медіаосвітні технології. Вони володіють потужним дидактичним, виховним і розвивальним потенціалом. І жодна з цих функцій не домінує, а залишається однаково важливою.

Зважаючи на значення медіа та відповідних технологій у всіх сферах сучасного життя, зокрема й у початковій освіті, необхідно встановити їхній категоріально-понятійний апарат, визначити, як співвідносяться між собою медіаграмотність та медіакомпетентність.

Характеристика основних понять

Термін «*медіа*» (з лат. *medium* – той, що знаходиться в середині, займає проміжну позицію) має багато значень. Найчастіше його визначають як синонім до мас-медіа. Проте одне зі значень, яке є ширшим, – це посередник, тобто засіб або спосіб комунікації. Медіа – це щось, що є посередником між тим, хто надає інформацію, і тим, хто її отримує. Це канали та інструменти, які використовують, щоб зберігати, передавати й подавати інформацію. А ще це середовище, засіб, проміжна стадія, оточення, те, що знаходиться в спільному користуванні. Окрім того, медіа – це різного роду предмети і пристрої, що переказують споживачам інформацію через слова, образи, звуки та уможливають виконання окреслених інтелектуальних і мануальних функцій. Необхідно зауважити, що природа медіума (людини, яка є посередником) і медіа єдина.

Надзвичайно популярним є термін «*медіаосвіта*». У Концепції впровадження медіаосвіти в Україні (нова редакція) він трактується як частина освітнього процесу, спрямована на формування в суспільстві медіакультури, підготовку особистості до безпечної та ефективної взаємодії із сучасною системою мас-

медіа, включаючи як традиційні (друковані видання, радіо, кіно, телебачення), так і новітні (комп'ютерно опосередковане спілкування, інтернет, мобільна телефонія) медіа з урахуванням розвитку інформаційно-комунікаційних технологій¹⁰¹.

Медіаосвіта в початковій школі – це насамперед практика підготовки дитини молодшого шкільного віку до ефективної взаємодії з медіа, завдяки якій зменшуються ризики негативного медіавпливу на процес соціалізації і збільшуються ресурсні можливості їхнього позитивного розвивального впливу.

В освітній галузі загалом і в галузі початкової освіти зокрема популярним є термін «медіаосвітні технології». У науковій літературі численними є трактування цього поняття. Учені розглядають медіаосвітні технології як спосіб організації освітнього процесу з використанням друкованих, аудіовізуальних, комп'ютерних та інтернет-технологій для підготовки учнів до ефективної взаємодії з елементами сучасних медіасистем¹⁰²; як використання різних засобів інформаційних технологій в освітньому процесі, а саме: писемних, друкованих, електричних, телевізійних, цифрових¹⁰³. Але найповніше критеріям освітніх технологій (системність, алгоритмічність, науковість, прогнозованість тощо) відповідає таке визначення: *медіаосвітня технологія* – це технологічний процес усіх можливих дій, способів, методів побудови освітньої діяльності із залученням медіазасобів для формування медіакультури особистості на трьох основних рівнях: медіаграмотність, медіакомпетентність та медіаобізнаність¹⁰⁴.

¹⁰¹ Концепція впровадження медіаосвіти в Україні (нова редакція). URL: http://osvita.mediasapiens.ua/mediaprovsvita/mediaosvita/kontseptsiya_vprovadzheniya_mediasosviti_v_ukraini_nova_redaktsiya/

¹⁰² Бешок Т. В. Педагогічні умови застосування медіаосвітніх технологій у професійній підготовці майбутніх учителів: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Нац. акад. пед. наук України, Ін-т проф.-техн. освіти. Київ, 2014. С. 10.

¹⁰³ Бесова О. Г. Медіаосвітні технології у формуванні інформаційної компетентності майбутніх учителів математики. URL: http://virtkafedra.ucoz.ua/el_gurnal/pages/vyp18/besova_o_g-tezi.pdf

¹⁰⁴ Сахневич І. А. Педагогічні умови застосування медіаосвітніх технологій у професійній підготовці майбутніх фахівців нафтогазового профілю: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Інститут вищої освіти Нац. акад. пед. наук України. Київ, 2012. URL: <http://refdb.ru/look/2472987.html>

Результатом упровадження медіаосвітніх технологій є *медіаграмотність*, потрактована в Концепції впровадження медіаосвіти в Україні (нова редакція) як складова медіакультури, яка стосується вміння користуватися інформаційно-комунікативною технікою, виражати себе і спілкуватися за допомогою медіазасобів, успішно здобувати необхідну інформацію, свідомо сприймати і критично тлумачити інформацію, отриману з різних медіа, відділяти реальність від її віртуальної симуляції, тобто розуміти реальність, сконструйовану медіаджерелами, осмислювати владні стосунки, міфи і типи контролю, які вони культивують¹⁰⁵.

Окрім терміна «медіаграмотність», використовується термін «*медіакомпетентність*». У ньому відображено ціннісний аспект, як порівняти з медіаграмотністю, який, зокрема, засвідчує її здатність бути носієм і передавачем медіакультурних цінностей, смаків і стандартів, ефективно взаємодіяти з медіапростором, створювати нові елементи медіакультури сучасного суспільства, реалізувати активну громадянську позицію.

Оскільки поняття, які стосуються медіа, часто є складними не лише для дітей, а й для дорослих, запропоновано цикл *медіаосвітніх казок* (додаток Г), який відображає всі напрями медіаосвіти (розуміння поняття медіа, пошук інформації, розрізнення правди і брехні, правильність спілкування в медіа, моральні, економічні й правові аспекти медіа) в контексті наступності¹⁰⁶.

Історичні аспекти розвитку медіаосвітніх технологій

Історичні передумови становлення нової галузі знань, спрямованої на виховання медіакультури, були закладені у 30–50-х роках ХХ ст. Саме тоді розпочався прискорений розвиток телекомунікацій у суспільстві загалом та в освіті зокрема, що зумовлювало як численні переваги для людини, так і

¹⁰⁵ Концепція впровадження медіаосвіти в Україні (нова редакція). URL: http://osvita.mediasapiens.ua/mediaprosvita/mediaosvita/kontseptsiya_vprovadzheniya_mediaosviti_v_ukraini_nova_redaktsiya/

¹⁰⁶ Кузьма І. І. Медіаосвіта в закладах дошкільної та початкової освіти: методичні рекомендації. Тернопіль: Вектор, 2020. 126 с.

небезпеки стати жертвою маніпуляцій чи неправдивого висвітлення інформації.

За свідченням фахівців ЮНЕСКО, медіаосвіта з'явилася як інструмент захисту від шкідливих наслідків і трендів медіа. Першою країною, яка застосувала так звану парадигму «щеплення», стала в 30-х роках ХХ ст. Велика Британія. Самого терміна «медіаосвіта» на той час ще не існувало (він з'явився лише у 70-х роках ХХ ст.).

У 40-х роках минулого століття відбулося подальше становлення медіаосвіти, зокрема й у загальноосвітніх школах. Цьому сприяло відкриття учнівських кіноклубів, де переглядалися та обговорювалися фільми. Така робота стала передумовою розвитку медіаосвіти.

Уперше термін «медіаосвіта» було використано 1973 р. Саме тоді Міжнародна рада з питань кіно і телебачення висунула пропозицію щодо впровадження в освітній процес вищої та середньої школи навчання засобам масової комунікації.

1982 р. у Грюнвальдській декларації виокремлено галузь медіаграмотності, що привернуло увагу до впливу медіа на освіту. У 1989 р. Рада Європи, згідно з резолюціями і рекомендаціями ЮНЕСКО, прийняла «Резолюцію з медіаосвіти й новітніх технологій». У ній ідеться про те, що медіаосвіта повинна готувати людей до життя в інформаційному демократичному суспільстві.

Інтенсивний розвиток медіаосвіти у вітчизняних загальноосвітніх, зокрема й початкових, школах розпочався у ХХІ ст. Важливим етапом у цьому процесі є розгортання з липня 2011 р. Всеукраїнського експерименту з упровадження медіаосвіти. *Метою медіаосвіти* є формування в дітей, молоді, батьків конкретних знань, умінь і навичок, що дають змогу свідомо й активно відбирати інформацію зі ЗМІ, а також підготовка до критичного вибору віртуальних співрозмовників, до використання медіазасобів як інструментів для самоосвіти, отримання, переробки й узагальнення інформації. Адже водночас із позитивними тенденціями розвитку медіаосвітніх технологій спостерігаються й негативні: надмірне використання комп'ютерної техніки, недооцінка друкованих засобів, недостатня робота для навчання дітей і батьків критичного ставлення до медіапродукції тощо.

Форми й методи медіаосвітніх технологій у початковій школі

Незважаючи на популярність медіаосвітніх технологій, учені не встановили алгоритм їхніх дій. Як відомо, одним із основних критеріїв освітніх технологій є алгоритмічність. Доводиться брати до уваги підхід, згідно з яким медіаосвітні технології є процесом, структурними компонентами якого є всі дії, способи, методи освітньої діяльності із залученням медіазасобів з метою формування медіаграмотності особистості. Такий процес мусить включати мотивацію до використання медіа, знання про сучасні медіа, формування вмінь їхнього використання і створення медіапродуктів, аналіз сформованої інформаційно-цифрової компетентності. Окрім того, якщо йдеться про медіаосвітні технології початкової освіти, повинні бути враховані особливості розвитку учня молодшого шкільного віку та освітнього процесу в початковій школі.

Медіаграмотність школярів формується передусім під час уроків та інтегрованих занять. Також у багатьох початкових школах вивчається предмет «Сходинки до медіаграмотності» як компонент варіативної частини.

Уроки й інтегровані заняття в початковій школі володіють потенціалом для втілення *структурних компонентів медіаосвіти*: навчання про медіа (формування знань про інформаційні технології та опанування вмінь користуватися ними), освіта через медіа (отримання інформації з інтернету, телевізійних програм, преси та інших засобів) та освіта для медіа (пізнання мови медіа, формування морально-етичних цінностей під час перебування в медіапросторі, створення медіапродуктів різних жанрів та форм тощо). Необхідність виховання медіакультури молодшого школяра спонукає педагогів розширювати функції навчальних занять, акцентуючи увагу на особистій відповідальності за свою поведінку, дотриманні морально-етичних норм у щоденному житті.

У початкових школах щораз частіше проводяться уроки з мультимедійною підтримкою. Мультимедіа використовується для посилення навчального ефекту. Учитель залишається одним із головних учасників освітнього процесу, часто й основним джерелом інформації, а мультимедійні технології застосовуються

ним для посилення наочності, підключення одночасно декількох каналів представлення інформації, більш доступного пояснення навчального матеріалу. На таких уроках використовуються статичні чи динамічні таблиці, мультимедіа-тренажери, фонохрестоматії, блок-теми, медіатексти, віртуальні екскурсії тощо.

Поняття «*медіатекст*» не має однозначного тлумачення. У широкому розумінні вся медіакультура може бути інтерпретована як медіатекст. У більш вузькому розумінні медіатекст – це продукт або частина комунікації, яка конструється системою інформаційно-комунікаційних технологій, а також журналістський, публіцистичний текст, тобто результат діяльності журналіста. Таким чином, медіатекст може бути продуктом і базовим елементом медіакультури.

Найбільш популярними медіатекстами є анімаційні фільми, кінофільми і телевізійні програми, відеоролики, малюнки, графіка, фотографія, матеріали сайтів.

Віртуальна екскурсія – це відеорозповідь про музеї та історичні місця не лише України, а й усього світу. До кожного відеосюжету розробляються відповідні завдання, які учні виконують під час уроку. Таким чином, віртуальна екскурсія знайомить учнів з історією, природою, економікою, культурними надбаннями, видатними людьми обраної держави, розширює світогляд школярів, сприяє їхньому розвитку навіть в умовах, коли справжня екскурсія з певних причин неможлива.

Медіауроки мають низку переваг, як порівняти з традиційними, а саме:

- сприяють більш ефективній реалізації освітніх функцій;
- дають змогу опрацювати більшу кількість матеріалу;
- надають можливість добирати більш цікаві й різноманітні вправи та завдання;
- унаочнюють процес навчання, ураховуючи індивідуальні особливості сприймання та переробки інформації;
- мають здатність впливати на емоційну сферу учнів, забезпечуючи позитивний настрій та підвищуючи мотивацію до навчання тощо.

Оптимальне, дозоване використання інформаційних технологій на уроці активізує та розвиває розумові здібності дитини, сприяє діяльному й свідомому набуттю знань, умінь і навичок самоосвіти

та культурного спілкування. Лише впровадження ІКТ в освітній процес, за оцінками спеціалістів, здатне підвищити ефективність навчання на 30–40 %.

Учені припускають, що під час медіауроку запам'ятовування інформації відбувається краще. Загальновідомий факт, що більшість людей запам'ятовує 5 % почутого і 20 % побаченого під час першого сприйняття. Зважаючи на те, що кожна людина має індивідуальні особливості психічних процесів переробки інформації, адже є візуали, аудіали, кінестетики чи дистетики, то відсоткові показники можуть відрізнятись. Отже, на медіауроках рівень запам'ятовування підвищується до 40–50 %. Також доведено, що на таких уроках підвищується мотивація до навчання та активізується самостійна діяльність учнів.

Характеристика медіауроків була б неповною, якби не були названі їхні негативні сторони.

Захоплені можливостями новітньої техніки, учителі часто пропонують дітям для сприймання не предмети і явища, які можна спостерігати в реальному світі, а їхні аналоги на цифрових носіях. Часто маленькі школярики дізнаються про листочки, квіти, плоди, своє рідне місто чи село тощо не в природі під час екскурсій, а під час перегляду мультимедійних презентацій чи фільмів. Необхідно пам'ятати, що ознайомлення з натуральною наочністю можна замінити лише в тому випадку, коли об'єкти віддалені в просторі чи часі, є мікроскопічними або їхнє спостереження небезпечно для життя.

Медіауроки заохочують до використання комп'ютерної техніки вдома, а це часто спричинює порушення санітарно-гігієнічних вимог.

Згідно з нормами, визначеними Міністерством охорони здоров'я України, неперервне перебування за комп'ютером протягом доби не повинно перевищувати в 1–2 класах 10 хв., у 3–5 класах – 15 хв. Для дітей 1 класу загальний час використання комп'ютера з рідкокристалічним монітором має обмежуватися 30–45 хв. на тиждень, 2–3 класів – 2 год. на тиждень, але не більше 1 год. на добу¹⁰⁷.

¹⁰⁷ Литовченко І. В., Максименко С. Д., Болтівець С. І., Чепа М.-Л. А., Бугайова Н. М. Діти в Інтернеті: як навчити безпеці у віртуальному світі (посібник для батьків). Київ: видавництво: Тов «Видавничий будинок “Аванпост-Прим”», 2010. С. 18. URL: http://rvo-kolomak.ucoz.ua/Informatizazija/kijiv_star.pdf

Найголовніша проблема під час роботи з комп'ютерною технікою – це навантаження на зір. Тривала робота за комп'ютером призводить до зорової перевтоми, яка, у свою чергу, до зниження гостроти зору. Стиснена поза спричинює порушення постави. Окрім того, виникає психічне навантаження. Комп'ютер вимагає не меншої зосередженості, ніж водіння автомобіля. Чимало вчителів забувають акцентувати увагу учнів та батьків на цьому.

Необдумане і методично необгрунтоване використання комп'ютера здатне зашкодити освітньому процесу і призвести до небажаних наслідків. Практика показує: якщо пояснення вчителя замінити інформацією, яку учень читає з екрана дисплея, то вже через 10–15 хв. роботи якість засвоєння навчального матеріалу різко падає, увага школяра розпорошується, сприйняття матеріалу відчутно погіршується. Це засвідчує потребу обережного і виваженого використання комп'ютера на уроці, пошуку оптимального поєднання різних джерел інформації¹⁰⁸, а також реалізації різноманітних методів навчання, спрямованих на розвиток активності учнів. Тому необхідно пам'ятати, що медіаосвітні технології в початковій школі – це дієвий допоміжний, але не основний засіб навчання¹⁰⁹.

Ефективність медіаосвіти учнів на уроках підвищується, якщо вона доповнюється різними формами позаурочної виховної роботи.

Для забезпечення системності медіаосвітньої діяльності важливо, щоб були реалізовані такі основи напрямки формування медіаграмотності: розвиток умінь отримувати інформацію, спілкуватися в медіапросторі; пізнання мови медіа; креативне використання медіа; дотримання етичних засад і моральних цінностей в медіапросторі; безпека дитини; правові засади, економічні аспекти діяльності медіа. У зарубіжних, зокрема й польських, загальноосвітніх школах реалізуються спеціальні медіаосвітні уроки на ці теми для учнів різних вікових категорій.

Ефективність освітньої роботи з формування медіаграмотності посилиться, якщо в ній братимуть активну участь родини

¹⁰⁸ Беженар Г., Волинко О. Нові інформаційні технології у навчальному процесі сучасної школи. *Директор школи*. 2005. № 37 (373). С. 14.

¹⁰⁹ Полякова Г. О. Використання медіаосвітніх технологій у початковій школі. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzizh_2016_63_13

школярів. У Концепції впровадження медіаосвіти в Україні визначено, що *батьківська медіаосвіта* забезпечує ефективність медіаосвіти сім'ї як провідного чинника і соціального середовища ранньої соціалізації дитини; здатність убезпечувати дитину раннього віку від негативного впливу на її розвиток. Така освіта має стати частиною цілісної системи медіаосвіти, зокрема бути включеною до психологічного блоку підготовки фахівців різних профілів у вищій школі, громадських шкіл свідомого батьківства, діяльності бібліотек, соціальних служб і центрів роботи з сім'ями тощо¹¹⁰.

Для розвитку медіаграмотності батьків доцільно проводити бесіди з батьками щодо безпечного використання нових медіа, дотримання етичних засад і моральних цінностей в медіапросторі, правових засад діяльності в інтернеті (майстер-клас «Будьмо медіаграмотними» не лише для батьків, а й для учнів та вчителів, а також зразок бесіди представлені в додатку Д).

Під час роботи із сім'єю важливо наголосити, що небезпеки легше уникнути, ніж боротися з її наслідками. Для цього батьки повинні виховувати дитину в атмосфері родинних свят, традицій, знаходити час для спільних розмов. Медіа часто є способом втечі від сірої, неприємної, буденної реальності. Якщо дитина не знаходить підтримки в родині, не відчуває батьківської любові, вона задовольняє свої потреби в інший спосіб – через медіапростір.

Часто батьки так зайняті кар'єрою, зароблянням грошей, що спеціально дарують комп'ютерні ігри, щоб дитина не заважала працювати, не підозрюючи, які загрози принесли у власний дім. Безперечно, ігри повинні розвивати навчально-пізнавальну діяльність особистості. Але якщо ними займати весь вільний час, то вони стають джерелом деструктивних впливів.

Нерідкісні випадки, коли батьки не знаходять взаєморозуміння з дітьми. Діти віддаляються, усамітнюються з привабливою «іграшкою», якою є нові технічні засоби.

Найкращим профілактичним засобом формування узалежнень є створення атмосфери родинної любові, а також залучення дитини до соціально цінної діяльності, до розвитку її інтересів у

¹¹⁰ Концепція впровадження медіаосвіти в Україні (нова редакція). URL: http://osvita.mediasapiens.ua/mediaprosvita/mediaosvita/kontseptsiya_vprovadzhennya_mediaosviti_v_ukraini_nova_redaktsiya/

спортивних секціях, музичних школах, танцювальних студіях, де можна себе реалізувати. Зазвичай успішна в обраному виді діяльності, щаслива в колективі ровесників дитина, що захищена вчителями, батьками, друзями, не потрапляє під згубний вплив інтернет-знайомств, не шукає визнання в сумнівних компаніях, не осягає космічну енергетику в школах магії, щоб примножити гроші чи керувати іншими людьми тощо.

Таким чином, у початковій школі набувають актуальності технології формування вміння вчитися, організації успішної діяльності та ін.

3.4. Технології формування в учнів початкової школи вміння вчитися

Одним із найважливіших завдань у початковій школі є сформувати в учнів ключову компетентність – уміння вчитися впродовж життя. Зважаючи на значущість для досягнення життєвого успіху, ця компетентність визначена як необхідна для формування в кожного учня у «Європейській довідковій рамці ключових компетентностей для навчання впродовж життя», Концептуальних засадах реформування середньої освіти «Нова українська школа»¹¹¹, Державному стандарті початкової освіти¹¹².

Метою технологій, спрямованих на формування в учнів початкової школи вміння вчитися як ключової компетентності, є опанування вміннями і навичками, необхідними для подальшого навчання, організації власного навчального середовища, отримання нової інформації і застосування її для оцінювання навчальних потреб, визначення власних навчальних цілей та способів їхнього досягнення, навчання працювати самостійно і в групі¹¹³.

Класики педагогіки, сучасні вчені, учителі створили численні статті, монографії, посібники, методичні розробки з формування вміння вчитися в учнів загальноосвітніх закладів загалом та в

¹¹¹ Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи / заг. ред. М. Грищенка. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola-compressed.pdf>

¹¹² Державний стандарт початкової освіти: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 р. № 87. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/prozatverdzhennya-derzhavnogo-standartu-pochatkovoyi-osviti>

¹¹³ Там само.

початковій школі зокрема. Проте потребує уточнення суть поняття і структура вміння вчитися як ключової компетентності.

Характеристика поняття та структура вміння вчитися

Існують різноманітні трактування поняття «вміння вчитися»: здатність організувати своє навчання та бути зосередженим і наполегливим у навчанні; опанування необхідними навчальними діями й операціями, здатність до самоорганізації; якість особистості, що містить мотивацію, готовність задовольняти індивідуальні та соціальні потреби пізнання тощо. На думку Я. Кодлюк, уміння вчитися – це ключова компетентність початкової загальної освіти, яка охоплює змістовий (знання про культуру розумової праці, про змістову основу загальнонавчальних умінь і навичок та про вміння вчитися як інформаційну цінність), мотиваційний (усвідомлення значущості знань, наявність стійкого інтересу до навчання), процесуальний (уміння організувати робоче місце, планувати навчальну діяльність, працювати з підручником; аналізувати, порівнювати, узагальнювати; здійснювати само- і взаємоконтроль) компоненти і формується в цілісному освітньому процесі школи першого ступеня, при чому ядром цієї компетентності є вміння працювати з підручником¹¹⁴. Отже, уміння вчитися – це ключова компетентність, володіючи якою молодший школяр хоче вчитися, знає, як правильно навчатися, уміє ефективно організувати навчальну діяльність.

Інтерес до вміння вчитися є високим також у зарубіжній педагогіці. Польський науковець І. Комінарець визначає його як цілеспрямоване, свідоме і систематичне здобуття знань, умінь і навичок, що сприяє формуванню нових видів діяльності й виникненню нових форм поведінки¹¹⁵. Очевидно, обґрунтовуючи суть поняття, автор орієнтувався на дослідження знаного в Україні польського дидактика В. Оконя, який зазначав, що самонавчання –

¹¹⁴ Кодлюк Я. П. Молодший школяр як суб'єкт навчальної діяльності. *Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету (серія: педагогіка)*. 2002. Вип. 4. С. 5.

¹¹⁵ Kominarec I. *Pedagogika ogólna: podstawowe zagadnienia*. Częstochowa: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Lingwistycznej „Śląsk”, 2009. S. 54.

це одна з провідних форм діяльності людини, як і праця, гра, суспільно-культурна діяльність¹¹⁶.

Історичні аспекти технології

Незважаючи на популярність у сучасній школі поняття «вміння вчитися», необхідно зазначити, що його історія налічує стільки ж років, як і сама школа.

Шляхи, способи, підходи до формування вміння вчитися відображені у творчості зарубіжних класиків педагогіки (Я. А. Коменського, Й. Г. Песталоцці, Ф. В. А. Дістервега) та українських (Г. Сковороди, К. Ушинського, В. Сухомлинського тощо).

Уміння вчитися В. Сухомлинський трактував як складне інтегроване утворення, яке поєднує бажання учня вчитися, його інтелектуальні, сенсорні та вольові якості. Важливим чинником розвитку цього вміння класик вітчизняної педагогіки вважав відповідальність, почуття обов'язку школяра, які в розвиненому вигляді мають бути згармонізовані (він писав про гармонію «Хочу» і «Треба»)¹¹⁷. Обґрунтована В. Сухомлинським система роботи щодо формування вміння вчитися потрактована сьогодні Я. Кодлюк як технологія¹¹⁸.

Інноваційні підходи до вирішення проблеми вміння вчитися притаманні творчості Ш. Амонашвілі, який вважав, що навчити учнів можна й того, чого сам не вмієш, проте, навчивши дітей, і сам опануєш таке мистецтво: «...треба стерти у свідомості думку: «Вчити можна тільки того, чого сам навчений». У ній обман, і вона згубна. Натомість слід утвердити закон: «Навчаючи – вчимося». У ньому Істина, а вона рятівна. Тільки не забудемо додати до

¹¹⁶ Kolber M. Uczymy się, jak się uczyć – kilka uwag o umiejętności uczenia się. URL: <https://repozytorium.ukw.edu.pl/bitstream/handle/item/1792/Magdalena%20Kolber%20Uczymy%20sie%20jak%20sie%20uczyc%20kilka%20uwag%20o%20umiejetnosci%20uczzenia%20sie.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

¹¹⁷ Савченко О. Уміння учнів вчитися у дидактичній системі В. О. Сухомлинського. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Psh_2013_9_3

¹¹⁸ Кодлюк Я. П. Технологія формування в молодших школярів вміння вчитися в педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського. *Педагогічний дискурс*. 2011. Вип. 10. С. 241–244.

цього закону віру, надію, любов, щирість, красу і творче терпіння»¹¹⁹.

Формуванню вміння вчитися у вітчизняній школі особлива увага приділялася у 80-х роках ХХ ст. Саме тоді в початковій освіті України запроваджено міжпредметну програму «Формування загальнонавчальних умінь і навичок», у якій наголошувалося, що для успішного проходження всіх етапів навчальної діяльності учні початкових класів у співробітництві з учителем мають оволодіти такими загальнонавчальними вміннями і навичками: організаційними, загальномовленнєвими, загальнопізнавальними і контрольньо-оцінними (О. Савченко)¹²⁰.

Вагомий внесок для вирішення питань, пов'язаних із формуванням в учнів молодших класів цієї ключової компетентності, зробили українські вчені, а саме: Н. Бібік, І. Гавриш, Я. Кодлюк, О. Савченко, – які створили відомі наукові школи, присвячені вивченню проблем, пов'язаних з умінням вчитися в школі першого ступеня.

Обґрунтовану О. Савченко методика формування навчально-організаційних, навчально-мовленнєвих, загальнопізнавальних, оцінних і рефлексійних умінь молодших школярів разом із діагностичним інструментарієм сформованості вміння вчитися як ключової компетентності молодшого школяра цілком можна вважати освітньою технологією.

Окрім того, у рамках проекту «Інтелект України» розроблено технологію формування вміння вчитися в початковій школі (автор М. Ломберг), яка базується на запровадженні навчального предмета «Навчаємося разом».

Характеристика основних технологій формування вміння вчитися

В. Сухомлинський уперше представив формування вміння вчитися саме в початковій школі як технологічний процес. Спеціального терміна «технологія вміння вчитися» класик української педагогіки не використовував. Але він обґрунтував систему роботи щодо формування компонентів цього вміння:

¹¹⁹ Амонашвили Ш. Спешите, дети, будем учиться летать! Москва: Издательский дом Шалвы Амонашвили, 2004. С. 32.

¹²⁰ Програми середньої загальноосвітньої школи 1–4 класи / [О. Я. Савченко та ін.]; М-во освіти УРСР. Голов. упр. шк. Київ: Рад. шк., 1986. 224 с.

спостерігати явища навколишнього світу; читати; писати; думати; висловлювати думку про те, що я бачу, роблю, думаю. Педагог акцентував увагу на умовності такої структури: «Уміння думати тісно пов'язане з умінням спостерігати; уміння висловлювати думку починається з уміння спостерігати й уміння думати»¹²¹. Діяльність із формування цих умінь сьогодні розглядається як технологія.

Уміння вчитися у творчій спадщині В. Сухомлинського, зазначає Я. Кодлюк, починається з *уміння спостерігати*, стосовно якого Василь Олександрович акцентував увагу на таких моментах: вказував на його значущість, підкреслював важливість спеціального формування зазначеного вміння. Результативність активного спостереження педагог вбачав у формуванні в молодших школярів спостережливості та допитливості як важливих якостей особистості. Початкова школа, на думку В. Сухомлинського, має бути школою спостережливості¹²².

В учнів молодшого шкільного віку важливо також сформувати *вміння читати*. Педагогічний колектив Павлівської школи під керівництвом В. Сухомлинського розробив спеціальну методику швидкого свідомого читання, яка давала змогу учневі зосереджуватися не лише на процесі читання, а й на змісті прочитаного. Обов'язковим елементом кожного уроку було зразкове, емоційно насичене, виразне читання вчителя, а потім діти читали самостійно, причому не тільки матеріал підручника, а й книжку, яка їм сподобалася. Для розвитку техніки читання педагог використовував різні засоби активізації навчальної діяльності учнів: колективне слухання (учень, який добре оволодів навичкою читання, читав текст, а клас слухав), малювання, складання книжок-картинок про природу тощо¹²³.

Формування *вміння писати* швидко, чітко і грамотно в технології В. Сухомлинського передбачає використання відповідної системи вправ для вироблення техніки і темпу письма.

¹²¹ Сухомлинський В. О. Розмова з молодим директором. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: у 5-ти т. Київ: Рад. школа, 1977. Т. 4. С. 408.

¹²² Кодлюк Я. П. Технологія формування в молодших школярів уміння вчитися в педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського. *Педагогічний дискурс*. 2011. Вип. 10. С. 241.

¹²³ Там само. С. 242.

Дитина не лише повинна звертати увагу на процес письма, а й розуміти те, про що вона пише.

Уміння читати й писати тісно пов'язані з *умінням думати*. У Павлівській середній школі практикувалися уроки думки, під час яких поєднувалися праця душі, мислення й рук. Уроки думки часто відбувалися на природі, де діти могли ставити тисячі запитань. Оскільки праця думки неможлива без творчості, В. Сухомлинський залучав учнів до складання казок, творів, самостійного вивчення окремих тем.

Подорожі до джерел рідного слова сприяли формуванню в молодших школярів *уміння висловлюватися*. Пізнаючи найтонші відтінки предметів і явищ, учень може сказати щось своє, у слові (найчастіше у казці, поезії) виразити почуття, настрої¹²⁴.

У технології В. Сухомлинського визначено форми (уроки; Свята рідного слова, Свята книги; Куточки книги, Кімнати книги), методи (екскурсії в природу, ігри, проблемне навчання та ін.), засоби формування вміння вчитися, якими є книги (обов'язковою вимогою до дітей було за шкільні роки перечитати 200 книг із золотого фонду світової літератури), створення високого інтелектуального фону – постійний обмін знаннями в класі між учнями¹²⁵ тощо.

У формуванні вміння вчитися важливу роль відіграє особистий приклад педагога. Тому В. Сухомлинський рекомендував учителям багато читати, передавати своє захоплення книгою школярам.

Актуальність проблеми вміння вчитися як ключової компетентності в початковій школі спонукала М. Ломберг розробити авторську технологію з його формування. Алгоритм дій цієї технології складають мотиваційно-ціннісний, змістовно-процесуальний, оцінно-результативний етапи, що відображено в таблиці 10.

¹²⁴ Кодлюк Я. П. Технологія формування в молодших школярів уміння вчитися в педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського. *Педагогічний дискурс*. 2011. Вип. 10. С. 242.

¹²⁵ Мешко О. І., Янкович О. І., Мешко Г. М. Історія української школи і педагогіки: короткий виклад курсу: навчально-методичний посібник. Тернопіль: РВВ ТДПУ імені В. Гнатюка, 1999. С. 87–88.

Таблиця 10

Основні етапи технології формування в учнів початкової школи вміння вчитися як ключової компетентності

Назва етапу	Змістове наповнення етапу	Діяльність вчителя та Учні
Мотиваційно-ціннісний	Розвиток мотивації до формування вміння вчитися як основи для досягнення життєвого успіху.	Організація бесід на теми про цінність сформованого вміння вчитися, виконання вправ із формування мотивації до навчання.
Змістовно-процесуальний	Вивчення предмета «Навчаємося разом».	Реалізація методів, виконання вправ, проведення бесід для формування організаційних, загальнонавчальних, загальнопізнавальних, контрольних-оцінних умінь, якостей особистості, які дають змогу успішно навчатися, розвиток емоційного інтелекту тощо.
Оцінно-результативний	Діагностика сформованості компонентів уміння вчитися (мотиваційного, когнітивного, особистісно-діяльнісного і рефлексивно-корекційного).	Реалізація діагностичних методів.

Метою авторської технології М. Ломберг є становлення учня як суб'єкта навчально-пізнавальної діяльності¹²⁶. Такий школяр володіє комплексом якостей та вмінь, зокрема є зацікавленим у навчанні, має сформовані почуття відповідальності та обов'язку, уміє докладати вольових зусиль для досягнення позитивного

¹²⁶ Ломберг М. В. Формування в учнів початкової школи уміння вчитися як ключової компетентності : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.09 / Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка. Тернопіль, 2017. С. 104.

результату. У нього кожна річ має своє місце; він цінує власний час; уміє складати матрицю Ейзенхауера, визначаючи важливі й неважливі, термінові та нетермінові справи; створювати щоденник справ, виокремлюючи гнучкі та жорсткі справи. Молодший школяр правильно розподіляє час у процесі виконання великих за обсягом справ/задач («справи-слони»: підготуватися до контрольної роботи, що буде за тиждень, прочитати великий об'єм тексту тощо). Він дотримується правил цілеутворення; уміє визначати мету, термін і обов'язкові та посилені щоденні дії для її досягнення; складає план реалізації цілей та вчасно його втілює; дотримується алгоритму досягнення цілей тощо. Учень уміє визначати причини труднощів (не виходить розв'язати задачу, запам'ятати вірші) та як їх усунути (отримати нові знання, тренувати пам'ять). Школяра необхідно навчити докладати зусиль, робити правильний вибір між «треба» і «хочу». Наприклад, коли хочеться дивитися фільми весь вечір, треба спочатку виконати домашнє завдання, а потім відпочивати.

Важливими є вміння працювати в команді (уважно слухати одне одного, поважати думку однокласників, чітко висловлювати свою думку, називати однокласників на імена, завжди бути доброзичливим, посміхатися, щиро радіти успіху друга, говорити ввічливо, допомагати в складній ситуації, захищати, підтримувати та підбадьорювати) та навички ефективного спілкування (використовувати принципи «Я-висловлювання», психологічного айкідо) тощо.

Сформованість уміння вчитися передбачає розвиток емоційного інтелекту дитини молодшого шкільного віку. Зокрема, це такі вміння: розпізнавати власні емоції та емоції близьких; виявляти причини виникнення певної емоції («Я засмутився, тому що...», «Мене лякає...», «Я радію через те, що...»); конструктивно, безпечно для оточення виражати негативні емоції; управляти своїми емоціями (приборкувати гнів, долати страх).

Згідно із задумом авторки технології, з 1-го класу кожний навчальний предмет повинен мати своїх головних казкових героїв: у «Людина і світ» є Центаврик, який завжди повідомляє учням щось цікаве та корисне, а в «Навчаємося разом» – це Розумниця, вона розповідає дітям, чому любить школу, навчатися, які існують правила відмінника та відмінниці. Також є спільні для всіх

навчальних предметів герої: Кнопочка (діти вчать її, як стати організованою); Незнайка, який робить помилки і не бажає навчатися; Поспішайка – неухажний герой; а також Знайка, Читайлик, які допомагають Розумниці навчати учнів.

Варто додати, що формування мотивації відбувалося в три етапи: формування знанневих мотивів, діяльнісних та особистісних. Тобто спочатку від головних героїв учні отримували знання (про організованість, увагу, правила відмінників), висловлювали свою думку, наприклад, про важливість та значення бути організованою людиною, потім доводили свою думку Незнайкові (вчили його бути уважним, організованим), у процесі виконання завдань самі набували цих якостей та вмінь.

Технологією передбачені виконання різноманітних вправ («Мій вибір», «Учитель», «Броунівський рух», «Ерудит», «Найкраща дикторська група», «Сорока і черепаха», «Повітряні кульки», «Знайди помилки диктора», «Піктограми», «Фотоапарат», «Кола на воді»), реалізація методів для розвитку мислення, пам'яті, уваги, мовлення, організаторських здібностей та організаційних умінь (фізкультхвилинки та хвилинки релаксації; ситуаційно-рольові ігри «Актор», «Фантазер»; дискусії та інші вправи), що дадуть змогу молодшим школярам сформуванню вміння вчитися впродовж життя. Фрагменти уроків, під час яких реалізуються ці методи, представлені в додатку Е.

Метод формування вміння вчитися «Учитель»

Метод дає змогу сформуванню мотивацію до навчання через виконання функцій учителя, розвинути мислення, пам'ять та комунікативні вміння.

Організація роботи:

1. Запропонуйте учням об'єднатися в групи, у кожній з яких обрати вчителя. Учень, який виконуватиме роль учителя, повинен ознайомитися з інструкцією до роботи і виконати завдання:

– Прочитай фрагмент тексту. Підкресли незрозумілі слова (якщо вони є). Підніми руку та з'ясуй у вчителя їхнє значення.

– Перекажи текст собі стільки разів, скільки потрібно, щоб вільно та зрозуміло розповісти учням.

– Сформулуй і запиши в робочому зошиті запитання до фрагмента, які ти поставиш учням.

– Перекажи фрагмент учням. Постав складені тобою запитання й запропонуй переказати почуте. Працюй з учнями стільки часу, скільки потрібно для засвоєння навчального матеріалу на «відмінно». Обов'язково підтримай і похвали учнів.

2. Підводячи підсумки виконання завдання, підкресліть успіхи своїх помічників-учителів.

Метод для розвитку мислення «Рюкзак»¹²⁷

Метод дає можливість залучити кожного учня до роботи на уроці (виділити головне, визначити важливість уроку); внести в урок елемент гри, викликати зацікавленість до уроку; сприяє розвитку позитивних емоцій; надає вчителю інформацію про кожного учня, про те, які методи важливі учневі, які сподобалися; створює основу для розвитку мотивації на наступних уроках.

Організація роботи:

1. Запропонуйте кожному учневі стисло записати на папері відповідь на запитання: «Які з тих знань, умінь, способів дій, що отримані на уроці, Ти візьмеш із собою для використання на інших уроках, у житті, при виконанні домашніх завдань, тематичного оцінювання тощо?» Аркуші з відповідями учні складають у рюкзак (тому й назва методу – «Рюкзак»).

2. Вибірково ознайомте клас із відповідями.

Вправи для розвитку пам'яті

«Хто більше?»

Метод дає змогу поглибити знання з інтегрованих тем.

Організація роботи:

1. Зачитайте певний уривок чи правило з підручника, попередньо запропонувавши учням запам'ятати текст.

2. Повідомте про проведення конкурсу на найдовший дослівно відтворений уривок.

3. Разом зі школярами визначте переможців.

¹²⁷ Гаряча С. А. Формування в учнів ключової компетентності «Уміння вчитися» відповідно до вимог нових державних освітніх стандартів. Черкаси: ЧОПОПП, 2014. С. 29. URL:

<http://library.ippro.com.ua/attachments/article/363/формування%20в%20учнів%20ключової%20комп..pdf>

«Фотоапарат»

Можливі декілька варіантів виконання цієї вправи.

Організація роботи:

I

1. Покажіть учням картку із зображенням і попросіть запам'ятати те, що там намальовано.
2. Діти повинні якомога детальніше описати малюнок.

II

1. Розкладіть на столі предмети (не більше 7) і запропонуйте дітям запам'ятати протягом 30 с., що де лежить.
2. Після цього перекладіть або замініть предмети.
3. Діти повинні виявити, що змінилося.

«Хто відгадає?»

Метод, окрім того, що розвиває пам'ять, сприяє розвитку кмітливості.

Організація роботи:

1. Запропонуйте учням вибрати одного однокласника, який виконуватиме роль вашого помічника.
2. Учень отримує завдання по пам'яті описати будь-який предмет у класі так, щоб інші діти відгадали, що це. При цьому дивитися на предмет не можна.
3. Підведіть підсумки виконання вправи і визначте переможця.

«Геометричний диктант»

Метод дає змогу поглибити знання про геометричні фігури.

Організація роботи:

1. Зачитайте назви геометричних фігур, попередньо попросивши учнів запам'ятати послідовність:
 - коло, квадрат, ромб, коло, трикутник;
 - трикутник, коло, квадрат, ромб, трикутник;
 - ромб, квадрат, трикутник, ромб, коло.
2. Учні повинні по пам'яті відтворити послідовність, намалювавши у зошиті відповідні геометричні фігури.
3. Підведіть підсумки виконання вправи.

«Агент 007»

Метод дає змогу розвинути позитивний емоційний стан.

Організація роботи:

1. Запропонуйте учням підвестися, подивитися на 2–3 перших парти впродовж 20 с. і запам'ятати розташування предметів на них.

2. Учасники виходять із класу, а «власники» парт змінюють розташування 2–3 предметів.

3. Після повернення учням потрібно розставити все, як було.

4. Підведіть підсумки виконання вправи.

3.5. Технології формування інноваційності та громадянських і соціальних компетентностей

Технології формування інноваційності та громадянської і соціальних компетентностей – це група освітніх технологій, що передбачають відкритість до нових ідей, активність у житті класу і школи, ініціювання змін у близькому середовищі (клас, школа, громада тощо), формування знань, умінь, ставлень, що є основою компетентнісного підходу, забезпечують подальшу здатність успішно навчатися, провадити професійну діяльність, а також дбайливо ставитися до власного здоров'я і збереження здоров'я інших людей, дотримуватися здорового способу життя¹²⁸.

3.5.1. Технологія колективного творчого виховання

Це одна з небагатьох технологій, яка зберігає актуальність за різних суспільно-економічних та політичних формацій. Адже в її основі цінності, які ніколи не втрачають значення: співпраця сім'ї та школи у вихованні дітей, партнерські стосунки учнів і вчителів, творення добра тощо.

Особливістю технології колективного творчого виховання є реалізація суспільно значимих справ у співпраці батьків, учителів та учнів. Вони здійснюють пошуки найоптимальніших шляхів вирішення спільних завдань. Виконання колективних творчих справ забезпечує формування суспільно активної, гуманної, творчої особистості.

Технологія колективного творчого виховання вважається особистісно зорієнтованою, оскільки педагоги разом з учнями та

¹²⁸ Державний стандарт початкової освіти: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 р. № 87. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/prozatverdzhennya-derzhavnogo-standartu-pochatkovoyi-osviti>

батьками знаходять такі справи, які враховують інтереси кожної дитини.

Трактування основних понять

Технологію колективного творчого виховання називають по-різному: орлятська педагогіка, педагогіка загальної турботи, методика колективного творчого виховання, методика колективних творчих справ. Термін «методика» є виправданим тоді, коли в технологічному процесі відсутні діагностичні процедури. Під час колективного творчого виховання їх проводять радше як виняток, оскільки точно виміряти рівень розвитку навіть однієї якості дитини майже неможливо. Технологія ж передбачає формування багатьох ключових якостей і компетентностей. Це патріотизм, колективізм, прагнення до виконання свого громадянського обов'язку, працелюбність, активність, ініціативність і підприємливість, відповідальність; гуманізм, добросердечність, дисциплінованість, мужність тощо. Для вимірювання рівня розвитку такої великої кількості якостей і компетентностей необхідні досконалі методики, які, на жаль, ще не створені. Отже, трактування колективного творчого виховання як технології є суперечливим.

Історичні аспекти технології

Автором технології є І. Іванов. Однак він відтворював у своїй діяльності окремі елементи педагогічних систем класиків педагогіки, зокрема реалізував ідеї С. Шацького про здійснення керованого впливу на соціальне середовище (педагогізація соціального середовища) та А. Макаренка про створення перспективних ліній, організацію зведених загонів тощо.

Технологія колективного творчого виховання розроблялася в 50-ті роки ХХ ст. у школах м. Ленінграда (нині Санкт-Петербурга). На початку 60-х років вона набула цілісного характеру й успішно поширювалася в інших навчальних закладах. У радянській школі її реалізовували піонерські та комсомольські організації, проте термін «технологія» щодо колективного творчого виховання не використовувався.

На сучасному етапі це одна з найпопулярніших технологій, зокрема й у початковій школі. Створюються нові види колективних творчих справ.

Види колективних творчих справ

Основними видами колективних творчих справ є: суспільно-політичні, трудові, екологічні, пізнавальні, спортивні, оздоровчі, художньо-естетичні, організаційні, благодійні тощо. Форми колективних творчих справ представлені в таблиці 11.

Таблиця 11

Види колективних творчих справ

Види колективних творчих справ	Форми діяльності
Суспільно-політичні	Диспути, круглі столи «Твоє майбутнє, моя Україно»; захист проєктів «Моє місто у 2025 р.».
Трудові	Упорядкування та прибирання території школи, ділові ігри економічного спрямування.
Екологічні	Екологічні свята, толоки.
Пізнавальні	Віртуальні мандрівки краєм; аукціон знань, турніри ерудитів, інтелектуальний хокей; подорож у небувалі країни (утворення дитячої казкової держави).
Оздоровчі	«Зимові забави», «Веселі старти».
Художньо-естетичні	Літературний вечір; свято поезії; конкурс художньої самодіяльності; осінній бал.
Організаційні	День народження колективу; колективне планування роботи «Ми прогнозуємо своє завтра», ділова гра «Програма дій класу».
Благодійні	Благодійні ярмарки, збір іграшок для дитячого будинку.

У таблиці відображені окремі поширені форми роботи. Оскільки технологія реалізується багато десятиліть, то, зрозуміло, завдяки колективній та індивідуальній творчості розроблено велику кількість різноманітних форм і методів спільної роботи учнів, батьків та педагогів. Створення суспільно зорієнтованих справ продовжується, особливо зараз, у зв'язку з відродженням ідей філантропізму та меценатства.

У роботі сучасної початкової школи доцільно реалізовувати різноманітні за спрямуванням та значенням для розвитку учнів колективні творчі справи. Як приклад, наводимо такі форми роботи: віртуальні мандрівки «Духовні святині України», «Найкраща у світі – моя Україна – у цілому світі одна», екологічне

свято «Збережемо Землю», бал «Осінь-чарівниця», забави «Козацькому роду нема переводу».

Віртуальна мандрівка «Духовні святині України»

Віртуальну мандрівку за участю школярів, педагогів, батьків, представників духовенства доцільно здійснювати напередодні великих християнських свят для духовного очищення, наповнення серця радістю. Отже, на визначення цілей справи впливають релігійні традиції.

Реалізація діяльності передбачає створення ради справи та 6–7 інтерактивних груп. Рада справи складає сценарій заходу, допомагає кожній групі визначитися з вибором святині, рекомендує план виступів, встановлює регламент та місце проведення. Далі відбувається розподіл обов'язків між учасниками справи. До роботи груп долучаються вчителі та батьки, які допомагають дітям шукати інформацію та виготовляти презентації. На етапі проведення віртуальної мандрівки кожна група представляє історію духовної святині України, ілюструючи її невеликими фільмами чи презентаціями. Коментувати значення святині для духовного очищення допомагає священнослужитель.

Після завершення віртуальної мандрівки відбувається детальний аналіз справи. Продовженням віртуальної подорожі можуть стати реальне паломництво до однієї зі святинь, дії зі сприяння її відновленню чи реставрації.

Аналіз запропонованих форм роботи дає змогу простежити алгоритмічний характер колективного творчого виховання.

Алгоритм дій технології

Основні етапи технології та діяльність учасників на кожному з них представлені в таблиці 12.

Одним із найскладніших завдань технології колективного виховання є *вибір справи*, яка б цікавила і школярів, і дорослих. Щоб його полегшити, доцільно організувати бесіди з батьками, педагогами, волонтерами, громадськими діячами краю про актуальні проблеми міста (села, селища), а також про позитивний досвід соціально цінної діяльності дитячих колективів. На етапі вибору колективної творчої справи ефективним є метод «Мозковий штурм».

Основні етапи технології колективного творчого виховання

Назва етапу	Діяльність учасників
1. Колективне цілеутворення.	Вибір колективної творчої справи.
2. Колективне планування справи.	– Створення ради справи; – розроблення плану роботи та сценарію.
3. Колективна підготовка справи.	Розподіл і виконання обов'язків з підготовки справи; визначення її тривалості.
4. Проведення справи.	Реалізація ролей.
5. Колективний аналіз.	Визначення досягнень та недоліків організації справи.
6. Найближча післядія.	Розробка перспектив подальшої спільної діяльності.

Колективне планування справи передбачає розробку сценарію реалізації мети. На цьому етапі створюються рада справи або тимчасові ініціативні групи. Педагоги та батьки мають брати участь у спільній діяльності, щоб учні відчували себе співорганізаторами, а не виконавцями роботи. Учителі ненав'язливо пропонують своє керівництво, займаючи позицію старшого товариша, який вірить у можливості дітей. Під час спільної діяльності між учнями та їхніми вчителями з'являється духовна єдність.

На етапі проведення справи виникають спільні емоційні переживання дітей, батьків і педагогів, створюється можливість для кожного учасника реалізувати свою роль.

Колективний аналіз передбачає визначення досягнень і недоліків організації справи. Аналіз дає змогу навчатися на власних помилках і використовувати набутий позитивний досвід.

Обов'язковим етапом технології колективного творчого виховання є *найближча післядія*. Вона передбачає визначення перспектив подальшої роботи.

Незважаючи на те, що технологія колективного творчого виховання була обґрунтована в середині ХХ ст., вона й сьогодні актуальна та потрібна. Сучасні педагоги доповнюють її новими елементами.

3.5.2. Технологія формування учнівського колективу

Одне з найскладніших завдань учителя в початковій школі – формування згуртованого колективу класу. Аналіз практики виховання учнів молодшого шкільного віку засвідчує, що знижується рівень активності дітей, недостатньо проявляються колективістські якості (безкорислива допомога, відповідальність, співпереживання, готовність поступатися), відбувається поділ колективу на окремі мікрогрупи, створюється негативний психологічний клімат, учні не почувають себе комфортно в класі й незадоволені життям у школі¹²⁹. Останніми роками вчителі все частіше говорять про поширення шкільного булінгу (образ та цькувань).

Актуальність проблеми формування колективу в початковій школі посилюється також у зв'язку з тим, що становище дитини в системі міжособистісних стосунків, яке вона займає в перших класах, згодом стає стабільним. Окрім того, діти у віці шести років досягли соціальної зрілості, щоб створювати органи учнівського самоврядування. Перший досвід діяльності в таких органах повинен бути позитивним. Формування почуття колективізму саме в учнів молодшого шкільного віку потребує неабиякої майстерності вчителя, адже чим менші діти, тим досконалішим має бути вплив колективу на особистість; навіть незначні помилки педагогів можуть спричинити суттєві відхилення, що вплинуть на подальше життя школяра.

Трактування основних понять

Слово «колектив» походить від латинського «colligo», що в перекладі означає «об'єдную», а латинське «collectivus» – «збирати», «об'єднувати». Термін «колектив» трактується як об'єднання людей, між якими є певні взаємовідносини. У тлумачному словнику української мови зазначено, що колектив – це сукупність людей, об'єднаних спільною діяльністю,

¹²⁹ Каменева Н. С. Колектив учнів початкової школи як проблема сучасної педагогічної практики. URL: <http://intkonf.org/kameneva-ns-kolektiv-uchniv-pochatkovoyi-shkoli-yak-problema-suchasnoyi-pedagogichnoyi-praktiki/>

спільними інтересами¹³⁰. У цьому визначенні вказано на найважливішу ознаку колективу – спільна діяльність.

Будь-яка діяльність передбачає формулювання цілей і завдань, отже, можна стверджувати, що ознакою колективу є також наявність мети. Об'єднання школярів мають, окрім того, органи самоврядування. С. Гончаренко зазначає, що колектив – таке об'єднання учнів, життєдіяльність якого визначається цілями й завданнями, що впливають із потреб суспільного, колективного та індивідуального розвитку, у якому функціонує самоврядування, а стосунки між учнями (ділові й особисті) є гуманними, характеризуються взаємною повагою і відповідальністю, спільним прагненням до загального успіху¹³¹. Отже, у трактуванні терміна «колектив учнів» втілено його виховну функцію – виховання гуманізму, відповідальності, прагнення до успіху.

Історичні аспекти розвитку технологій формування дитячого колективу

Проблеми виховання дітей в колективі набули актуальності в кінці XIX ст. На важливість колективного виховання дітей вказували класики педагогіки: П. Блонський, С. Русова, В. Сухомлинський. Вони зазначали, що в колективі діти демонструють кращі результати навчання, праці, адже людина в присутності колективу краще запам'ятовує, стає кмітливішою; її м'язова й психічна енергія підвищуються. Причому надавати перевагу колективній роботі, як порівняти з індивідуальною, більш схильні саме молодші школярі. Їхнє перебування в колективі впливає навіть на такі елементарні функції, як дихання чи кровообіг. Відомо, що їдять діти в колективі краще, ніж на самоті. Перебування в колективі мобілізує, і робота стає більш організованою¹³².

Водночас визначні педагоги, психологи наголошували на складності колективних взаємин між учнями й попереджали про

¹³⁰ Глумачний словник сучасної української мови / уклад. І. М. Забіяка. Київ: Арій, 2007. С. 185.

¹³¹ Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ: Либідь, 1997. С. 170–171.

¹³² Блонский П. П. Психология младшего школьника / под. ред. А. И. Липкиной, Т. Д. Марцинковской. Москва: Издательство «Институт практической психологии», Воронеж: НПО «Модэк», 1997. С. 353–354.

можливі негативні наслідки внутрішньокolleктивного спілкування. Однією з перших в українській педагогіці на негативні наслідки колективного виховання вказувала С. Русова, яка писала: «Не треба все ж таки забувати, що оточення дає дуже часто й небажані впливи, цілком негативні напрямки, нахили до злочинства»¹³³. До таких висновків вона дійшла на основі аналізу результатів наукових розвідок учених, які вважали, що вплив соціального і фізичного оточення зумовлює формування середніх типів людей, нівелюючи, уніформує характери: усі переймають один від одного одяг, звичаї, розпорядок. Лише в деяких випадках обставини дитячого життя складаються так щасливо, що сприяють суцільному розвитку індивідуального характеру й дають цілком гармонійну і бажану для суспільства постать¹³⁴.

Запобігати негативним чинникам колективного виховання закликав В. Сухомлинський. Він зазначав: «Ця наївна віра в якусь фантастичну силу колективу часто приводить учителів до розчарування. ...Досвід свідчить про те, що неправильно, спотворене (на жаль, інколи буває й таке) включення людини в суспільство призводить до того, що вона стає важко сприйнятливою до виховного впливу інших людей, а інколи зовсім втрачає здатність бути виховуваною в рамках нормальних, ефективних щодо інших дітей, засобів впливу»¹³⁵.

Для профілактики негативного впливу колективу на особистість учня молодшого шкільного віку необхідно з перших днів перебування дітей у школі створювати згуртований колектив, використовуючи технології формування дитячого колективу, які розроблені як в українській, так і в зарубіжній педагогіці.

Характеристика основних етапів технології

Є різні підходи щодо визначення основних етапів формування учнівського колективу. Їх виокремлюють на основі характерних дій керівника та учнів, а також на основі якостей, властивих колективу на певному етапі його розвитку.

¹³³ Русова С. Нова школа соціального виховання. Русова С. *Вибрані педагогічні твори: у 2 кн.* / за редакцією Є. І. Коваленко; упоряд., прим. Є. І. Коваленко, І. М. Пінчук. Київ: Либідь, 1997. Кн. 2. С. 45.

¹³⁴ Там само.

¹³⁵ Сухомлинський В. О. *Методика виховання колективу*. Київ: Вид-во «Радянська школа», 1971. С. 43–44.

Історично однією з перших технологій формування дитячого колективу є технологія А. Макаренка. Український педагог виділив чотири етапи формування колективу:

перший – колективу немає, існує диктат керівника;

другий – посилення впливу активу, який бере на себе частину повноважень керівника;

третій – створення органів самоврядування;

четвертий – кожен член колективу перебуває на рівні самовиховання; він сприймає загальноприйняті вимоги як вимоги до себе.

Для формування колективу школярів учитель початкової школи може орієнтуватися на рівні розвитку учнівського колективу, назви яких відображають характерні якості класу на кожному етапі його становлення:

– «розсип піску»;

– «м'яка глина»;

– «мерехтливий маяк»;

– «пурпурове вітрило»;

– «розпалений смолоскип»¹³⁶.

Основні етапи технології з властивими для них діями учасників представлені в таблиці 13.

Початковим етапом розвитку колективу є *«розсип піску»*. У такому класі діти перебувають наче всі разом і водночас кожен окремо, що нагадує пісок, який складається з безлічі піщинок. В учнів на цьому етапі ще немає спільних інтересів, справ. Завдання вчителя полягає в тому, щоб задовольнити потребу школярів та їхніх батьків в інформації про норми, вимоги, режим, зміст, форми діяльності, традиції нового колективу; вивчити індивідуальні особливості учнів, здобутки їхніх родин.

Методами, які дають змогу вчителю зібрати інформацію про кожного учня або про сім'ю, є: інформаційна анкета, індивідуальні бесіди, тестування, аналіз документів школяра, щоденника педагогічних спостережень тощо.

Орієнтовні методи роботи з класом: «Знайомство», «Сімейні історії», «Крісла», «Автопортрет», «Пізнай мене і зрозумій мене»,

¹³⁶ Лутошкин А. Н. Эмоциональные потенциалы коллектива. Москва: Педагогика, 1988. С. 28–30.

«Прогноз погоди», «Комплімент», «Кольорові фігури», «Пора року», «Пошукай когось, хто...».

Таблиця 13

Основні етапи технології формування учнівського колективу

Назва етапу	Діяльність учасників
1. «Розсип піску».	– Організація знайомства. – Обмін інформацією. – Формування привабливого образу школи.
2. «М'яка глина».	– Поглиблення знайомства. – Вибори активу. – Створення планів діяльності. – Налагодження взаєморозуміння.
3. «Мерехтливий маяк».	– Утвердження активу класу. – Реалізація планів діяльності. – Подолання нестабільності колективу. – Формувати емоційно-вольової та інтелектуальної єдності класу.
4. «Пурпурове вітрило».	Активна самореалізація кожного члена колективу.
5. «Розпалений смолоскип».	– Розвиток дитячого самоврядування. – Реалізація суспільно значимої діяльності. – Розвиток потреб у самовдосконаленні.

«Знайомство»

Педагог пропонує учням познайомитися. Для цього можна скористатися одним чи декількома варіантами:

1. Коротка розповідь.

Учитель пропонує кожному учневі назвати своє ім'я, коротко розповісти про себе (сім'я, місце проживання, захоплення тощо). Починається знайомство за бажанням, а потім діти висловлюються по колу, не пропускаючи нікого. Учитель теж повинен розповісти про себе і не забувати дякувати кожному учневі.

2. Історія імені.

Учитель пропонує учням назвати своє ім'я та розповісти його історію.

3. Ім'я та характер.

Учитель пропонує учням назвати своє ім'я та рису характеру (таку, що подобається в собі, позитивну), яка починається на першу літеру імені. Можна продемонструвати рису за допомогою

пантоміми. Необхідно пам'ятати про порядок проведення, визначений у варіанті 1.

4. Я пишаюся.

Учитель пропонує кожному учневі назвати своє ім'я та продовжити речення «Сьогодні я пишаюся...». Необхідно пояснити, що пишатися можна будь-якими своїми рисами. Якщо хтось із присутніх відмовиться висловлюватися, його пропускають, однак повертаються до нього після того, як завершиться коло. Зазвичай такий учень знає, що буде говорити.

5. Я змінюю своє ім'я.

Учитель пропонує кожному учневі назвати своє ім'я та ім'я, яке цей школяр хотів би мати, і за бажанням пояснити свій вибір.

6. Я через 10 років.

Учитель пропонує кожному учневі назвати своє ім'я та поміркувати, які зміни в житті відбудуться з ним через 10 років.

«Не хочу хвалитися, але я...»

Учасники сідають у коло, кожен по черзі продовжує фразу: «Не хочу хвалитися, але я...». Після того як усі висловилися, рефлексуються відчуття.

«Особиста річ про мене»

Учасники по черзі беруть у руки якусь власну річ, і від її імені розповідають про себе (наприклад, «Я записник Ірини, знаю її дуже недавно, але можу розповісти...»).

«Крісла»

Учитель та учні розміщують крісла по колу, причому кількість крісел має бути на одне менша, ніж дітей. «Зайвий» школяр стає в центр кола та говорить що-небудь про себе. Наприклад, «Мое улюблене заняття – малювання», «Я маю трьох братів», «Я відвідую секцію з футболу» і т. д. Той, кого стосується ця фраза, повинен поступитися стільцем і сказати наступне твердження.

Після гри вчитель запитує учнів, що нового вони дізналися про клас, чи не виникло бажання вибрати нове заняття, яке є улюбленим для однокласників.

«Автопортрет»

Учитель пропонує учням намалювати самих себе, сконцентрувавшись на власній неповторності та індивідуальності. Малюнок може бути гумористичним, схематичним, абстрактним тощо. Головне, щоб учні впізнали, хто на ньому зображений, тобто в автопортреті треба втілювати передусім свої особливі риси.

Учитель збирає малюнки, перемішує їх, щоб ніхто не бачив, кому який автопортрет належить. Кожному з учнів педагог вручає один із малюнків, стежачи, щоб нікому не попався його власний портрет. Діти відгадують, хто з учнів класу зображений на малюнку. Підводяться підсумки, здійснюється рефлексія.

«Прогноз погоди»

Учитель пропонує учням розповісти про свій емоційний, душевний стан «мовою» прогнозу погоди, тобто якими погодними ознаками можна охарактеризувати їхній внутрішній стан саме сьогодні: якій порі року відповідає; похмуро чи ясно; вітряно чи тихо; чи є опади; який час доби; яка температура (щодо встановлення температури висувається вимога – визначити її в інтервалі від 0 до +10°C). Варто, щоб педагог першим запропонував свою розповідь, задавши певний алгоритм опису.

Кожен учасник почергово (за годинниковою стрілкою) розповідає про свій внутрішній стан. Останню ознаку (температуру) педагог фіксує маркером (крейдою) на аркуші паперу (дошки).

Після того як висловилися всі учасники, педагог сполучає всі позначки температури в графік. Коли графік побудований, учитель запрошує учасників взаємодії проаналізувати зображення. Підводячи підсумки, педагог відзначає, що кожен з учнів є індивідуальністю, має право на свій емоційний стан, світосприйняття, а побудований графік підтверджує це.

«Пізнай мене і зрозумій мене»

Аркуш із хлопчиком та дівчинкою, які просять: «Пізнай мене і зрозумій мене» – ефективний спосіб отримати інформацію про учнів, особливо коли педагог працює з незнайомим колективом.

Учитель пропонує учням записати на листочку інформацію про себе за запропонованими пунктами (люблю, коли; не люблю, коли;

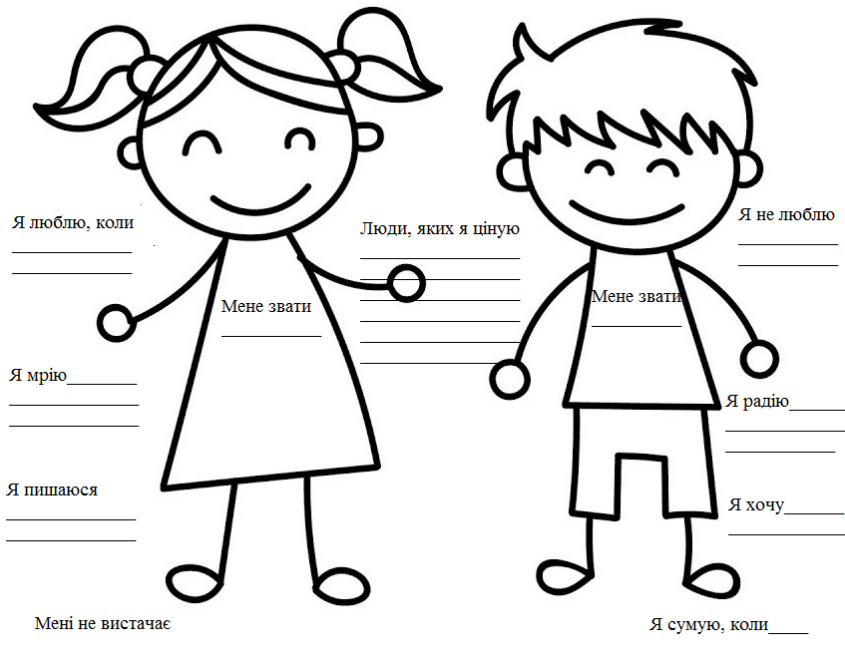
мрію; хочу; мені не вистачає; пишаюся; радію, коли; сумую, коли; люди, яких ціную і якими захоплююся, бо; тощо).

Діти вписують своє ім'я у малюнок або хлопчика, або дівчинки залежно від статі і заповнюють усі інші пункти. За бажанням учителя можна роздрукувати малюнки для хлопчиків і дівчаток окремо.

Метод забезпечує можливість висловитися всім учасникам, зокрема тим, які не люблять або соромляться говорити про себе.

Після завершення вправи педагог може розмістити заповнені аркуші на великій дошці і використати їх під час зустрічі з батьками або подальшої роботи з дітьми.

Подивися, яким / якою я є!

*Малюнок взято із сайту <https://kartinki-dlya-srisovki.ru/devushka-s-parnem/>

«Пора року»

Учитель пропонує учням почергово сказати голосно, у якій порі року вони народилися. Далі вчитель створює групи: весна,

літо, осінь, зима. Кожна група сідає окремо. Розмовляючи між собою, учні шукають спільні й відмінні риси, які записують на аркуші паперу. Коли кожна група виконала завдання, учасники розвішують аркуші на дошці, а лідери по чергово називають спільні риси (інтереси, уподобання, хобі тощо), а також специфічні якості кожного з учасників групи.

«Емоції в склянці»¹³⁷

Учитель пропонує кожному учню намалювати склянку і розмалювати її кольорами відповідно до сьогоденного емоційного стану:

- червоний – щасливий;
- оранжевий – захоплений;
- жовтий – радісний, веселий;
- зелений – спокійний;
- блакитний – здивований;
- синій – сумний;
- фіолетовий – стривожений, наляканий;
- чорний – роздратований, злий.

Після виконання вправи вчитель та учні обговорюють малюнки, радіючи за тих, чиї склянки наповнені яскравими барвами, і підбадьорюючи однокласників, у склянках яких переважно темні кольори.

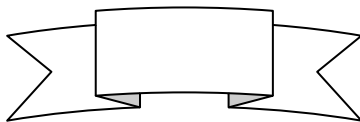
«Пошукай когось, хто...»

Учитель пропонує учням на спеціально підготовлених аркушах, розділених на частини, записати:

- посередині – своє ім'я;
- на краях – улюблену книжку; улюблену страву; улюблену постать (ідеал); улюблений колір; інтереси, хобі (можна виписати інші характеристики).

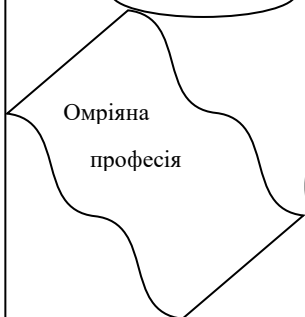
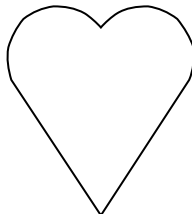
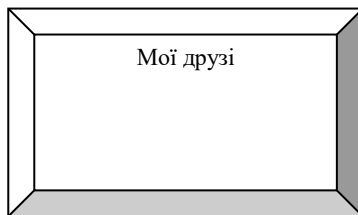
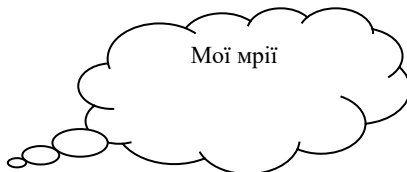
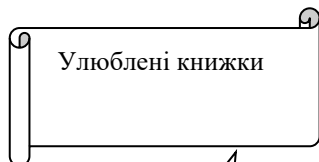
Після виконання цього завдання учням треба знайти однокласників зі схожими вподобаннями, зацікавленнями тощо. Для того щоб урізноманітнити це завдання, можна використати такий або схожий колаж.

¹³⁷ Аналізуємо свої емоції. URL: <https://childdevelop.com.ua/worksheets/8680/>

Мене звати

Мені років.

«Кольорові фігури»

Наперед учні виготовляють різноманітні фігури на кольоровому папері (квіти, фрукти, овочі, предмети, тварини тощо); кожна фігура представлена в 2–3 екземплярах різного кольору. Учитель розкладає кольорові фігури. Учні пропонується з багатьох фігур вибрати одну, яка за формою та кольором відповідає їхній індивідуальності або сьогодишньому душевному, емоційному стану, і пояснити свій вибір. Учитель також повинен вибрати одну з фігур, обгрунтувавши, що символізують для нього колір і форма вибраної фігури.

Метод дає змогу відзначити індивідуальність кожного учасника.

Другий етап розвитку колективу називається «м'яка глина». Така назва засвідчує, що колектив можна успішно формувати подібно до того, як із глини виробляють необхідні предмети. У класі, який перебуває на цьому рівні розвитку, помітні перші зусилля згуртування. Стосунки між дітьми можуть бути як дружлюбними, так і конфліктними. Учні за власною ініціативою рідко допомагають один одному. Хорошого організатора ще немає або йому важко проявити себе.

На цьому етапі дуже важливо дати можливість кожному висловитися. Необхідно виробити плани діяльності на найближчу та далеку перспективу. Оскільки в дітей ще немає напрацювань і досвіду спільної діяльності, дискусія може перерости в конфлікт. Організація заходу чи справи нерідко зупиняється на етапі підготовки.

Основними завданнями вчителя є: реалізувати процес поглиблення знайомства; організувати спільну діяльність у дитячому та батьківському колективах для визначення цілей, завдань, принципів, законів життя класу; розвивати навички доброго слухача. На етапі «м'яка глина» необхідно обов'язково провести батьківські збори, які сприятимуть взаєморозумінню між учителем та батьками, співробітництву школи і родин учнів. Формуванню довірливих стосунків допоможе класна газета «Портрет класу», створена школярами разом з учителем.

На цьому етапі доцільно реалізувати такі методи: «Павутиння», «Бажано. Обов'язково. Не можна», «Дві правди й одна брехня», «Експурсія старими вулицями міста».

«Павутиння»

Учитель пропонує учням сісти в одне велике коло. Пояснює, що під час виконання цієї вправи в кожного буде можливість назвати своє ім'я та розповісти про себе щось особливе. Школярі протягом однієї-двох хвилин мають вирішити, що говоритимуть.

Педагог просить одного учня почати, назвавши своє ім'я та повідомивши щось про себе (наприклад: «Мене звать Антон, у мене чудова пам'ять»). Потім цей школяр повинен міцно взятися за кінчик довгої мотузки (вовняної пряжі), а весь клубок перекинути (або перекотити на підлозі) кому-небудь навпроти в колі. Учні продовжують цей процес доти, поки не висловляться всі (якщо хтось не хоче говорити, він має право сказати: «Пропускаю» і розповісти про себе після всіх) і не утвориться своєрідне «павутиння зв'язків» із пряжі.

«Бажано. Обов'язково. Не можна»

Учитель об'єднує учнів у малі групи. Кожна з груп отримує великий аркуш паперу і завдання: визначити норми поведінки в класі за такими критеріями: «У нашому класі бажано...», «У нашому класі обов'язково...», «У нашому класі не можна...». Напрацьовані правила кожна група записує на свій аркуш. Наприкінці всі групи презентують результати роботи.

Учитель пропонує знайти ті правила, які співпали у всіх групах, і виписати їх на окремий аркуш паперу. При цьому зміст і формулювання правил уточнюються й обговорюються.

Усі учні можуть доповнити список тими нормами, які були запропоновані групами раніше, але не ввійшли до загального списку, або запропонувати зняти якесь правило.

Після обговорення школярі приймають правила шляхом голосування.

«Дві правди й одна брехня»

Цим методом можна скористатися для поглиблення знайомства школярів.

Учитель пропонує кожному учневі написати про себе три речення: як ви любите проводити вільний час; обов'язки, які доводиться виконувати вдома; хобі тощо. Два з цих тверджень мають бути правдивими, а одне – ні. При цьому брехня має бути схожою на правду, а правдиві твердження мусять бути неправдоподібними.

Кожен учень почергово зачитує свої речення, а інші учні класу (або малої групи) повинні здогадатися, котре є неправдою.

«Експурсія старими вулицями міста»

Учитель пропонує учням піти разом на прогулянку старими вулицями міста, а потім обговорити побачене.

Така експурсія дає змогу спостерігати за школярами в неформальній обстановці. При цьому виявляються здібності окремих учнів та неформальних лідерів. Учитель може довідатися, чи вміють діти слухати, зрозуміло висловлювати свої думки, самостійно робити висновки, наскільки вони товариські.

Успішна діяльність педагога, батьків та учнів на етапі «м'яка глина» завершується переходом до наступної стадії розвитку колективу – *«мерехтливий маяк»*. Така назва символізує нестабільність колективу: світло маяка періодично то з'являється, то зникає.

Учні турбуються про те, щоб кожен у колективі йшов правильним шляхом. На цьому етапі переважає бажання спільно трудитися, допомагати один одному, бути разом. У класі є на кого покластися, його актив авторитетний.

Учні в колективі цього рівня розвитку реалізують стратегію і тактику своєї поведінки. Час від часу можуть виникати напруження і навіть конфліктні ситуації між різними групами учнів: дівчатами і хлопцями, фізично сильними і слабкими тощо.

Мета вчителя полягає у формуванні емоційно-вольової та інтелектуальної єдності класу. Для цього він повинен вивчити ступінь комфортності самопочуття кожного учня і динаміку міжособистісних взаємин; забезпечити взаємозалежність результатів діяльності і зусиль кожного члена колективу; створити можливість для переживання стану незадоволення розгрупованістю, недостатньою єдністю; організувати

різноманітну діяльність, яка дає змогу виявити лідерство учнів; надати можливість вільного висловлювання і спільного обговорення будь-якої думки.

Ефективними формами, які дають змогу реалізувати завдання етапу, є: тематична класна година «Портрет однокласника», диспут «Я і мій клас», телеміст учнів і батьків «Від чого залежить успіх», свято «День народження класу».

На цьому етапі доцільно реалізувати такі методи: «Важкі ситуації», «Подаруй квітку», «Таємні таланти», «Незакінчені речення».

«Важкі ситуації»

Учитель об'єднує клас у невеликі групи з 3–6 учнів. Завдання кожної групи – детально розповісти про основну проблему, з якою вони стикаються в школі чи вдома, й описати її на аркуші паперу. Після завершення роботи представник групи повинен розкрити суть проблеми класу. Учні можуть ставити запитання, щоб детальніше довідатися про складну ситуацію.

Далі кожна група має запропонувати свій варіант вирішення проблеми. Учні класу повинні прийняти рішення, як найоптимальніше діяти.

«Подаруй квітку»

Учитель першим дарує квітку комусь із присутніх і обґрунтовує свій вибір. Після цього всі учні по черзі дарують одне одному квітку, супроводжуючи подарунок відповідними поясненнями.

«Таємні таланти»

Учитель роздає маленькі аркуші паперу та просить учнів написати щось одне, що їм подобається робити і чого однокласники, напевно, не знають. Коли школярі завершать роботу, педагог збирає аркуші, перемішує їх і роздає, слідкуючи, щоб ніхто не одержав свою записку. Учні почергово намагаються знайти «власника» прихованого таланту.

Згодом відбувається обговорення: чи вдалося учням виконати завдання, що нового вони дізналися про своїх однокласників.

«Відшукай пару»

Вправа спрямована на розвиток умінь спілкуватися, знаходити й підтримувати друзів.

Для цього учні встають у коло. Учитель просить їх заплющити очі й не розмовляти між собою. Педагог прикріплює учням на спину один із маленьких малюнків (сонечко, хмарка, квітка, серце). Найбільш комунікабельній і товариській дитині має дістатися малюнок грозової хмари (він є тільки один). Учитель дає завдання дітям: знайти «собі подібного» і зайняти відповідні місця за столами (кожен «малюнок» має свій стіл). Розмовляти при цьому не можна. Тому один учень повинен допомогти двом іншим, привівши їх до столу з таким самим малюнком, як і на їхніх спинах.

Учитель звертає увагу дітей, що один учень (той, у кого намальована грозова хмара) залишився без пари, й обговорює з ними питання: «Як почуває себе той, хто залишився один і без друзів?»

Після виконання вправи необхідно провести обговорення:

- Які труднощі ви відчули під час виконання вправи?
- Чи змогли б ви впоратися без допомоги й підтримки?
- Який малюнок у вас на спині?

«Знайди друга»

Метод спрямований на те, щоб допомогти дітям знайти друзів через вивчення їхніх інтересів і здобутків. Окрім того, він спонукає до визначення нових цілей, включення в різні види діяльності, досягнення успіхів.

Учитель обирає помічника (найбільш комунікабельну дитину), який допомагає вибрати із запропонованих стільки малюнків, скільки є пар учнів у класі. Якщо комусь не вистачає пари, то помічник учителя також бере участь у грі. Малюнки необхідно розрізати приблизно навпіл, розкласти на столі, перемішати й прикрити серветкою. Кожен учень витягує половинку малюнка, не показуючи іншим, що там зображено. Далі діти по черзі описують своє зображення й намагаються знайти, у кого друга половинка малюнка. Учні з половинками одного малюнка об'єднуються в пари.

Діти в парі отримують завдання створити портфоліо досягнень друга. На виконання завдання відводиться від одного до восьми місяців. Терміни виготовлення портфоліо визначаються учнями за взаємною згодою.

Після виготовлення портфоліо учні в парі аналізують, чи вдалося їм подружитися.

«Незакінчені речення»

Учитель зачитує початок речення, а школярі за чергою завершують його. Наприклад, початок речення може бути таким: «Збираючись у школу щодня, я думаю, що...», «Коли я згадую прожитий день, прийшовши додому, то...», «Шкода, що в нашій школі не можна...».

Метод дає змогу визначити рівень задоволення життям у класному колективі.

Поглиблення розвитку дитячого колективу зумовлює перехід до етапу *«пурпурове вітрило»*, на якому школярі діють за принципом «один за всіх, і всі за одного». На цьому етапі виразно помітна згуртованість класу. Діти відчують гордість за свій колектив, захищеність, упевненість у ньому. Проте трапляються ситуації, коли учні не готові долати перешкоди.

Завдання вчителя полягає в організації діяльності, яка забезпечує активну самореалізацію учнів класу на користь шкільного колективу: створення умов, у яких можна «вивести з тіні» і реалізувати можливості дітей, котрі поки що є спостерігачами; підтримка всіх ініціатив школярів.

Учитель на цьому етапі виконує роль консультанта.

Ефективними формами роботи, які варто реалізувати, є: психолого-педагогічний тренінг, вечір пісні і поезії, рольова дискусія, тематична класна година «Людина – відкрита система», квест «Традиції і легенди нашої школи», захист проєктів «Майбутнє починається зараз».

На цьому етапі можна скористатися методом «Герб».

«Герб»

Учитель пропонує учням заповнити «віконечка» у схематично зображеному гербі, відповідаючи на подані ним запитання. Він

наголошує на тому, що необхідно зображувати відповіді у вигляді малюнка, схеми, умовної позначки. Для кожного питання виділено «віконечко», а для останнього – стрічка під гербом.

Пропонуються такі запитання:

- дві речі, які я роблю найкраще;
- мій найбільший успіх у житті;
- я очима батьків і вчителів;
- я очима друзів;
- моя найбільша мрія;
- три слова, які я хочу почути на свою адресу;
- мій життєвий девіз.

Учитель просить когось із учнів відкрити одне «віконечко», описати зображення та його значення. Діти висловлюються по колу.

Через нестачу часу можна не відкривати всі «віконечка», а одне чи декілька за бажанням учнів.

Обов'язково необхідно провести рефлексію вправи за запитаннями: як вам працювалося; які думки та почуття викликала у вас ця вправа?

Педагог пропонує залишити герб на згадку, тому що в майбутньому думки учнів про себе можуть змінитися.

Завершальним етапом розвитку дитячого колективу є *«розпалений смолоскип»*, що символізує живий вогонь, який горить завдяки особливому «паливу»: тісній дружбі, єдиній волі, чудовому порозумінню, діловому співробітництву, відповідальності не лише за себе, а й за весь колектив.

На цьому етапі колектив загалом і кожен учень зокрема усвідомлюють як цілі, так і мотиви діяльності. У класі добре розвинуте самоврядування, завдяки якому школярі постійно пропонують та реалізують соціально цінні ідеї.

Завдання вчителя полягає в тому, щоб організувати пошук об'єктів суспільної турботи, створювати умови для формування в учнів навичок вирішення соціальних проблем, підтримати потребу кожного школяра в самовдосконаленні.

Ефективні форми роботи на цьому етапі: операція «Сюрприз», тематична класна година «Естафета поколінь», акції «Подарунок школі» і «Подарунок місту».

На цьому етапі можна скористатися також методами «Знайди собі супутників», «Допоможи здійснити мрію» тощо.

«Знайди собі супутників»

Учитель пропонує учням уявити, що вони здійснюють захоплюючу подорож до одного із чудес світу чи України (займаються пошуками скарбів).

З учнів класу необхідно вибрати для себе супутників та, наскільки це можливо, розподілити між ними ролі (кількість вибраних дітей не регламентується).

«Допоможи здійснити мрію»

Учитель пропонує учням пригадати, про яку важливу справу свого життя вони мріють та який суспільно значущий проєкт хотіли б здійснити.

Кожен учень повинен вибрати однокласників, які будуть сприяти досягненню мети, та визначити, які функції вони виконуватимуть. Учителю необхідно прослідкувати, щоб утворені групи були приблизно однаковими за кількістю учасників. Модель проєкту можна реалізувати в мультимедійній презентації.

Розглянуті методи, вправи й ігри описані С. Кашилевім, Б. Кубічек, О. Лепневою, О. Пометун, А. Соценко, О. Стребною, Є. Тимошко та адаптовані авторами пропонованого посібника.

3.5.3. Технологія «Організація успішної діяльності»

Питання успіху, успішності є особливо актуальними в останні декілька десятиріч, адже не виникає сумніву, що успішна особистість формує і розвиває таке саме суспільство. Часто успіх ототожнюють із матеріальною незалежністю і щастям, проте це не завжди так. В історії людства відомі випадки, коли славетна особистість не стала заможною (швейцарський педагог Й. Г. Песталоцці, українська художниця М. Примаченко тощо). Однак у сучасному житті інтерес до організації успішної діяльності і до законів, які лежать в її основі, постійно зростає: це засіб життєвої самореалізації, а часто ще й матеріального достатку; механізм формування ключових компетентностей у закладах освіти, зокрема й початкових школах.

Вік дитини, коли важливою проблемою її життя стає досягнення успіху, постійно знижується. Сьогодні ми все частіше говоримо про успішність дошкільників, учнів молодшого шкільного віку. Сім'я і школа стають партнерами дитини під час визначення нею цілей, вибору видів діяльності, аналізу результатів.

Зважаючи на актуальність, проблеми створення умов для формування успішності в закладах початкової освіти, гендерних аспектів досягнення успіху активно досліджуються сучасними науковцями. Один із напрямів наукових розвідок – створення понятійно-категоріального апарату в галузі успішної діяльності.

Трактування основних понять

Успіхом називають позитивний наслідок роботи, удачу, що супроводжуються переживанням позитивних емоцій від реалізації мети. Трактування цього поняття відрізняється залежно від того, якого віку дитина, що його досягає. Наприклад, молодший школяр не може себе об'єктивно оцінити без допомоги дорослого. Отже, *успіх дитини молодшого шкільного віку* – це досягнення бажаної мети (суб'єктивна складова) як результат прикладених розумових чи фізичних зусиль та виправдання очікувань оточення (об'єктивна складова). Стверджувати, що учень початкової школи є успішним, можна за умови співпадання цих складових успіху¹³⁸.

Вітчизняні та зарубіжні науковці акцентують увагу на суперечностях у трактуванні успіху: те, що одні вважають успіхом, інші можуть сприйняти, як невдачу. Залежно від обставин, учитель може вважати успіхом «відмінні» та «добрі» оцінки учнів або відсутність незадовільних, збільшення кількості учнів у школі або заборону її закриття тощо.

У закладах освіти, окрім терміна «успіх», використовується «успішність» – наявність успіхів у певних видах діяльності. Успішність є соціальною якістю, оскільки її оцінюють людина та

¹³⁸ Максимова О. О. Формування успішної особистості шестирічного першокласника: монографія / за ред. проф. М. В. Левківського. Житомир: ЖДУ, 2013. С. 29.

оточення на основі сучасних суспільних норм, звичаїв, цінностей, еталонів¹³⁹.

Успішна дитина в початковій школі – це учень, який, досягнувши визначених цілей, отримує схвальну оцінку ровесників, батьків, учителів. Усвідомлення значення успіху в житті людини спонукає навчати дітей *організації успішної діяльності*. Це така соціально ціннісна (визнана) діяльність, результат якої відповідає визначеній меті.

Історичні аспекти технології

Проблема успіху та його досягнення інтенсивно розроблялася вченими з часів епохи Відродження. У XVII ст. Я. А. Коменський намагався вдосконалити навчальну діяльність. Він створив велику дидактику – універсальне мистецтво навчати всіх усьому так, щоб неуспіху бути не могло.

Засновником теорії «правильної діяльності» (хорошої роботи) є польський філософ і логік Т. Котарбинський, який розвивав її із середини 50-х років XX ст. Він започаткував праксеологічний підхід як особливий спосіб аналізу людської діяльності щодо її цілевідповідності, раціональності, ефективності. Термін «праксеологія» вперше використав французький філософ та історик А. Еспінас у другій половині XIX ст., запропонувавши ідею створення окремої навчальної дисципліни про чинники підвищення ефективності діяльності. Вагомий внесок у розвиток цієї науки зробили вітчизняні вчені, зокрема у 20-х роках XX ст. праксеологічні ідеї обґрунтовував український економіст-математик Є. Слуцький.

Завдяки розвитку в громадян праксеологічних умінь можна вирішувати соціальні проблеми країни. Цей висновок зроблено на основі виявленого американським психологом Д. МакКлелландом зв'язку між потребою особистості в успіхові та економічним зростанням суспільства¹⁴⁰.

¹³⁹ Максимова О. О. Формування успішної особистості шестирічного першокласника: монографія / за ред. проф. М. В. Левківського. Житомир: ЖДУ, 2013. С. 36.

¹⁴⁰ Лукашевич Н. П. Самоменеджмент: как достигнуть успеха в деловой карьере. Харьков: ОКО, 1998. Кн. 1. Деловая карьера: путь к успеху. С. 88.

Спроби встановити залежність між наполегливістю в досягненні успіху та суспільним прогресом зробив російський фізіолог І. Павлов. Він вважав, що існує особливий інстинкт успіху, який може бути виражений у представників різних націй більшою чи меншою мірою. Наприклад, цей інстинкт краще розвинутий у людей, що належать до єврейської та англосаксонської націй, ніж у представників російської. Учений вважав, що вчителі та батьки мають допомагати формувати інстинкт успіху: «Якщо кожен з нас буде плекати цей інстинкт у собі як дорогоцінну частину своєї сутності, якщо батьки і все учительство всіх рангів зроблять своїм головним завданням зміцнення і розвиток цього рефлексу в масі, якою опікуються, якщо наша громадськість і державність відкриють широкі можливості для практики цього рефлексу, то ми станемо такими, якими повинні і можемо бути, судячи з багатьох епізодів нашого історичного життя та з деяких злетів нашої творчої сили»¹⁴¹.

Одна з перших технологій успіху, відомих у педагогічній практиці, – це педагогічна технологія С. Френе. Його школу ще називають «Школою успіху і радості». Технологія С. Френе передбачала чітке і детальне планування діяльності учнів. Кожна дитина в школі з допомогою вчителя складала індивідуальний план, де було чітко передбачено обсяг навчальної роботи, який мав бути виконаний за тиждень. Щоп'ятниці школярі аналізували, чи вдалося їм виконати заплановане («Підсумок мого тижня»), користуючись умовними позначками:

- зеленим кольором: я виконав індивідуальний план цілком;
- оранжевим: мені не вдалося цілком виконати свій план;
- червоним: мені не вдалося виконати свій план, і я потребую допомоги на наступний тиждень¹⁴².

Школа мала багато переваг, як порівняти з традиційними закладами, а саме: уроки-прогулянки, розвиток мислення, використання природного методу навчання, єдність розумового та морального виховання, застосування механічної праці, демократизація шкільного життя та ін.

¹⁴¹ Щербатых Ю. В. Психология успеха. Москва: Эксмо, 2004. С. 77–78.

¹⁴² Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології. Практикум: навчальний посібник. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2013. С. 220.

Значенню успіху в становленні особистості приділяв увагу американський педагог В. Глассер. У структурі базових потреб особистості він на перше місце ставив потребу в любові та почутті власної гідності; причиною всіх невдач, відповідно, є недостатня любов батьків і вихователів до дитини (яка ґрунтується на повазі до особистості дитини, знанні її інтересів, прагнень, на вмінні вчасно надати їй допомогу, дружню пораду) та занижена самооцінка¹⁴³.

Інтереси дитини, її прагнення досягнути визначеної мети є основними пріоритетами створеної В. Глассером «Школи без невдач». На його думку, якщо дитині вдається стати успішною в школі, у неї є хороші шанси на успіх у дорослому житті. Завдання школи полягає в забезпеченні системи, у якій успіх був би реальним, учні могли б реалізовувати свої здібності. В іншому разі дитина цілком може стати невдахою, що є не лише її проблемою, а й причиною соціальних негараздів. Зростання соціальної нестабільності, збільшення кількості ув'язнених, а також пацієнтів психіатричних лікарень відбувається тому, що втрачена будь-яка надія на успіх. Отже, у виховній системі В. Глассера простежується взаємозв'язок між життєвим успіхом особистості та благополуччям держави.

На сучасному етапі в Україні та зарубіжних країнах розробляється педагогіка успіху як напрям педагогічної науки, предметом дослідження якої є способи й умови досягнення успіху.

У зв'язку з популяризацією програм «Як стати успішною особистістю», «Зроби себе сам» тощо створено школи, місія яких полягає в сприянні дорослим і школярам досягнути успіху. При цьому враховуються вікові особливості дітей, зокрема й молодшого шкільного віку. Проте необхідно зазначити, що процесу формування успішності учнів початкової школи притаманні специфічні риси.

¹⁴³ Глассер У. Школи без неудачников. Пер. с англ. / общ. ред. и предисл. В. Я. Пилиповского. Москва: Прогресс, 1991. С. 25.

Особливості формування успішної особистості у початковій школі

Навіть доросла людина не завжди усвідомлює, що таке успіх, адже це суперечливе поняття. Молодший школяр, у якого недостатньо сформоване абстрактне мислення, і поготів потребує знань про успіх та успішність. Науковими дослідженнями доведено, що діти в початкових класах не стільки досягають успіху розумом, скільки переживають його на емоційному рівні. Для них успіх майже завжди супроводжується радістю, тому вони часто ототожнюють ці два поняття¹⁴⁴. Отже, на теми успішності вчитель повинен проводити бесіди, пояснюючи, що успіху досягають ті, хто багато працює, є наполегливими, терплячими, людяними. Доцільно реалізовувати також колективні творчі справи з участю батьків, адже вони не завжди обізнані з технологіями успіху, відповідно, не зможуть допомогти дитині сформувати якості успішної людини.

На досягнення успіху молодшими школярами впливають зовнішні та внутрішні чинники. *Зовнішні чинники* виявляються через соціально-педагогічний (оточення дитини, яке має безпосередній вплив на її виховання, тобто педагоги, однокласники, батьки, родичі, сусіди тощо) та ситуаційний (збіг обставин, що сприяє чи перешкоджає досягненню успіху) фактори. Безумовно, зовнішні чинники є надзвичайно важливими, однак самі по собі вони не принесуть людині успіху, оскільки необхідним є синтез зовнішніх умов і внутрішнього бажання, устремління й адекватної самооцінки¹⁴⁵.

До *внутрішніх чинників* відносяться: мотивація, самооцінка, рівень домагань, рефлексія, самоцінність, рівень розвитку пізнавальних процесів, емоційно-вольові особливості, здібності.

Одна з найважливіших проблем досягнення успіху в початковій школі – вибір діяльності. Це може бути гра, навчання, посильна праця, спілкування, а також продуктивна діяльність: малювання, аплікація, ліплення, конструювання, плетіння тощо.

¹⁴⁴ Максимова О. О. Формування успішної особистості шестирічного першокласника: монографія / за ред. проф. М. В. Левківського. Житомир: ЖДУ, 2013. С. 58.

¹⁴⁵ Там само. С. 29.

Учневі необхідно надавати можливість вільно діяти, але при цьому пояснювати, яких правил потрібно дотримуватися, яка суспільна значущість виконаної роботи, не допускаючи авторитарного впливу на дитину. Завдання педагога полягає в тому, щоб розвинути в школяреві потребу обирати гуманну поведінку, нести відповідальність за прийняті рішення і власні вчинки.

Якою б діяльністю не займалася дитина, вона прагне визнання. Це є той соціальний інстинкт, який спонукає людину в будь-якому віці бути активною, діяти, творити. У молодшому шкільному віці в дитини особливо розвинута потреба у визнанні, любові, які є чинниками формування впевненості в собі, високої самооцінки. З них починається успішний старт у доросле життя. Учений І. Бех визначає такі кроки, які зумовлюють повне прийняття дитини: надання їй дозволу бути такою, якою вона є; уважне ставлення до її думок, почуттів, готовність їх почути; підтримка вихованця; готовність ділитися своїми поглядами і цінностями; висловлення поваги до позиції вихованця, віри в його сили; готовність до відкритості й прийняття нового досвіду¹⁴⁶.

Необхідно акцентувати увагу на гендерних аспектах досягнення успіху. Виявляється, що ставлення до успіху відрізняється у хлопчиків та дівчаток. За умови однакових попередніх досягнень хлопчики більше орієнтовані на успіх, ніж дівчатка, самокритичність яких є вищою. Хлопчики, як правило, переоцінюють свої успіхи, довго не переживають через невдачі, намагаючись їх забути чи знецінити (те, що не вдається, за їхніми словами, «нікому не потрібне», «не дуже й старався це зробити»). Вони більше орієнтовані на зміст висловлювань. Дівчатка чутливіші до нарікань та похвал старших, ближче до серця приймають оцінні судження оточення, швидше виявляють тривогу та страх. У взаєминах з ровесниками й дорослими хлопчики є активнішими, прагнуть керувати, вести за собою, дівчатка ж

¹⁴⁶ Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання: наук.-метод. посібник. Київ: ІЗМН, 1998. С. 46.

більше стежать за враженням, яке справляють на інших, фіксують зміни оцінок, швидше не діють, а завойовують¹⁴⁷.

Учені також відстежили взаємозв'язок між успішністю учнів і їхнім статусом у дитячому колективі. Авторитетні в класі діти є доброзичливими, можуть організувати спільну діяльність, допомагають один одному. Несприятливе становище в колективі зменшує емоційне самовідчуття і впевненість у власних силах, викликає пасивність, заважає досягати успіхів. А підтримка і підбадьорювання педагога та однолітків надихають і спонукають до дій¹⁴⁸.

Проте одним із найважливіших чинників формування успішності дітей у початковій школі є забезпечення динамічної рівноваги педагогіки успіху й педагогіки серця: досягати успіху, залишаючись людяним та сповненим любові.

Предметом дослідження педагогіки серця, яку обґрунтувала як напрям педагогічної науки польська письменниця й педагог М. Лопаткова, є способи спілкування «від серця до серця». Науковець, звернувши увагу на нестачу любові в житті дитини, припустила, що така особистість приречена на захворювання й психічне каліцтво. Особливо потребує любові, визнання учень молодшого шкільного віку. У його житті через любов досягається успіх, а, ставши успішним, він і сам випромінює любов.

Головні етапи технології

Метою технології «Організація успішної діяльності» є формування в молодших школярів *праксеологічних умінь*, тобто вмінь ефективно організувати діяльність на основі дотримання визначеної етапності дій.

Організація успішної діяльності передбачає послідовне чергування таких етапів, що становлять алгоритм технології: підготовчий, цілетворчий, процесуальний, результативний.

Основні етапи технології й діяльність учасників на кожному з них відображені в таблиці 14.

¹⁴⁷ Максимова О. О. Формування успішної особистості шестирічного першокласника: монографія / за ред. проф. М. В. Левківського. Житомир: ЖДУ, 2013. С. 22–23.

¹⁴⁸ Там само. С. 23.

Таблиця 14

Основні етапи технології «Організація успішної діяльності»

Назва етапу	Діяльність учасників
1. Підготовчий (діагностико-мотиваційний).	а) Проведення діагностичних процедур; б) створення психологічних передумов (формування мотивації, позитивного емоційного стану, психологічної стратегії «переможця», «принца»).
2. Цілетворчий.	а) Визначення мети діяльності; б) складання плану реалізації мети; в) визначення осіб, які долучаються до виконання завдань.
3. Процесуальний.	а) Реалізація початкового плану; б) усунення непередбачених перешкод; в) корекція початкового задуму; г) залучення додаткових ресурсів.
4. Підсумковий.	Аналіз відповідності результату визначеній меті.

Особливості підготовчого етапу

Підготовчий етап діяльності є найбільш необхідним тоді, коли в дитини занижена самооцінка або чітко проявляється психологія «невдахи».

Згідно з теорією американського психолога Е. Берна, усі люди поділяються на «переможців», «не-переможців» та «невдах»). Саме на цьому етапі необхідно реалізовувати сугестивну педагогіку, формувати в молодшого школяра психологічні риси переможця. Люди такого типу, зазнавши невдачі, створюють нову стратегію дій з урахуванням помилок. Невдахи ж завжди шукають і знаходять причини, які заважають їм досягати мети. Не-переможці вважають, що їм не призначено долею стати переможцями, але вони і не збираються ставати невдахами; від них вимагається клопітка робота не в надії перемогти, але щоб залишитися при досягнутому. На думку Е. Берна, не-переможці – це прекрасні працівники, члени групи, прислуга; вони старанні і вдячні, не схильні спричиняти неприємності оточенню. Е. Берн пише: «Найкращий спосіб відрізнити невдачу від переможця такий: переможець – це людина, яка знає, що вона буде робити, якщо програє, але не говорить про це; невдаха – це той, хто не

знає, що робити, якщо програє, але говорить про те, що буде робити, якщо виграє»¹⁴⁹.

Для дітей, залежно від їхньої життєвої позиції, Е. Берн пропонує іншу класифікацію: «принци» і «жабенята». Принцями він називає тих, які відчувають свою унікальність, поведуться незалежно, є автентичними, самостійними, відповідальними, приймають і себе, й інших такими, якими вони є (хоча реальність може бути далеко не ідеальною), визнають певні права за собою й іншими. Жабенята – це діти, які живуть у відчутті своєї безпорадності й залежності від оточення. Їм завжди хтось чи щось заважає жити, вони постійно скаржаться, часто прикидаються, намагаючись відповідати вигаданим стандартам. Маючи такі різні життєві позиції, ці категорії дітей по-різному ставляться до успіху: «...для жабенят успішність їх діяльності пов'язана не з власними зусиллями, а з везінням, з роком, фатумом, долею, і значить змінити в житті нічого неможливо, можна лише жаліти себе. Принци ж, навпаки, свою успішність творять самі, тому для них важливо проаналізувати свої дії і покращити їх, якщо необхідно. Будь-яка дія принців, навіть не дуже результативна, підтверджує, що вони хороші, тоді як навіть успіх жабенят нічого не може змінити у їх самовідчутті»¹⁵⁰.

Очевидно, ці твердження є дещо перебільшеними. Проте в житті часто трапляється, що люди, невпевнені в собі, бояться визнати успіх власною заслугою і тому «виправдовуються» везінням¹⁵¹. Отже, завдання батьків і педагогів – формувати в молодших школярів стратегію «переможців», не допускаючи розвитку психології «жабенят».

Крім того, для підвищення самооцінки школяра необхідно дотримуватися відповідних правил. Батьки й учителі повинні частіше хвалити дитину, у якій помітили зародки комплексу неповноцінності. Самому учневі допоможе частіше нагадування про його успіхи (необхідно виконати вправу «Мое сонце», яка наведена нижче в переліку рекомендованих вправ).

¹⁴⁹ Щербатых Ю. В. Психология успеха. Москва: Эксмо, 2004. С. 17–18.

¹⁵⁰ Максимова О. О. Формування успішної особистості шестирічного першокласника: монографія / за ред. проф. М. В. Левківського. Житомир: ЖДУ, 2013. С. 34.

¹⁵¹ Там само. С. 33.

Не варто порівнювати себе з іншими школярами (так само батькам не треба порівнювати свою дитину з іншими), адже кожен має як свої переваги, так і недоліки; завжди будуть ті, кого неможливо перевершити. Треба жити власним життям. Людина ніколи не відчуватиме себе повноцінною і щасливою, якщо робитиме не так, як хочеться їй, а керуючись чужими вказівками. Якщо ж рішення прийняті лише тому, що їх схвалить друзі й родина, то це свідчить, що така особистість не щира із собою, відповідно, матиме низьку самооцінку.

Треба спілкуватися з позитивними і впевненими людьми, готовими підтримати. Допоможе також перегляд телепередач та фільмів про людей з інвалідністю, які досягли успіху: якщо ті, хто волею випадку чи від народження мають фізичні відхилення, зуміли досягнути успіху, то просто неможливо не спробувати це зробити тому, кого природа наділила здоров'ям.

Окрім того, необхідно більше давати іншим. Ідеться не про щось матеріальне. Це передусім самовіддача через вчинки, якими можна допомогти іншим або змінити світ на краще. Коли людина робить щось корисне, то відчувається більш потрібною, важливою, при цьому зростає самооцінка і настрої поліпшуються.

Отже, головне для підвищення самооцінки – це діяти. Коли людина щось робить, незалежно від отриманого результату, зростає почуття самоповаги, виникають приємні відчуття у ставленні до себе. Якщо ж особа зволікає з діями через страх або інше занепокоєння, з'являється тільки внутрішній розлад, постійні сумніви, що, звичайно, призведе до зниження самооцінки.

Цілеутворення та його значення для досягнення успіху

Найважливіший етап технології – визначення цілей, зокрема й вибір виду діяльності, який відповідав би інтересам та здібностям дитини.

До визначення цілей висуваються певні вимоги:

- суспільна значимість (цілі не повинні суперечити суспільним потребам);
- реалістичність (цілі мають бути не занадто складними і не занадто легкими);
- визначеність термінів реалізації;
- конкретність;

- точність у формулюванні;
- фіксація в письмовій формі;
- вимірюваність.

Результати досліджень засвідчують, що менше трьох відсотків людей у світі записують власні цілі на папері. Менше одного відсотка з них регулярно перечитують і переосмислюють написане.

Люди не визначають цілі з таких причин:

- невміння визначати мету;
- безвідповідальність стосовно власного життя;
- відсутність розуміння важливості життєвої мети;
- страх невдачі;
- низька самооцінка і яскраво виражене відчуття провини;
- побоювання бути розкритикованим або отримати відмову.

Проте, як показує практика, низька самооцінка та страх невдачі – це головні причини, через які люди не ставлять перед собою мету. Більше того, ці причини безпосередньо пов'язані між собою.

Основними чинниками, що впливають на визначення мети, є: природні здібності та можливості, бажання дитини, суспільна корисність вибраної діяльності.

Життєвих цілей має бути декілька. Вони повинні стосуватися різних сфер життя і не суперечити одна одній. Цілі треба визначати на далеку та близьку перспективи.

Дотриманню вимог до цілеутворення сприяє методика «SMART». Щоб поставити мету, треба керуватися підказкою, яка міститься в розшифровці кожної букви¹⁵²:

S. (Specific) – конкретна. Ціль має бути чітка, не розпливчата і чітко сформульована. Необхідно знати: хто має її виконувати і хто має бути залученим до цього?; що ви хочете виконати і чому?; вибрати місце тощо. Потрібно відповісти на запитання: «Хто?», «Що?», «Де?», «Коли», «Чому?», «Як?».

M. (Measurable) – вимірювана. Необхідно визначити критерії, за якими можна з'ясувати, чи ціль досягнута. Завжди має бути можливість проконтролювати прогрес виконання, в іншому випадку ціль втрачає зміст.

¹⁵² Іващенко М. М. Цілі менеджменту організацій. URL: <https://dl.kpt.sumdu.edu.ua/mod/book/view.php?id=6693&chapterid=3469>

A. (Achievable) – досяжна. Ставлячи ціль, ви маєте бути впевнені, що вона досяжна. Але потрібно ставити її таким чином, щоб вона була на межі ваших можливостей, щоб ви весь час виходили із своєї зони комфорту. Якщо сказати коротко: «Тяжко, але можливо». Ви маєте психологічно погодитися з ціллю і прийняти її.

R. (Result-oriented) – орієнтована на результат. Ціль має бути орієнтована на результат, а не на зусилля, які ви будете витратити для її досягнення. Результат – це мотивація, це те, чого ви прагнете.

T. (Timed) – визначена в часі. Ваша ціль повинна мати часові обмеження: відколи і доки.

Реалізація життєвих цілей та планів

Найважливішим етапом у процесі досягнення мети є виконання задуму. Зазвичай його реалізація пов'язана з подоланням перешкод, що неминуче виникають на шляху до успіху.

Успішні люди вважають, що найчастіше досягнення успіху неможливе без поразок, які необхідно сприймати як стимул до ще більш напруженої праці. Більше того, вони переконані, що є пряма залежність між кількістю спроб та ймовірністю досягнення запланованого результату.

Т. Едісон здобув найбільших успіхів серед усіх винахідників сучасності. Він отримав патенти на 1093 винаходи, 1052 з яких були впроваджені у виробництво ще за його життя. Але як винахідник він зазнав у своєму житті найбільшої кількості невдач. Кількість невдалих спроб у його експериментах із розробки нових видів продукції переважає число невдач, з якими зіткнувся в житті будь-який інший учений або бізнесмен. Зокрема, Т. Едісону довелося провести більше 11 тисяч експериментів, перш ніж він винайшов вуглецевісну нитку розжарювання, що дало змогу створити першу електричну лампочку. Молодий журналіст, дізнавшись про 5 тисяч невдалих спроб, запитав, чому вчений настійливо продовжує експериментувати, зазнавши стількох невдач. Винахідник відповів, що насправді ніяких невдач не було: з успіхом визначено 5 тисяч способів, які не підходять для

практики. Отже, зараз він перебуває на 5 тисяч кроків ближче до відкриття¹⁵³.

Автором однієї з методик подолання перешкод є Ю. Щербатих. Основними способами роботи з перешкодами він визначив такі:

- пробити перешкоду;
- обійти перешкоду;
- усунути перешкоду;
- домовитися з перешкодою;
- залучити інших людей, щоб допомогли усунути перешкоду;
- використати перешкоду як опору для відштовхування;
- змінити проміжну мету;
- змінити кінцеву мету¹⁵⁴.

Зіткнувшись із перешкодою, необхідно визначити всі можливі способи її подолання. Зазвичай успіху досягають ті люди, які вміють використовувати невдачі у своїх інтересах, перетворювати невдачу на перемогу, повернувши на свою користь несприятливий збіг обставин, а також здатні аналізувати проміжні етапи власної діяльності, корегувати плани.

У додатку Є запропоновано особливий вид казок – *праксеологічні казки*, які сприяють формуванню вмій організації успішної діяльності. Це незвичайні історії про досягнення успіху вигаданими персонажами. Читання таких казок супроводжується засвоєнням правил досягнення успіху, а отже, формуванням у дітей стратегічних умінь.

Вагома роль у досягненні успіху учнями молодшого шкільного віку належить батькам та вчителям. Практичні поради для батьків та вчителів, як виховати успішну дитину, представлені в додатку Ж.

Досягненню успіху сприяє виконання вправ та реалізація методів.

***Рекомендовані вправи і методи для учнів, студентів,
батьків та вчителів, що прагнуть бути успішними***

«Моє сонце»

Візьміть чистий аркуш паперу, у центрі намалюйте коло.

¹⁵³ Щербатих Ю. В. Психологія успіху. Москва: Ексмо, 2004. С. 147–148.

¹⁵⁴ Там само. С. 204.

Це майбутнє сонце, але поки воно не світить. Ви можете запалити його. Для цього потрібно намалювати промені. Але це можливо тільки тоді, коли пригадаєте ваші успіхи і досягнення. Кожний промінь – це один епізод вашого життя, про який ви згадуєте з гордістю.

Наприклад, у 10 років ви спіймали великого окуня. Тепер можна домалювати до сонця один промінь і підписати його – «окунь». Відремонтована праска, закінчена з медаллю школа, призове місце на спортивних змаганнях, вдала ділова домовленість, розгаданий кросворд – у цій вправі немає обмежень. Головне – намалювати побільше променів. Мінімум десять, а якщо зразу намалюєте двадцять, то за вас можна не переживати, позаяк фундамент майбутнього успіху вже закладений¹⁵⁵.

«Віяло можливостей»

Виберіть якусь життєву проблему (для першого тренування можна взяти середньої важливості). Потім на аркуші паперу окресліть якомога більше можливих шляхів її вирішення. Згодом відкиньте ті способи, які вам не підходять. Залишіть 2–3 варіанти ефективного просування до глобальної мети, на шляху до якої постала визначена перешкода.

«Похвала»¹⁵⁶

1. Запишіть 5 своїх позитивних рис, які здатні забезпечити успіх у навчанні.
2. Запишіть слова-схвалення, якими хвалять батьки, учителі тощо за успіхи в навчанні.

«Подолання невдачі»¹⁵⁷

Прослухайте невелику розповідь про відчуття незадоволення від якоїсь діяльності чи розмови. Наприклад, «Я не вмію малювати», «Знову мені не вдалося виконати гарно вправу», «Я зробив багато помилок у контрольній».

¹⁵⁵ Щербатых Ю. В. Психология успеха. Москва: Эксмо, 2004. С. 213.

¹⁵⁶ Кириленко В. Формування та корекція мотивації учіння молодших школярів. Початкова школа. 2008. № 1. С. 56–59.

¹⁵⁷ Там само.

Пригадайте, як обтрушується мокрий собака. «Обтрусіть» долоні, лікті, плечі, уявляючи, як усі погані думки, відчуття покидають їх. Потім «обтрусіть» ноги, голову, голосно видихаючи повітря. Пам'ятайте, що при цьому весь негатив «падає» з вас.

«День схвалень»

Протягом дня похваліть 5 різних людей. Відзначте про себе їхні реакції та ваші почуття.

«Постава успішної людини»

Визначте у своєму записничку 5 хвилин у першій половині дня, протягом яких ви будете тримати поставу впевненої в собі людини: випрямлена спина, плечі розведені і злегка опущені, голова дивиться прямо. У другій половині дня відведіть на цю вправу ще 5 хвилин. До кінця тижня доведіть загальний час збереження постави успішної людини до години щоденно (2 рази по 30 хвилин). Після завершення вправи оцініть свій стан і реакцію інших людей.

«Контроль невиробничих витрат часу»

Найунікальнішим ресурсом є час. Запропонована вправа допоможе звести до мінімуму даремні його витрати.

Протягом одного тижня фіксуйте час, витрачений на перегляд телевізійних передач чи стрічки в соцмережі, розмови по телефону, обговорення чужих справ («носіння мавпи»).

Наступного тижня старайтеся звести втрати часу до мінімуму. Потім порівняйте результат.

«Метод Френе»

1. Складіть з учнями план спільної роботи на тиждень. У кінці тижня проаналізуйте результати.

2. Складіть власний план роботи на тиждень. У кінці тижня проаналізуйте результати.

«Звіт перед собою»

Щодня перед сном упродовж тижня звітуйте перед собою про виконану роботу. Порівняйте результативність діяльності з попереднім періодом, коли таке звітування не проводилося.

«Дерево уміння»¹⁵⁸

Намалюйте дерево – символ вашого розвитку – з коріння та плодами. Плоди треба підписати, оскільки вони мають проєктивний зміст: чого ми хочемо досягнути. Стовбур вказує на єдність «Хочу досягнути, можу досягнути та досягаю».

«Сходинки моїх досягнень»¹⁵⁹

Вправа для роботи в групі.

Поставте перед собою дві купки карток. На одній напишіть певний емоційний стан (радість, смуток, спокій, щастя), іншу купку карток залишіть чистою. За 2–3 хвилини на чистій картці напишіть по 3 досягнення за останній час та виберіть відповідні картки з емоційним станом, який цим викликається.

Через кілька хвилин кожний учасник має пантомімікою зобразити досягнення. Попередньо обирають одного учасника для ролі контролера, який, розставляючи учасників, створює емоційні сходинки. Потім порівнюються напис на картці і місце учасника.

«Ситуація успіху»

Оберіть для експерименту трьох осіб. Ними мають стати недостатньо впевнені в собі люди. Створюйте їм ситуацію успіху. Спостерігайте, як змінюється їхнє життя.

Обирайте для проведення експерименту сором'язливих учнів, яким необхідно схвалення й визнання.

«Усмішка»

Протягом місяця розпочинайте день з усмішки. Згадайте, як оцінив її психолог і письменник Д. Карнегі: «Її ціна – нуль, але вона багато чого варта. Вона збагачує тих, хто її приймає, і не збіднює тих, хто її дарує. Вона триває лише мить, але пам'ять про неї залишається назавжди. Ніхто не є таким багатим, щоб обійтися без неї, і нікого не збіднюють, а тільки збагачують її наслідки.

Вона створює щастя в домі, заохочує до добрих справ і є ознакою дружби.

¹⁵⁸ Кириленко В. Формування та корекція мотивації учіння молодших школярів. Початкова школа. 2008. № 1. С. 56–59.

¹⁵⁹ Там само.

Вона – відпочинок для стомлених, світло для зневірених, сонячний промінь для засмучених і найкращий засіб від неприємностей.

Однак її не можна купити, випросити, позичити або вкрати, оскільки вона не може по-справжньому робити добра, доки її не віддають з доброї волі...»¹⁶⁰.

Усміхнене обличчя є незамінною складовою іміджу, а усмішка – початок сходження до вершини, позаяк вона створює оптимізм, без якого неможливе досягнення успіху.

Безперечно, у кожної людини є багато проблем, пов'язаних із навчанням, роботою, матеріальним забезпеченням тощо. Проте вони легше вирішуються за умови, коли є віра у власні можливості, упевненість у собі, оптимізм. Імідж щасливої людини сприяє вирішенню проблем, засмученої – перешкоджає.

Отже, упродовж місяця спостерігайте за змінами у своєму житті завдяки початку дня з усмішки. Усміхайтеся частіше, адже це Вам пасує!

Розвивальні ігри для дитини молодшого шкільного віку

«Коробка зі значками»

Запропонуйте дитині розглянути коробку зі значками. На кожному написано певне висловлювання, що зацікавить дитину. Можна зачитувати написи і розкладати значки послідовно.

Потім запропонуйте дитині вибрати значки з тими висловлюваннями, котрі передають її думки, настрої та інтереси (наприклад: «Дітей потрібно хвалити щодня», «Я часто сумую», «Шукаю друга на все життя», «Я вчуся подобатися собі та іншим», «Не панікуй»). Дитина може пояснити, чому обрала саме цей значок, і пришпилити його до свого одягу.

«Я та інші»

Запропонуйте дітям розповісти про своїх друзів, членів сім'ї. Попросіть висловити ставлення до них, підкреслити їхні позитивні й негативні риси. Після цього дайте завдання розповісти про себе, також виділяючи власні позитивні й негативні якості.

¹⁶⁰ Карнегі Д. Як здобувати друзів і впливати на людей. Київ: Видавництво ЦК ЛКСМУ «Молодь», 1990. С. 49.

«Дерево почуттів»

Створіть із картону дерево, розвішайте на ньому «плоди» з кольорового паперу, які символізують почуття (жовтий – радість, зелений – заздрощі, синій – печаль, червоний – роздратованість та ін.). Потім запропонуйте дитині зривати «плоди», пригадуючи, коли і за яких обставин вона переживала почуття, що відповідає певному кольору.

«Уяви, що ти це можеш»

Якщо дитина на прохання щось зробити відповідає: «Я не знаю, не вмію», хоча бачила багато разів, як це виконують інші, запропонуйте їй уявити, що вона знає, як це зробити, і має показати вам. Надихайте дитину словами: «Так ти і сам майже все вмієш», «Ти просто вдаєш, що нічого не вмієш, а насправді багато можеш зробити сам», «Чудово, уже дещо виходить, залишилося ще трішечки». В уявній ігровій ситуації дитина відчуває себе більш розкуто і не боїться, що в неї щось не вийде. Впоравшись із завданням самостійно, вона буде допомагати іншим дітям.

«Як вчинити»

На столі розкладіть сюжетні картинки конфліктного змісту (наприклад: усі садять дерева, овочі, квіти, а одна дитина сидить без діла; діти збирають урожай, і одна дівчинка зібрала стільки, що не може втримати в руках; дві дитини їдять тістечко, а поруч стоїть третя; діти граються, а одна дитина не має іграшок; дитина плаче) зображенням донизу. Дитина, взявши і розглянувши картинку, пропонує власний вихід із ситуації (її можна розіграти).

Розглянуті методи та вправи для підвищення коефіцієнта успіху пропонуються І. Вагіним, В. Кириленком, О. Максимовою, К. Потьомкіною, О. Потьомкіною, Ю. Щербатих, а також авторським колективом посібника.

Досягаючи визначених цілей, учень має проявляти наполегливість, але сплачувати тільки прийнятну ціну за їхнє здійснення, не допускаючи зради, підступу чи інших аморальних проявів. На всіх етапах досягнення цілей дитина повинна перебувати в гармонії з Богом та своєю совістю.

3.6. Технології дотримання здорового способу життя

Здоров'язбережувальні технології

На важливості дотримання учнем здорового способу життя акцентовано увагу в Концепції Нової української школи¹⁶¹ та в Державному стандарті початкової освіти¹⁶². Серед ключових компетентностей у цих документах визначені і дбайливе ставлення до власного здоров'я, і збереження здоров'я інших людей.

Отже, здоров'язбережувальні технології є одними з найважливіших для реалізації в початковій школі. Їхня актуальність посилюється у зв'язку з погіршенням стану здоров'я молодших школярів, що викликає занепокоєння в медиків, педагогів, психологів. Якщо у 2001 р. до школи було прийнято 52,0 % здорових дітей, у 2002 р. – 43,9 %, 2005 – 38,8 %, то в 2006 р. – 34,2 % здорових учнів. Навіть попри те, що з 2011 р. намітилися позитивна тенденція до зниження рівня захворюваності дітей молодшого шкільного віку, ситуація залишається складною¹⁶³.

На жаль, у школі стан здоров'я учнів погіршується. Одна з причин цієї негативної тенденції – дидактогенії або дидактогенні неврози. Це негативні психічні стани учня, що є наслідком неправильної організації освітнього процесу, передусім порушення педагогічного такту з боку вчителя (вихователя). І тоді в дитини виникає тривожність або й страх.

Основними шкільними страхами молодших школярів науковці називають такі: страх не відповідати очікуванням інших, який має тенденцію до зменшення в кінці навчання в початковій школі; страх самовираження та страх, що виникає при спілкуванні з учителем і зберігається впродовж усього періоду початкової школи; страх перевірки знань. Одним із головних у молодшому

¹⁶¹ Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи / заг. ред. М. Грищенка. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola-compressed.pdf>

¹⁶² Державний стандарт початкової освіти: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 р. № 87. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/prozatverdzhennya-derzhavnogo-standartu-pochatkovoyi-osviti>

¹⁶³ Щорічна доповідь про стан здоров'я населення, санітарно-епідемічну ситуацію та результати діяльності системи охорони здоров'я України. 2014 рік. Київ: ДУ «УІСД МОЗ України», 2015. С. 57.

шкільному віці є страх запізнитися до школи (68 % – у хлопчиків у 10 років; 91–92 % – у дівчаток у 8–9 років), що означає не встигнути, бути засудженим, зробити щось не так. У деяких випадках страх перед школою викликаний конфліктами з однолітками, острахом проявів фізичної агресії з їхнього боку. Це характерно для емоційно чутливих, хворобливих і ослаблених хлопців, а особливо для тих, хто перейшов до іншої школи, де вже відбувся «розподіл сил» усередині класу¹⁶⁴.

Дитина, у якій розвивається дидактогенний невроз, втрачає бажання ходити до школи, скаржитися на погіршення здоров'я і втому, неохоче вчиться, використовуючи будь-яку можливість пропустити заняття або не виконувати домашні завдання. У деяких випадках можуть проявлятися невиразні психосоматичні розлади: ранкова нудота і навіть блювота перед виходом до школи, головний біль, біль у животі, почастішання і затягування респіраторних захворювань тощо. Депресивні стани протікають з поодинокими або множинними невротичними симптомами (тиками, заїканням, елективним мутизмом, енурезом) і супроводжуються розвитком шкільної фобії аж до повної відмови відвідувати школу. Іноді спостерігаються прояви сомато-психічного синергізму у вигляді частих і затяжних неспецифічних простудних захворювань. Діти з такими розладами можуть місяцями безуспішно обстежуватися і лікуватися, ще більше дезадаптуючись, відстаючи у шкільному навчанні, втрачаючи контакти з однолітками¹⁶⁵.

Погіршується психічне здоров'я дітей. Як засвідчують дослідження, від 20 % до 56 % учнів початкових класів відчувають виражені психологічні труднощі в пристосуванні до шкільного життя. Уже в третьому класі третина учнів відвідує школу без інтересу, кожний десятий не любить школу, а кожний п'ятнадцятий школяр її ненавидить¹⁶⁶. Отже, суперечності в

¹⁶⁴ Сорока О. В. Теоретичні і методичні засади підготовки майбутніх учителів початкової школи до використання арт-терапевтичних технологій: дис. ... докт. пед. наук: 13.00.04 / Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка. Тернопіль, 2016. С. 74.

¹⁶⁵ Там само. С. 73.

¹⁶⁶ Там само. С. 64–65.

організації освітнього процесу загальноосвітнього закладу є джерелом небезпек для становлення особистості.

Оскільки основи здоров'я людини закладаються в ранньому віці, то, відповідно, удосконалюються шляхи фізичного, психічного розвитку учнів у початковій школі та підготовки вчителів до реалізації нових способів здоров'язбережувальної діяльності. З 90-х років ХХ ст. прогресивними напрямками зазначеної діяльності є обґрунтування й упровадження інноваційних технологій. Набули поширення терміни «здоров'язбережувальні (здоров'яформувальні) технології», «здоров'язберігальні технології». Проте загальноприйнятого понятійно-категоріального тезаурусу як у галузі освітніх технологій, так і у сфері здоров'язбережувальних не створено.

Характеристика основних понять

Однозначного трактування терміна «здоров'язбережувальна (здоров'яформувальна) технологія» немає. Однією з причин відсутності єдиного визначення є різноманітність підходів до тлумачення термінів «технологія», «освітня (педагогічна) технологія».

Водночас із появою терміна виникли суперечності щодо встановлення суті цього поняття. Зразу було незрозуміло, чи це одна, чи декілька технологій; нових чи таких, що вже існували; це якісна характеристика технології чи самостійний новотвір.

Спектр тлумачень поняття «здоров'язбережувальні технології» досить широкий: це і синонім валеологічної освіти, формування здорового способу життя, культури здоров'я, також це окремі медичні або гігієнічні засоби й фізкультурно-оздоровчі дії.

Здоров'язбережувальні технології вчені трактують як засіб організації і послідовних дій в освітньому процесі, реалізації освітніх програм на основі всебічного обліку індивідуального здоров'я учнів, особливостей їхнього вікового, психофізичного, духовно-етичного стану і розвитку (О. Ковальова); як сукупність форм, засобів і методів, які спрямовані на досягнення оптимальних результатів для підтримки фізичного, психічного, етичного і соціального благополуччя людини, для формування здорового способу життя (І. Єрохіна); як функціональну систему організаційних засобів управління навчальною, пізнавальною і

практичною діяльністю учнів, що науково й інструментально забезпечує збереження і зміцнення фізичного виховання і спорту (Г. Соловійов).

Деякі дослідники (А. Мітяєва, Л. Тихомірова) розглядають здоров'язбережувальні технології не як самостійну педагогічну технологію, а як характеристику освітніх технологій – наскільки вони зберігають здоров'я учнів, тобто чи є вони здоров'язбережувальними. За такого підходу необхідно визнати, що всі технології, які реалізуються в закладі освіти, є здоров'язбережувальними, адже в школі немає й апріорі не може бути жодної технології, яка б негативно впливала на фізичний чи психічний стан дитини. Якщо все ж таки дитина почуває себе некомфортно в школі, то проблема тут не в технології, а в змісті навчання (перевантаженість програм), особистості вчителя, який обирає диктаторський стиль взаємин з учнями, недоліках батьківського виховання тощо.

Якщо порівняти основні підходи до трактування понять «освітні технології» (новітній технічний засіб, відкрита освітня система, проект (модель) освітнього процесу; будь-яка інновація; сукупність дій або діяльність; наука або галузь знання) та «здоров'язбережувальні технології», то можна відстежити, що вони співвідносяться як загальне та часткове. Здоров'язбережувальні технології – це функціональна система; окремі медичні або гігієнічні засоби; сукупність форм, засобів і методів, які спрямовані на досягнення оптимальних результатів тощо. Є також підходи, згідно з якими – це галузь науки. Саме так їх тлумачить В. Єфімова. Зокрема, науковець зазначає: «Поняття «здоров'язбережувальні технології» потрібно розглядати як частину педагогічної науки, яка вивчає і розробляє цілі, зміст і методи навчання здоровому способу життя, яка спрямована на вирішення питань здоров'язбереження у системі освіти; як спосіб організації, модель учбового процесу, яка гарантує збереження здоров'я всіх суб'єктів навчального процесу; як інструментарій освітнього процесу, як система вказівок, які повинні забезпечити ефективність і результативність навчання разом із збереженням здоров'я учнів»¹⁶⁷. Аналіз цього визначення засвідчує, що в ньому

¹⁶⁷ Єфімова В. М. Здоров'язбережувальні технології у контексті педагогічних досліджень. *Проблеми фізичного виховання і спорту*. 2010. № 1. С. 59.

поєднанні основні підходи до трактування поняття «освітні технології».

У педагогічній науці розрізняють поняття «педагогічні здоров'язбережувальні технології» та «здоров'язбережувальні технології в освіті», при цьому зазначають, що «здоров'язбережувальні технології в освіті» є ширшим поняттям, оскільки включають санітарно-гігієнічні, медико-профілактичні, педагогічні технології (Ю. Півненко).

Учені (Л. Калакаускене, Ю. Науменко та ін.) розрізняють також поняття «здоров'язбереження» та «здоров'яформування». За визначенням дослідників, *здоров'язбереження* – це процес підтримки соматичного здоров'я, який мало впливає на характер розвитку здоров'я як цілісного явища. *Здоров'яформування* визначають як соціокультурну діяльність, пов'язану з процесом становлення та розвитку індивідуального буття людини в її взаємодії із символом здоров'я (Ю. Півненко).

Відсутність загальноприйнятого понятійно-категоріального тезаурусу в галузі здоров'язбережувальної діяльності в загальноосвітніх школах, вільне тлумачення поняття «здоров'язбережувальні технології», недостатнє теоретичне і методичне його обґрунтування викликає плутанину в учителів під час реалізації принципів здоров'язбереження в практиці навчання і виховання, зокрема й у початковій школі.

Історичні аспекти здоров'язбережувальних технологій

Принципи збереження та покращення здоров'я турбували людей ще в стародавньому світі, адже вже тоді існувала потреба у фізично міцних та здорових людях, воїнах, що захищали від нападників. Першою систематизацією уявлень про здоровий спосіб життя є староіндійські священні тексти Веди, у яких викладені основні правила поведінки, яких треба дотримуватися для ведення здорового способу життя.

У працях видатних учених античного світу (Платона, Аристотеля, Демокрита, Піфагора) відображені думки про обов'язок держави піклуватися про здоров'я громадян. В епоху Середньовіччя та Відродження здоров'я ототожнювали з гармонією душі і тіла людини.

Значну увагу формуванню здоров'я дітей приділив чеський мислитель епохи Відродження Я. А. Коменський. У праці «Материнська школа» він вказував на обов'язок батьків оберігати здоров'я дітей.

Піклування про здоров'я дітей та молоді особливого значення набуло в 50-ті роки ХХ ст., оскільки постала потреба виховання здорових людей, гідної молоді змін, свідомих громадян держави, які здатні відродити зруйновану війною країну¹⁶⁸.

Поняття «здоров'язбережувальні технології» з'явилося в педагогіці в кінці 90-х років минулого століття. Саме на такий час виникнення терміна вказує М. Смирнов. У книзі «Здоров'язбережувальні освітні технології у сучасній школі», яка була видана у 2002 р., учений зазначає, що це поняття з'явилося в педагогічному вжитку 2–3 роки тому. На сьогодні здоров'язбережувальні технології є не тільки популярними, а й одними з найчисленніших.

Класифікації здоров'язбережувальних технологій

Вільне тлумачення терміна «здоров'язбережувальні технології» є одним із чинників різноманітності їхніх класифікацій. Виокремлюють педагогічні, медичні, технології забезпечення безпеки життєдіяльності, фізкультурно-оздоровчі технології тощо.

Сучасні українські дослідники М. Гончаренко, С. Лупаренко пропонують таку класифікацію здоров'язбережувальних технологій: медико-гігієнічні; фізкультурно-оздоровчі; екологічні здоров'язбережувальні; лікарські оздоровчі; соціально-адаптуючі й особистісно розвивальні технології; здоров'язбережувальні освітні технології; технології забезпечення безпеки життєдіяльності.

О. Ващенко у сфері збереження та зміцнення здоров'я учнів виділила здоров'язбережувальні, оздоровчі технології, технології навчання здоров'ю, виховання культури здоров'я.

1. Здоров'язбережувальні – це технології, що створюють безпечні умови для перебування, навчання та праці в школі та вирішують завдання раціональної організації освітнього процесу,

¹⁶⁸ Бойко О. О. Історичні аспекти здоров'язбережувальних технологій. URL: file:///C:/Users/admin/Downloads/VchdpuPN_2014_118(3)__8.pdf

відповідності навчального та фізичного навантажень можливостям дитини. До конкретних методів цих технологій належать: диспансеризація учнів; профілактичні щеплення; забезпечення рухової активності; вітамінізація, організація здорового харчування (включаючи дієтичне); заходи санітарно-гігієнічного характеру, пов'язані з респіраторно-вірусними інфекціями, зокрема грипом.

2. Оздоровчі – технології, спрямовані на вирішення завдань зміцнення фізичного здоров'я учнів, підвищення потенціалу (ресурсів) здоров'я: фізична підготовка, фізіотерапія, аромотерапія, загартування, гімнастика, масаж, фітотерапія, музична терапія. Деякі методи, наприклад фітотерапія та гімнастика, залежно від характеру впливу та способів застосування і категорій учнів можуть використовуватись як у межах здоров'язбережувальних, так і оздоровчих технологій.

3. Технології навчання здоров'ю – гігієнічне навчання (раціональне харчування, догляд за тілом тощо); вироблення життєвих навичок (керування емоціями, вирішення конфліктів тощо); профілактика травматизму та зловживання психоактивними речовинами; статеве виховання. Ці технології реалізуються завдяки включенню відповідних тем до предметів загальнонавчального циклу, введенню до варіативної частини навчального плану нових предметів, організації факультативного навчання та додаткової освіти.

4. Технології виховання культури здоров'я – виховання в учнів особистісних якостей, що сприяють збереженню та зміцненню здоров'я, формуванню уявлень про здоров'я як цінність, посиленню мотивації до ведення здорового способу життя, підвищенню відповідальності за особисте здоров'я, здоров'я родини.

За суб'єктністю технології як за критерієм класифікацій (у всіх технологіях об'єктами / суб'єктами технології є учні) доцільно виділити такі здоров'язбережувальні технології:

– навчальні (реалізують учителі початкових шкіл у навчальному процесі);

– медичні (реалізують медичні працівники, психологи й соціальні педагоги),

– фізкультурно-оздоровчі (реалізують переважно вчителі та фахівці з фізичної культури під час уроків фізичного виховання);
– комплексні (суб'єктами є вчителі, батьки, психологи та інші фахівці зі здоров'язбереження).

Комплексними технологіями є популярні на сьогодні в початковій школі технології навчання в русі, арт-терапія тощо.

3.6.1. Навчання в русі як здоров'язбережувальна освітньо-рухова технологія в початковій школі

У зв'язку з реформуванням початкової школи посилюється інтерес до навчання в русі як до здоров'язбережувальної освітньо-рухової технології. Відповідно до Наказу Міністерства освіти і науки України № 1312 від 02.11.2016 р. розпочата дослідно-експериментальна робота на базі загальноосвітніх навчальних закладів низки областей, зокрема Вінницької, Волинської, Сумської, Тернопільської, Харківської, Хмельницької, а також м. Києва за темою «Здоров'язбережувальна технологія «Навчання у русі» в системі оздоровчо-виховної роботи»¹⁶⁹. Навчання в русі передбачає водночас зміцнення фізичного стану дитини та розвиток її інтелекту й емоційно-чуттєвої сфери. Воно реалізовується як для оздоровлення школярів, так і для формування особистості дитини, її соціалізації.

Характеристика основних понять

Навчання в русі в європейській педагогіці трактується як педагогічна система форм і методів навчання й терапії, яка ґрунтується на природному спонтанному русі організму. Людина рухається, отже, через рух активуються відчуття, завдяки яким пізнається довколишній світ.

В українській педагогіці навчання в русі розглядається як здоров'язберігальна освітньо-рухова технологія. Проте також його називають моделлю чи методикою. Оскільки реалізація навчання в

¹⁶⁹ Про проведення дослідно-експериментальної роботи на базі загальноосвітніх навчальних закладів Вінницької, Волинської, Сумської, Тернопільської, Харківської, Хмельницької областей та м. Київ: Наказ Міністерства освіти і науки України № 1312 від 02.11.2016 р. URL: <http://old.mon.gov.ua/files/normative/2016-11-08/6397/nmo-1312.pdf>

русі не передбачає чітко вираженого алгоритму дій, тому трактування його як технології є суперечливим.

Історичні аспекти технології

Теорія і практика навчання в русі інтенсивно розвиваються з кінця ХХ – початку ХХІ ст. Його передумовами є широко використовувані у ХХ ст. ігрові дидактичні технології й методи, а також методи інтерактивного навчання, що передбачають рухову активність дітей. Проте є й більш ранні дослідження цієї технології. Ідеї сучасних освітньо-рухових методик про взаємозв'язок фізичного, психічного й розумового розвитку людини обґрунтовували класики педагогіки, а саме: Дж. Локк, Й. Г. Песталоцці, П. Лесгафт, В. Сухомлинський тощо.

Зокрема, В. Сухомлинський, добре знаючи педагогіку, психологію й фізіологію дитячого організму, у педагогічних творах використовував стару китайську приказку про те, що розум дитини знаходиться на кінчиках її пальців. Фізіологічною основою такого твердження є взаємозв'язок всіх систем людського організму, зокрема м'язової й нервової. Розвиток дрібної моторики пальців та зап'ястка сприяє утворенню більшої кількості зв'язків між нервовими клітинами підкірки обох півкуль головного мозку, що стимулює формування інтелекту дитини.

Теорію і практику навчання в русі суттєво збагатили в кінці ХХ – на початку ХХІ ст. американські вчені (Дж. Вос, Г. Драйден, Л. Палмер тощо). Їхні численні наукові розвідки переконливо доводять, що спеціально розроблені рухові вправи не лише сприяють ефективному навчанню, а й формуванню особистості дитини. Зокрема, дослідження американських науковців Г. Драйдена і Дж. Вос про значення рухової активності в житті дитини дошкільного і молодшого шкільного віку становлять свого роду революцію в навчанні. Спираючись на наукові розвідки Л. Палмера, Г. Драйден і Дж. Вос доводять, що діти не просто ходять, бігають, скачуть, тобто займаються традиційними видами рухової активності: «Ми рекомендуємо їм такі види діяльності, які спеціально придумані для активізації тих частин мозку, що, як

відомо, стимулюють їхні зорові, дотикові та слухові відчуття, а також їхню здатність засвоювати знання»¹⁷⁰.

Більшість батьків інтуїтивно знає, що дитина, скажімо, дуже полюбить крутитися навколо своєї осі, ніби гелікоптер. Дослідження в державних школах Міннеаполіса, які проводив Л. Палмер, показали, що така вправа істотно впливає на ріст мозку. І що інтенсивніше виконувати цю вправу, то сильніше вона впливає на збільшення тієї ділянки мозку, яка відповідає за подальше навчання¹⁷¹. Загалом результатом цього виду активності є формування навичок та зосередження уваги, упевненість у собі, пришвидшення реакцій, уміння вирішувати щораз складніші навчальні завдання. Отже, американські вчені показали переваги навчання в русі й перспективи реалізації цього методу.

В українській педагогіці ідеї навчання в русі поширюються з 90-х років ХХ ст. Їх продуктивно розвивають науковці О. Дубогай, А. Цьось та ін. Зокрема, О. Дубогай розробила освітньо-рухову методику, дидактичну модель, а також освітньо-рухову технологію «Навчання в русі». У цих інноваціях, які не мають чіткого термінологічного підґрунтя, домінують методи фізичного розвитку дитини. Водночас зберігає актуальність моделювання способів поєднання навчання, фізичного розвитку й виховання учня молодшого шкільного віку.

Особливості навчання в русі

Хоча навчання в русі трактується як освітньо-рухова технологія, а технологія передбачає точність дій, проте рух не є чітко запланованим, отже, допускається будь-яка рухова активність. Цей підхід притаманний лише вітчизняним початковим школам. У зарубіжній педагогіці дещо інший погляд: рух не безладний, а точно визначений.

Зокрема, у польській системі навчання через рух, засновницею якого є Д. Дзямська, реалізуються три основні форми активності дитини:

– вправи – досконалі особливі функції організму (креслення, тупання, скакання);

¹⁷⁰ Dryden G., Vos J. Rewolucja w uczeniu / przekł. Bożena Józwiak. Poznan: Wyd-wo Zysk i S-ka, 2003. S. 237.

¹⁷¹ Там само. S. 237.

– забава – передбачає декілька вправ, наприклад, діти ходять навкруг столу і креслять ритмічні лінії правою і лівою рукою;

– гра – складається з кількох вправ із чітко визначеними правилами.

В освітній практиці польських шкіл реалізуються методики К. Орфа, Р. Лабана, В. Шерборн тощо, які ґрунтуються на поєднанні рухової діяльності, музичного супроводу, здебільшого ще й слів. Діти граються в гелікоптера (гру запропонував американський професор Л. Палмер), лівні вісімки, гімнастику мозку тощо.

Очевидно, стверджувати про переваги котроїсь із зазначених технологій – польської або української – недоцільно. Кожна має свої плюси.

Навчання в русі як здоров'язберігальна технологія передбачає рухову активність, що є надзвичайно актуальним завданням якраз у початковій школі, адже прояв більшості відхилень у стані здоров'я молодших школярів (порушення постави та сколіози, вегето-судинна дистонія, неврози, захворювання жовчного міхура, розвиток короткозорості та ін.) пов'язаний із великим розумовим навантаженням на тлі різко зниженого, як порівняти з дошкільним дитинством, обсягу рухової діяльності внаслідок довгого сидіння за партою в процесі навчання й під час виконання домашніх завдань. Навчання в русі дає змогу зняти загальну втому та перевтому й поліпшити ефективність засвоєння навчального матеріалу¹⁷². Ці позитивні результати досягаються завдяки чергуванню інтелектуального, емоційного та рухового видів діяльності, що і є особливістю здоров'язберігальних рухових технологій. Вони передбачають зміну (за рядами або весь клас) форм роботи, що стимулює миттєве мислення учнів, сприяє збільшенню їхньої рухової активності, своєчасному запобіганню розумовій утомі, учить дружнього та гуманного спілкування, розвиває патріотизм, відповідальність за команду, уміння поважати думки й помилки інших через створення ігрових ситуацій, нестандартних інтегрованих уроків¹⁷³.

¹⁷² Дубогай О. Навчання учнів початкової школи в системі здоров'язбереження засобами освітньо-рухової методики. *Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві: збірник наукових праць*. 2015. № 3 (31). С. 69.

¹⁷³ Там само. С. 70.

Методи освітньо-рухової технології доцільно використовувати і під час засвоєння нового матеріалу, адже вони сприяють кращому запам'ятовуванню дітьми інформації, і на етапі узагальнення й систематизації знань. Проте навчання в русі необхідно реалізовувати переважно під час заключної частини уроку. У цей час на тлі розумової втоми дітей спостерігаються низький розумовий та руховий рівні активності.

Викладаючи зміст нового матеріалу і, якщо треба, записуючи його на дошці, можна пропонувати учням «відображати його у вигляді рухових дій, виписуючи літери, цифри, фрази, іноземні слова, формули, арифметичні та математичні приклади і відповіді на них та інше кінчиком носа, плечовими точками, руками чи іншими частинами тіла»¹⁷⁴.

Для забезпечення успіху освітнього процесу необхідно правильно вибрати й застосувати методи освітньо-рухової технології. Такі методи (передусім ігри) переважно розроблені для розвитку рухової активності.

Для вчителів, особливо на адаптаційно-ігровому етапі навчання в початковій школі, цікавими є рухливі ігри, у яких поєднуються освітні й оздоровлювальні функції, а саме: «Один, один, два, два», «Математики», «Диктант для розвідника» тощо.

Методи для розвитку мозку дітей початкової школи через фізичні вправи

*Гра в гелікоптера*¹⁷⁵

Цю вправу, яку запропонував професор Л. Палмер, з успіхом можна використовувати для розвитку навчальних здібностей.

Організація роботи:

1. Діти стають, витягнувши руки по боках.
2. Попросіть їх швидко покрутитися довкола себе впродовж 15 с., кажучи: «Ми гелікоптери й летимо на летовище». Під час цієї вправи ввімкніть голосно музику.

¹⁷⁴ Дубогай О. Навчання учнів початкової школи в системі здоров'язбереження засобами освітньо-рухової методики. *Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві: збірник наукових праць*. 2015. № 3 (31). С. 61–62.

¹⁷⁵ Драйден Г., Вос Дж. Революція в навчанні / перекл. М. Олійник. Львів: Літопис, 2005. С. 256.

3. Далі дайте наказ зупинитися й заплющити очі. Спробуйте зосередити увагу дітей на їхній рівновазі: «Зоставайтесь на цій самій позиції!» Не кажіть: «Не падайте». Наголошуйте на тому, що треба робити, а не на тому, чого не треба.

4. Діти стоять 15 с., аж поки їм перестане крутитися голова. Далі гра повторюється. Крутіться так 10 разів. Це займе 5 хв.: 15 с. вправа, 15 с. – відпочинок.

У цій вправі дуже важлива швидкість, саме вона стимулює рух спеціальної рідини у вухах. Звикнувши, діти крутитимуться із заплющеними очима й розплющуватимуть їх тільки час від часу для безпеки.

Не пропонуйте дітям крутитися в один бік, а потім відразу ж у другий, тому що дуже важливо, щоб рідина в напівкруглих каналах вуха рухалася. Коли дитина почне крутитися в інший бік, рідина перестане рухатися, а, відповідно, припиниться стимуляція.

Якщо дитина відчуває труднощі під час виконання цієї вправи, то станьте поряд із нею й допоможіть їй, на мить утримуючи за плечі й прокручуючи її навколо осі тіла, щоб цей рух не припинявся.

Метод «Броунівський рух»

Цей метод дає змогу кожному учневі виступити в ролі вчителя, передаючи свої знання однокласникам. Використання «броунівського руху» забезпечує багаторазове повторення одним учнем своєї частини навчального матеріалу, ознайомлення з іншими частинами й систематизацію всієї інформації, що стосується теми.

Організація роботи:

1. Роздайте кожному учневі індивідуальне завдання – навчальний блок із теми (абзац тексту на окремому листочку, окреме запитання чи завдання тощо).

2. Виділіть декілька хвилин для читання інформації. Переконайтеся, що школярі розуміють прочитане.

3. Дайте учням таке завдання: ходити по класу і знайомити зі своєю інформацією однокласників.

4. Акцентуйте увагу: учень може одночасно спілкуватися тільки з однією особою. Завдання полягає в тому, щоб поділитися своїми знаннями й самому отримати інформацію від іншого учня. Упродовж відведеного часу треба забезпечити спілкування

кожного учня з максимальною кількістю однокласників для отримання якомога повнішої інформації з теми.

5. Проаналізуйте й узагальніть знання школярів (відповіді можна записувати на дошці). Підведіть підсумки виконання вправи.

«Диктант для розвідника»

Цей методичний прийом розвиває зорову пам'ять, тренує уважність і формує почуття відповідальності за кінцевий результат. Він є ефективним на інтегрованих уроках. За його допомогою можна запропонувати учням опрацювати тексти з української чи іноземної мови, математичні приклади, правила.

Організація роботи:

1. Поділіть клас на 5–6 команд.
2. Текст диктанту теж поділіть на стільки ж частин. Аркуші з текстом прикріпіть до стіни якнайдалі від команд, для яких вони призначені.
3. Запропонуйте командам відтворити текст. При цьому кожний з учасників гри стає розвідником. Він підходить до тексту (стільки разів, скільки потрібно), читає його, запам'ятовує, повертається до команди і диктує свою частину. Команди змагаються.
4. Визначте переможця. Ним стає та команда, яка закінчить роботу швидше і не зробить помилок (або зробить менше від інших).

«Дидактичний млин»

Цей метод через взаємозв'язок розумового, фізичного, трудового виховання дає змогу підвищити свій рівень із письма, правопису, читання, запам'ятовування на слух за допомогою простих фізичних вправ, що впливають на роботу мозку.

Організація роботи:

1. Запропонуйте дітям встати і підносити почергово то одне коліно, то інше, торкаючись ними ліктя протилежної руки.
2. Зазначте, що для самозаспокоєння учні можуть виконувати цю вправу впродовж десяти хвилин, коли перебувають у стресовому стані.

Варіанти:

1. Робіть вправу із заплющеними очима.

2. Піднімайте почергово то одну, то другу ногу, торкаючись кінчиків пальців протилежно руки¹⁷⁶.

Дидактична гра «Один, один, два, два»

Ця гра дає змогу учням на адаптаційно-ігровому етапі початкової школи в руховій активності краще запам'ятовувати цифри.

Організація роботи:

1. Запропонуйте учням стати в коло. Кожен отримує свій порядковий номер (від одного до десяти).

2. Повідомте правила гри. Учасник, що розпочинає гру, два рази називає свій порядковий номер (при цьому ляскає по колінах), а тоді називає два рази номер іншого учасника (при цьому плескає в долоні). Учасник, номер якого назвали, два рази називає свій номер (ляскає по колінах), два рази – номер будь-якого іншого учасника (плескає в долоні). Отже, під час ударів по колінах дитина двічі говорить свій номер, під час оплесків – двічі який-небудь чужий. Хто збився, той вибуває з гри. Називати номери учасників, які вибули, заборонено. Такі гравці також вибувають. Перемагають два учні, що залишилися.

3. Підведіть підсумки гри.

Дидактична гра «Математики»

Ця гра дає змогу учням у початковій школі сформувати навички виконання математичних дій у руховій активності.

Організація роботи:

1. Поділіть учнів на команди з однаковою кількістю учасників.

2. Повідомте правила гри. Кожен гравець прикріплює на одяг аркуш із номером (від 1 до числа, що відповідає кількості членів команди).

Ведучий встає на рівній відстані від кожної команди і каже або показує на картках математичне завдання, наприклад: $(2 \times 8 - 4) / 3$.

З кожної команди повинен вибігти учень, чий номер дорівнює відповіді до наведеного прикладу (у цьому випадку – 4). Та

¹⁷⁶ Драйден Г., Вос Дж. Революція в навчанні / перекл. М. Олійник. Львів: Літопис, 2005. С. 374.

команда, з чієї учень вибігає першим, отримує 1 бал. Виграє команда, яка набрала 5 балів.

3. Підведіть підсумки гри.

3.6.2. Технологія фізичного виховання дітей М. Єфименка

У 90-х роках ХХ ст. в освітянських колах була презентована технологія, розроблена українським педагогом-новатором, незалежним експертом із фізичного виховання та оздоровлення дітей і дорослих Миколою Єфименком. Інша назва – «Театр фізичного розвитку та оздоровлення дітей». Авторська технологія М. Єфименка створена для реалізації в закладах дошкільної освіти та початковій школі.

В основі технології – дотримання принципу природовідповідності і проведення гри, яку має всебічно продумати педагог¹⁷⁷. Технологією передбачено єдність фізичного, естетичного, розумового, морального й духовного розвитку дитини.

Історія «Театру фізичного розвитку та оздоровлення дітей» налічує понад 20 років. Передумовою становлення нової технології стало відкриття М. Єфименком у 1990 р. в Одесі на базі закладу дошкільної освіти № 258 «Золота рибка» за підтримки завідувача, вихователів та кількох студентів дефектологічного відділення факультету фізичного виховання Одеського державного педагогічного інституту імені К. Д. Ушинського Центру реабілітації рухом (ЦРР), співробітники якого займалися руховою реабілітацією дітей з церебральним паралічем.

У розробленій технології втілено педагогічне кредо її автора: «Грати щодня, грати постійно, грати завжди». Технологія фізичного виховання дітей ґрунтується на таких положеннях:

1. Іти за логікою природи (педагогіка має бути природною).
2. Здійснювати фізичне виховання дітей по спіралі, поєднуючи нове з відомим.
3. Реалізовувати так званий педагогічний спідометр, тобто загальнорозвивальні вправи (підбирати підготовчу частину заняття (уроку) згідно з «еволюційною гімнастикою»).

¹⁷⁷ Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології. Практикум: навчальний посібник. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2013. С. 370.

4. Розділяти заняття на три частини за фізіологічною суттю.

5. Упроваджувати основні принципи «Театру фізичного виховання дітей» (граючи – оздоровлювати, граючи – виховувати, граючи – розвивати, граючи – навчати).

6. Створювати позитивну, світлу енергію радості й задоволення (фізичне виховання повинно заряджати дітей позитивними емоціями).

7. «Малювати» руховий портрет дитини, використовуючи методику ігрового тестування.

8. Допомогати дітям у створенні тренажерів.

9. Дотримуватися принципу: «Здоров'я здорових вимагає профілактики та корекції».

10. Забезпечувати гармонійність виховних впливів: через рухи та гру до виховання Людини майбутнього¹⁷⁸.

У системі фізичного виховання дітей М. Єфименко виокремив такі основні рухові режими: плавальний, лежачий, повзальний, сидячий, стоячий, ходьбовий, лазальний, біговий, стрибковий. Їхні назви відображають, яким основним рухам надають перевагу на конкретному занятті.

Реалізуючи технологію фізичного виховання, розроблену М. Єфименком, педагог повинен продумати ігрову тему, відповідно до якої відбуватиметься фізичний розвиток дітей. Ігрове дійство може тривати на одному або декількох заняттях у формі гри, казки, у яких відображені історичні, географічні, етнографічні особливості місцевості, де розміщений дитячий заклад.

Гра-заняття має багато спільного з театральним спектаклем. Під час ігор можна здійснювати профорієнтацію, ознайомлюючи дітей з різними професіями.

Найвагомішими перевагами технології є: поєднання рухової й мовленнєвої діяльності; інтеграція фізичного, естетичного й інших напрямів виховання; формування математичних уявлень, уваги, логіки, пам'яті, спостережливості через вправи, ігри. Для розвитку мовлення використовується методичний прийом «створення педагогічного вакууму», коли педагог розпочинає фразу, а діти завершують, слідкуючи, щоб вона була адекватна конкретній

¹⁷⁸ Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології. Практикум: навчальний посібник. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2013. С. 370.

ігровій ситуації. Відбувається також озвучення рухів пропонованого ситуацією образу. Наприклад, виконання вправи «Ідемо на конячці» супроводжується імітацією цокоту копит.

Кожне заняття повинно мати звуко-музичний супровід, який розпочинається тихою, повільною, ніжною музикою з поступовим наростанням сили, звуку, динамізму.

У «Театрі фізичного розвитку та оздоровлення дітей» дотримуються різних підходів до організації роботи з дівчатками та хлопчиками. М. Єфименко в загальних рисах окреслив фізичні та психічні якості чоловічості й жіночності, які необхідно розвивати під час занять у дітей відповідних статей. Такими рисами хлопчиків є: фізична сила, витривалість, спритність, швидкість, атлетичність, наступальність, сміливість, ризикованість, рішучість тощо; у дівчаток: гнучкість (пластичність), точність рухів, координація, легкість, стрункість, відчуття ритму, витонченість, лагідність, ніжність, естетичність та інші.

Безперечно, певною мірою всі ці якості варто формувати як у хлопчиків, так і в дівчаток. У контексті міркувань М. Єфименка йдеться про окремі заняття, на яких має домінувати виховання статевих ознак. Очевидно, є певний сенс у його твердженнях, що ігри для дівчаток і хлопчиків мають бути різними. Так, типовими для хлопчиків можуть бути такі ігри: «Запорозькі козаки», «Астронавти», «Юні матроси», «Рятівники», «Десантники», «Ніндзя», «Прикордонники», «Скелелаз»; для дівчаток: «Бджілки», «Метелики», «Сонечко», «Із життя квітів», «Зірочки», «Рибки», «Ляльковий магазин», «Народжені морем» та ін.

Технологія М. Єфименка не є цілковито досконалою. Вона має й недоліки. Учні не завжди можуть правильно виконати вправи разом із педагогом, а той, у свою чергу, не має можливості допомогти, оскільки відбувається казкове дійство, яке не повинно перериватися. Крім того, не кожній дитині подобається казка, створена дорослими людьми. Учителі розглядають й інші недоліки системи фізичного виховання українського педагога. Проте, незважаючи на окремі вади, технологія М. Єфименка є оригінальною системою фізичного виховання, розвивальний ефект якої поширюється на загальний розумовий і духовний розвиток як здорових дітей, так і дітей з інклюзіями. Вона може стати

передумовою для проектування новітніх систем фізичного виховання, основою комплексної педагогіки життя. Її ідеї можуть використовуватися для розробки нових технологій фізичного виховання дітей у позакласній роботі.

3.6.3. Арт-терапевтичні технології

Арт-терапія (арт-терапевтична технологія) в останнє десятиріччя здобуває все більше прихильників у початковій школі, оскільки це один із найефективніших способів профілактики захворювань дитини. Арт-терапія передбачає використання засобів мистецтва в роботі з учнем. Її застосовують при порушеннях адаптації молодшого школяра в новому колективі, для соціально-психологічної підтримки дітей, які мають труднощі в навчанні, під час діагностики й корекції емоційної сфери.

Це технологія, реалізація якої сприяє профілактиці захворювань молодших школярів. Часто вже в початковій школі в дітей спостерігається негативна динаміка: від дидактогеній до головних болів, неврозу, а згодом болів у серці. Арт-терапія дає змогу виявити такі тривожні тенденції: молодший школяр у творчості легше ділиться таємними бажаннями, підсвідомими почуттями та емоціями, ніж виражає їх у словесній формі. Саме тоді мистецтво виконує роль своєрідного невидимого містка, що поєднує два протилежні світи: фантазії та реальність.

За допомогою арт-терапії в початковій школі можна вирішувати виховні, психокорекційні завдання, розвивати творче ставлення до дійсності. Вона допомагає дітям дізнатися більше як про себе, так і про оточення. Необхідно все ж акцентувати увагу на тому, що хоча творчі цілі в арт-терапії мають велике значення, перше місце таки відводиться терапевтичним завданням. А тому вона з успіхом використовується в роботі з дітьми з особливими освітніми потребами.

Часто поняття арт-терапії асоціюється з психологічною підтримкою дитини, яку надає професійний психотерапевт. Це поширений хибний погляд, адже, не маючи протипоказань, арт-терапія може бути використана не лише в психотерапії, а й у педагогіці та соціальній роботі.

Обидва терміни («арт-терапія» й «арт-терапевтична технологія») є зрозумілими для батьків та учнів на рівні інтуїції,

недостатньо обізнані з ними також учителі, що спонукає розглянути ці поняття детальніше.

Характеристика основних понять

Термін «арт-терапія» (з англ. art – мистецтво, art therapy – терапія мистецтвом) означає лікування пластичною зображальною творчістю, у якій людина виражає свій психоемоційний стан. Це синтез декількох галузей наукового знання: мистецтва, медицини і психології.

Однозначного трактування арт-терапевтичних понять на сьогодні немає. Арт-терапія – це напрям (форми, методи, набір прийомів) у психотерапії; альтернативна практика; інноваційна технологія, суть якої полягає у створенні й використанні різних видів мистецтва для передачі почуттів та емоцій.

Основним інструментом арт-терапії у школі першого ступеня є спонтанна творча діяльність, коли учень, не замислюючись, виражає в малюнку, ліпленні, імпровізації свої думки й почуття. Тому арт-терапію трактують як технологію, у якій спонтанна образотворча діяльність використовується для розкриття творчого потенціалу і гармонізації внутрішнього світу дітей.

Оскільки арт-терапія не має чіткого алгоритму дій учителів і учнів, її визначення як технології є суперечливим. Водночас, якщо брати за основу підхід до трактування освітньої технології як інновації, то арт-терапія – це беззаперечно технологія.

Здавалось би, арт-терапевтична технологія – це сучасна інновація, проте й вона має тривалий період розвитку.

Історичні аспекти арт-терапії

Уперше термін «арт-терапія» як вид психотерапії та психологічної корекції, заснований на мистецтві і творчості, використав А. Хіл у 1938 р. при описі своєї роботи з хворими на туберкульоз.

Проте історичне коріння цієї інновації знаходиться в первісному суспільстві. Як відомо, первісна людина часто використовувала жести, міміку, пантоміму, танець, наскельний малюнок. Схильна до символізації, вона несвідомо перетворювала в символи предмети і форми довколишнього середовища і застосовувала ці символи в релігії та мистецтві. Давні форми мистецтва, які мали цілющу силу, лікували тіла й душі людей,

стали передумовами подальшого розвитку арт-терапії як методу лікування й профілактики психофізичних захворювань.

Вплив мистецтва на організм людини зауважили філософи в Індії, Китаї, Стародавній Греції. Вони намагалися з'ясувати таємницю цього впливу та визначити роль театру, музики, живопису у відновленні функцій організму. Можливо, саме тому образ ідеальної школи асоціюється з будівлею, що відповідає найкращим естетичним зразкам, у якій стіни розписані картинами і на якій красуються учнівські вироби.

Інтенсивний розвиток психотерапії у Європі відбувся у 30-х роках ХХ ст., чому сприяла діяльність А. Хіла й Г. Ріда. Нині ми можемо спостерігати в Європі й Америці інтеграцію арт-терапії в державну систему охорони здоров'я.

Українські педагоги використовують мистецтво в роботі з учнями шкільного віку здавна, не завжди акцентуючи увагу на арт-терапевтичних цілях, але зазначаючи його сприятливий вплив на розвиток дитини. На зв'язок між психічним та духовним світом дитини вказувала українська просвітителька С. Русова, яка зазначала, що малюнок дитини – це її правдива графічна мова, індивідуальна й водночас зрозуміла для всіх народів усіх часів.

Коли дитина малює, вона не боїться, не чує нічого навколо себе. Для розуміння психології дитини велике значення мають збірки дитячих малюнків. Це найкращий ґрунт задля просвітнього впливу на дитину, закінчене приєднання творчих сил дитини до життя. Через це малювання має величезне значення в освіті дітей, а також психологічну цінність для її вихователя й учителя¹⁷⁹.

На роль мистецтва в житті учня молодшого шкільного віку вказував класик української педагогіки В. Сухомлинський у творі «Серце віддаю дітям», що був уперше виданий у 1969 р. Зокрема, він писав: «Діти повинні жити в світі краси, гри, казки, музики, малюнка, фантазії творчості. Цей світ повинен оточувати дитину і тоді, коли ми хочемо навчити її читати і писати. Так, від того, як почуватиме себе дитина, піднімаючись на першу сходинку драбини пізнання, що вона переживатиме, залежить весь її подальший шлях до знань. Просто страшно подумати, що ця сходинка стає для багатьох малюків каменем спотикання. Придивіться до життя шкіл, і ви побачите, що саме в період навчання грамоти багато дітей втрачають віру в свої сили. Давайте ж підніматися, дорогі колеги, на цю сходинку так, щоб діти не

¹⁷⁹ Русова С. Вибрані педагогічні твори. Київ: Освіта, 1996. С. 92–93.

відчували втоми, щоб кожен крок до знань був гордим злетом птаха, а не стомленою ходою знесилоного подорожнього, що змагає під непосильною ношею.

...Процес навчання письма й читання буде легким, якщо грамота стане для дітей яскравим, захоплюючим шматком життя, сповненим яскравими образами, звуками, мелодіями. ... Навчання грамоти треба тісно поєднувати з малюванням»¹⁸⁰.

Особливості реалізації арт-терапевтичної технології у початковій школі

У роботі з молодшими школярами реалізується три самостійних напрями арт-терапії: педагогічний (може застосовуватися до потенційно здорової дитини), психотерапевтичний (медичний) і соціальний (терапія зайнятістю). Їх об'єднує використання художньої творчості як лікувального фактора, що відволікає дитину від неприємних переживань або позитивно впливає на її емоційну сферу. Зрозуміло, що в роботі вчителя початкових класів реалізується лише педагогічний напрям.

Основна мета арт-терапії полягає у створенні естетичних продуктів, що об'єктивують у собі почуття, переживання і здібності дитини. Звичайно, не йдеться про те, щоб зробити молодших школярів художниками або скульпторами, а пробудити в них активність, спрямовану на реалізацію творчих можливостей. Акцент в арт-терапії роблять на творчу діяльність, на здатність створювати і спонукають дитину самостійно творити.

Учитель початкової школи може застосовувати арт-терапію без участі психолога або психотерапевта для вирішення розвивальних, виховних, діагностичних, корекційних та інших завдань. Якщо ж під час реалізації діагностичних процедур він виявив проблеми, що підлягають спеціальній корекції, то рекомендує батькам звернутися до фахівця.

Учитель, що застосовує арт-терапевтичні технології, досягає здоров'язбережувального ефекту. Це відбувається завдяки тому, що в процесі творчої діяльності створюється атмосфера емоційної теплоти, доброзичливості, емпатійного спілкування, визнання цінностей іншої людини, її почуттів, переживань. В учнів виникає відчуття психологічного комфорту, захищеності, радості, успіху, у

¹⁸⁰ Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям: вибрані твори в п'яти томах. Київ: Радянська школа, 1977. Т. 3. С. 78–79.

результаті чого мобілізується цілющий потенціал емоційної сфери дитини.

Під час виконання завдань з елементами арт-терапії у груповій, колективній формі роботи учні вчаться працювати й взаємодіяти в колективі, набувають навичок коректного спілкування, співчуття, взаєморозуміння, взаємоповаги, взаємодопомоги, що позитивно впливає на формування міцного, дружнього колективу. При цьому створюються відкриті, довірливі стосунки як з однолітками, так і з учителем, що їх передбачає педагогіка партнерства. У молодших школярів формується почуття задоволеності, віри у власні сили, гідності та самоповаги.

Арт-терапевтичні технології успішно реалізуються для корекції «Я-концепції» дитини, яка раніше могла бути деформована. Унаслідок арт-терапії покращується самооцінка, зникають неадекватні форми поведінки, налагоджуються способи взаємодії з іншими людьми. Особливо позитивні результати можуть бути отримані в роботі з молодшими школярами, у яких спостерігаються відхилення в розвитку емоційної та вольової сфер, оскільки арт-терапевтична діяльність сприяє зниженню рівня тривожності, агресивності, страхів, сором'язливості та гіперактивності учнів¹⁸¹.

Використання арт-терапевтичних технологій учителем початкової школи може відбуватися на будь-якому уроці чи інтегрованому занятті. Учням можна запропонувати такі завдання: створити аплікацію, «живу» картину в пісочниці; намалювати рисунок; виготовити іграшку; інсценізувати подію тощо.

Арт-терапія дає змогу кожному залишатися самим собою, не відчувати незручності, сорому, образи від порівняння з іншими учнями. При цьому гуманістичний підхід не декларується, а реально втілюється на практиці.

Види та техніки арт-терапії

На сьогодні створено багато різноманітних видів та технік арт-терапії, а саме: музикотерапія, танцювальна терапія, драмотерапія, казкотерапія, бібліотерапія, маскотерапія, ігротерапія, фототерапія, лялькотерапія, орігами тощо. Кожний із цих видів має

¹⁸¹ Сорока О. В. Теоретичні і методичні засади підготовки майбутніх учителів початкової школи до використання арт-терапевтичних технологій : дис. ... докт. пед. наук: 13.00.04 / Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка. Тернопіль, 2016. С. 39.

безліч арт-терапевтичних технік, які застосовуються для вирішення внутрішніх і міжособистісних конфліктів, кризових ситуацій, вікових криз, травм, невротичних і психосоматичних розладів та ін. Окремі методи, прийоми, техніки арт-терапії представлені в додатку 3.

Запитання для обговорення

1. Які переваги та недоліки реалізації інформаційно-комунікаційних технологій у закладах початкової освіти? Як зменшити негативний вплив новітньої техніки на розвиток дитини, її здоров'я?

2. Які форми й методи формування інформаційної компетентності, медіаграмотності є ефективними?

3. Як організувати профілактичну роботу в закладі освіти з метою попередження віртуальних загроз для школяра?

4. У чому полягають труднощі реалізації технологій формування колективу класу в початковій школі?

5. Які поради щодо підвищення самооцінки дітей ви б запропонували з особистого досвіду?

6. Які ідеї технології М. Єфименка доцільно реалізовувати у фізичному вихованні молодших школярів?

7. За допомогою яких технологій можна попередити виникнення дидактогенних неврозів у молодших школярів?

Практичні завдання

1. Створіть освітній проєкт на одну з тем: «Інформаційно-комунікаційні технології в початковій школі: за і проти»; «Загрози для школяра в реальному й віртуальному світі та як їх уникнути».

2. Найбільшою перешкодою на шляху до успіху є страх невдачі. В. Черчилль стверджував, що успіх – це вміння рухатися від однієї невдачі до іншої з незмінним ентузіазмом.

Визначте за методикою А. Реана рівень вашої активності (що переважає у Вашому житті: мотивація на успіх чи страх невдачі). Чим більше переважає мотивація на успіх, тим активніша людина.

Для цього дайте відповіді на твердження тесту, вибираючи варіанти «Так» або «Ні». В інструкції до методики не рекомендується довго роздумувати над твердженнями. Правильною є відповідь, що першою спала на гадку.

1. Розпочинаючи роботу, надіюся на успіх.

2. У діяльності активний.

3. Схиляюся до проявів ініціативи.
4. При виконанні відповідальних завдань намагаюся, якщо можна, віднайти причини відмови від них.
5. Часто обираю крайності: або занижено легкі завдання, або нереально важкі.
6. При зустрічі з труднощами, як правило, не відступаю, а шукаю шляхи їхнього подолання.
7. При чергуванні успіхів і невдач схильний до переоцінки своїх успіхів.
8. Продуктивність діяльності в основному залежить від моєї цілеспрямованості, а не від зовнішнього контролю.
9. При виконанні достатньо важких завдань в умовах обмеженості часом результативність моєї діяльності погіршується.
10. Я схильний проявляти наполегливість для досягнення мети.
11. Я схильний планувати своє майбутнє на досить тривалу перспективу.
12. Якщо я ризикую, то з розумом.
13. Я не дуже наполегливий у досягненні мети, особливо якщо відсутній зовнішній контроль.
14. Надаю перевагу ставити перед собою середні за важкістю або трохи завищені, але досяжні цілі.
15. У випадку невдалого виконання завдання його привабливість знижується.
16. При чергуванні успіхів і невдач я більше схильний до переоцінки своїх невдач.
17. Надаю перевагу плануванню свого майбутнього лише на найближчу перспективу.
18. Під час роботи в умовах обмеженості часом результативність діяльності в мене покращується, навіть якщо завдання є досить важким.
19. У випадку невдачі я, як правило, не відмовляюся від поставленої мети.
20. Якщо я сам обрав для себе завдання, то у випадку невдачі його привабливість лише зростає.

Обробка результатів

Один бал отримують відповіді «Так» на твердження 1, 2, 3, 6, 8, 10, 11, 12, 14, 16, 18, 19, 20 і відповіді «Ні» на твердження 4, 5, 7, 9, 13, 15, 17. Підраховується загальна кількість балів.

Якщо досліджуваний набрав від 1 до 7 балів, то діагностується боязнь невдачі. Від 14 до 20 балів – діагностується надія на успіх. Якщо кількість набраних балів у межах від 8 до 13, тоді необхідно вважати, що мотиваційний плюс є невираженим. При цьому, якщо в досліджуваного 8–9 балів – то його мотивація ближча до уникнення невдачі, якщо 12–13 балів – ближча до спрямованості на успіх.

3. Визначте для себе життєві цілі на далеку, середню та близьку перспективу. Під час виконання завдання скористайтеся запропонованою таблицею.

Вид діяльності	Терміни виконання		
	1 рік	5 років	10 років
Навчання			
Професійна діяльність, кар'єра			
Самовдосконалення			
Заняття фізкультурою та спортом			
Творча діяльність			
Громадська робота			
Влаштування особистого життя			

4. Підготуйте розповідь для батьків на батьківських зборах на тему «Особливості застосування в родині технологій дотримання здорового способу життя».

ДОДАТКИ

Додаток А

Виховна ігрова ситуація реального змісту «Невиховані батьки»¹⁸²

Мета: виховувати дисциплінованість, відповідальність; розвивати здатність бачити себе з боку, знаходити спільне в чужих і своїх учинках, відстоювати власну думку; формувати вміння правильної організації режиму дня.

Зміст ситуації: діти не вміють правильно розподіляти свій вільний час, не дотримуються режиму дня, багато дивляться телевизор, грають у ігри на комп'ютері, виявляють упертість, не прислухаються до думки дорослих, роблять їм наперекір.

Умови перебігу ситуації: учитель розповідає історію про сім'ю своїх знайомих, у якій дорослі багато часу проводять за комп'ютером і біля телевизора, не виконують домашні обов'язки, обманюють, стали мало уваги звертати на свою дочку, не відпочивають разом, зокрема й не їздять на природу. Учитель пропонує порадити дівчинці, як «перевиховати» дорослих, організовуючи сюжетно-рольову гру.

Хід виховної ситуації

Учитель:

Діти, до мене звернулася дочка моїх знайомих із великим проханням. Ситуація, про яку вона розповіла, досить складна. Мені важко щось порадити дівчинці. Давайте разом спробуємо розв'язати її проблему. Я не можу сказати її справжнього імені, то буду називати дівчинку Маринкою.

Маринка поскаржилася на своїх батьків, які багато вільного часу проводять за комп'ютером, дивляться всі без вибору телепередачі й телесеріали. Після того, як підключили інтернет, життя в сім'ї дуже змінилося. Батько й мати сваряться між собою, не хочуть виконувати домашні обов'язки. Мама, щоб швидше сісти за комп'ютер, стала погано готувати їжу, забуває прибрати у

¹⁸² Організація дитячої ігрової діяльності в контексті наступності дошкільної та початкової освіти. Навчально-методичний посібник / за ред. Г. С. Тарасенко. Київ: Видавничий дім «Слово», 2010. С. 122–123.

квартирі. Одного дня Маринка зустріла свого тата, який повинен бути на роботі, біля гральних автоматів. Коли дівчинка до нього підійшла, він заховався, а потім доводив, що то був не він. На докори Маринки батьки відповідають, що у своєму дитинстві не мали змоги грати на комп'ютері, а тепер хочуть сповна насолодитися всіма можливостями сучасної техніки.

Дівчинка зі сльозами на очах розповіла мені, що не впізнає своїх батьків. На її думку, через комп'ютер вони заразилися вірусом, стали ніби маленькими.

Я знаю, що серед дітей є багато «комп'ютероманів», але серед дорослих я зустрічаю таку залежність уперше.

А може, батьки Маринки дійсно праві, нехай собі користуються комп'ютером, доки їм не набридне?

Чи можемо ми щось порадити Маринці? Можливо, хтось зустрічався з подібною проблемою? Може, хтось сам багато часу проводив за комп'ютером, а потім якось поборов цю залежність?

Уявімо, що батьки Маринки справді стали дітьми, а Маринка, навпаки, – дорослою, їхньою мамою. Що можна сказати і як вчинити в цій ситуації? Це, можливо, допоможе нам знайти добру пораду і правильний шлях розв'язання проблеми.

Чи погоджується ви з тим, що Маринка-мама повинна заборонити грати на комп'ютері або забрати його з дому?

Можливо, варто відправити неслухняних «дітей» на безлюдний острів?

А давайте розіграємо цю ситуацію!

Як же ми передамо свої поради? А давайте напишемо лист батькам Маринки від невідомих друзів, у якому скажемо все, що ми думаємо.

Методичні прийоми: переконання і сугестія, дискусія щодо користі й шкоди комп'ютерних ігор, сюжетно-рольова гра.

Засоби впливу на емоційну сферу учнів: емоційна розповідь з метою виникнення почуття співчуття дівчинці, жарти.

Імовірні труднощі: частина дітей, що також проводять багато часу за комп'ютером, не будуть засуджувати героїв історії; дітям важко буде дати слухні поради, під час інсценізації поради будуть зводитися до зауважень та заборон.

Додаток Б

Рольові ігри в початковій школі

Рольова дидактична гра «Капітан»

Клас об'єднується у 4–6 груп (екіпажі кораблів), на чолі кожного – капітан.

Капітан обирає один із конвертів, у якому на аркуші написані маршрут корабля і завдання, які треба виконати.

Маршрути: подорож Чорним морем, Азовським морем, річками Дніпро, Збруч, Десна, Дністер, Каховським водосховищем, а також водоймами місцевості, де розміщена школа.

Члени екіпажу розподіляють *обов'язки:* штурман (розповідає про водойму, якою рухається корабель), економіст (розподіляє фінанси), кок (готує їжу), перекладач (спілкується з іноземцями), природознавець (досліджує рослинний та тваринний світ водойми).

Учні отримують *завдання:*

1. Розповісти про водойму.
2. Охарактеризувати рослинний і тваринний світ.
3. Піймати рибу: щуку, форель, окуня. Учні розповідають, з яким завданням не можуть упоратися (котру рибу не зможуть упіймати. Наприклад, форель водиться лише в чистих гірських річках, тому в морі її не зловиш).
4. Розповісти, які страви будуть приготовані на сніданок, обід, вечерю.

5. Розподілити фінанси. Екіпажу умовно видають 1000 грн. (можна купувати декілька одиниць одного товару, наприклад, три фруктові набори). Треба вибрати товари на цю суму із запропонованих варіантів:

- кишенькові гроші для кожного члена екіпажу – 300 грн. для команди;
- книжка для вивчення англійської мови – 100 грн.;
- книжка з рецептами для приготування смачної їжі – 100 грн.;
- засоби для рибалки – 150 грн.;
- продукти (що купите?):
М'ясо – 105 грн.
Крупи – 25 грн.

Хліб – 10 грн.
Фруктовий набір – 20 грн.
Овочевий набір – 15 грн.
Шоколад, цукерки – 50 грн.
Чіпси – 30 грн.
Вода газована – 20 грн.
Олія, масло – 60 грн.
Мед – 30 грн.
Сир, кисло-молочна продукція – 120 грн.
Сіль, перець – 5 грн.
Рибні копченості – 100 грн.
Рибні консерви – 100 грн.
Копчені ковбасні вироби – 100 грн.

Учні мають пояснити, чому шкідливі для вживання копченості, чіпси, цукерки, газовані напої, а також у чому цінність для здоров'я кисло-молочної продукції, риби, крупів, овочів, фруктів, меду; чому ці продукти мають бути в раціоні кожної людини.

Виконання кожного завдання оцінюється за 12-бальною шкалою. «Морська комісія» визначає, яка команда перемогла.

Дидактична гра «У якому будиночку ми живемо»¹⁸³

Клас об'єднується у 4 групи, тобто у 4 будиночки. Назва будиночка визначається під час відгадування загадок.

1. Голки має коротенькі.
Усім знайомі ці гілки
Й шишки довгі, мов свічки. (Ялинка.)
2. Білокрилий, наче птах,
І оспіваний в піснях,
Дрібне листячко на нім,
Що й казати – гарний дім. (Береза.)
3. Відгадай, як звать наш дім,
Все про нього розповім.
Гарне дерево, міцне.
Листя різьблене, рясне.
А на гілочках крилатих

¹⁸³ Інтерактивні методи навчання в практиці роботи початкової школи / упорядн. Стребна О. В., Соценко А. О. Харків: Вид. група «Основа», 2005. (Б-ка журн. «Початкове навчання»; Вип. 4 (16)). С. 36–37.

Буде жолудів багато. (Дуб.)

4. І колючі, й довгі, й тонкі

На гілках зелені голки.

Шишок безліч, та маленькі.

І не довгі, а кругленькі. (Сосна.)

Протягом гри дітям пропонується зібрати якомога більше інформації про те чи інше дерево.

Згодом проводяться різноманітні конкурси: упізнати, з яких дерев листочки (дітям пропонуються малюнки різного листя), зіграти в «Поле чудес» тощо.

«Поле чудес»

Дітям пропонується вставити слова в порожні клітинки:

1. «Могутній велетень», дерево-богатир, дерево-довгожитель.

--	--	--

2. Дерево солодке – багато бджілок ласують солодким нектаром із його квітів. З цих квітів заварюють цілющий чай.

--	--	--	--

Додаток В

Фрагменти уроків із використанням методу «Шість пар взуття способу дії»

Ясногор М. Використання методу «Шість пар взуття способу дії» Едварда де Боно (для формування компетентнісної поведінки молодшого школяра). Початкова школа. 2013. № 5. С. 35–39.

Метод шести пар взуття – це шість стилів поведінки. Кожній парі взуття притаманний певний колір, і пара відповідає за конкретний стиль поведінки або образ дії. Метод допомагає дитині опанувати систему різних поведінкових стратегій, якими вона користуватиметься у відповідних ситуаціях, тобто розгрупувати поведінку дитини на шість різноманітних стилів, кожен з яких можна розвивати. Едвард де Боно, автор цих методів, вважає ефективним використання «Шести мисленневих капелюшків» у поєднанні з «Шістьма парами взуття способу дії», а тому кольорова гама для капелюхів і взуття використовується різна.

Ми ніколи не побачимо людину, яка вдягла б два капелюхи, було б також дивно побачити людину в одному черевиху. І цей факт забезпечує більшу маневреність: на думку автора, можливі 15 комбінацій із предметів шести різних пар взуття.

Чому саме 15 комбінацій? У цій концепції йдеться про вибір того чи іншого виду (кольору) взуття.

Досить часто ситуації потребують комбінування (поєднання) двох типів взуття образу дії. У таких ситуаціях вказуємо на те, що нам потрібно по одному предмету взуття кожного із двох типів дії.

Щоб зрозуміти можливі варіанти поєднання різних типів дії у формуванні компетентної поведінки учня, необхідно ознайомитися з функціями кожної з шести основних типів дії, а потім комбінувати їх, як потребує того конкретна ситуація.

Колір взуття, що належатиме кожному образу дії, повинен асоціюватися з природою дії, яка розглядається аналогічно випадку з шістьма мисленневими капелюшками.

Флотські фірмові боти

Колір синій. Таке взуття передбачає дію за інструкцією; дію, доведену до автоматизму; суворе дотримання правил, яке допомагає уникати помилок, забезпечує скоординовану взаємодію між людьми і являє собою кристалізацію найоптимальнішого шляху досягнення цілі, формальний підхід до справи. Отже,

замість розмірковування над кожним новим кроком, слід використовувати готову процедуру (установлений порядок дій) – образ дії: флотські фірмові боти.

Учителеві, який використовуватиме цей метод у роботі з учнями, слід знати, що людина, котра вдягнена в таке взуття перед виконанням дії, має запитати себе:

– Яку процедуру слід використати в цій ситуації?

– Яка послідовність виконання обраної процедури?

– Чи потрібно використовувати комбінацію з двох і більше процедур?

– Чи можна вдосконалити цю процедуру?

– Чи можна перевірити, наскільки ефективна ця процедура?

– Який вихідний продукт чи результат я очікую?

Режим флотських ботів – це виконання інструкцій, що звільняє людину, котра взута в них, від необхідності щоразу обдумувати свої дії, що, своєю чергою, знижує ризик помилитися.

Сірі кросівки

Сірі кросівки – це збір максимальної кількості інформації. Образ дії сірих кросівок асоціюється із сірою речовиною головного мозку: саме мозок тут важливий. Кросівки – м'яке безшумне взуття, яке ідеально підходить тому, хто бажає залишитися непомітним, має ненав'язливий стиль поведінки. У сірих кросівках людина збирає інформацію, але не знає свого наступного кроку; бо він залежить від суті тієї інформації, яку вона знайшла. При образі дії сірих кросівок одним з основних завдань є використання інформації. Прикладом можуть бути вчені, котрі розробляють наукові теорії; репортери, які займаються журналістським розслідуванням тощо.

Обов'язковим для людини в такому взутті є мислення, яке відповідає за найкраще використання вже зібраної інформації. Водночас інформація може породжувати ідеї, підтверджувати або спростовувати їх.

Коричневі черевики

Коричневий – практичний колір, символізує повсякдення. Черевики – це міцне взуття, розраховане на довготривале використання. Отже, зрозуміло, що основними в цьому образі дії є практичність, прагматизм і здоровий глузд. Дії коричневих черевиків визначаються виходячи з того, що було б доцільно зробити в конкретний момент у реальній ситуації.

Гнучкість – найважливіший аспект образу дії коричневих черевиків. Поведінка має змінюватися відповідно до зміни ситуації. Тут не встановлені строги, чіткі межі дій: роби те, що ти спроможний зробити.

Дія коричневих черевиків повсякденна і непомітна, але від людини в такому взутті вимагається здоровий глузд, кмітливість, життєвий досвід і трохи мудрості. Вона керується такими основними принципами, на які вказує Едвард де Боно:

- ціль не повинна виправдовувати засоби;
- визначення образу дії, за яким ви діятимете;
- бути надійною людиною в обставинах, коли інші сподіваються на вас.

Оскільки немає загальноприйнятих правил дії для коричневих черевиків, велике значення має застосування ініціативи через аналіз ситуації і ранжування пріоритетів і цілей.

Запитання, які ставить собі людина в такому взутті:

- У чому мета моєї участі?
- У якій ситуації я опинився?
- Що я намагаюся зробити?
- Який імовірний шлях розвитку ситуації?
- Які основні напрямки дій?

Дії коричневих черевиків мають бути простими, практичними й ефективними. І якщо на запитання: «Чи є запропоновані мною дії практичними та ефективними?» не можна відповісти «так», то це означає, що людині в коричневих черевиках необхідно ще раз усе обміркувати. Девіз коричневих черевиків: «Бери на себе ініціативу і не проявляй пасивності».

Помаранчеві гумові чоботи

Образ гумових чобіт – це взуття не для повсякденного вжитку. Його взувають в особливих випадках. Помаранчевий колір яскравий і помітний, застосовується для попередження надзвичайних ситуацій. Отже, помаранчеві гумові чоботи використовуються в особливій ситуації.

Керівні принципи образу дії помаранчевих чобіт такі:

- Оцінити ситуацію якомога точніше і визначити, яка додаткова інформація необхідна.
- Оцінити перспективи подальшого розвитку ситуації, розподіляючи їх на «найімовірніші» і «можливі».
- Визначити кількість осіб, які допомагатимуть у роботі, та хто керуватиме цим.

- Визначити стратегію дій.
- Напрацювати і проаналізувати набір можливі варіантів дій.
- Не панікувати і не допускати паніки серед інших.

Помаранчевий образ дій потребує сміливості як фізичної, так і під час прийняття рішень, коли відомо, що ситуація може непередбачувано змінитися, а для цього необхідно ретельно планувати свої дії, кожен крок, який наближає до мети. Пріоритети помаранчевих чобіт: звести небезпеку до мінімуму і перший крок – узяти ситуацію під свій контроль. Таким чином, можна сказати, що на людину в помаранчевих чоботях покладена роль керівника.

Головна риса цього стилю дій – концентрація уваги безпосередньо на небезпеці та способах її усунення або зведення до мінімуму її наслідків.

Рожеві капці

Рожевий – теплий, м'який колір. Він передбачає гуманне ставлення до людей. Капці – це комфорт і домашній затишок. Образ дій у рожевих капцях – реальне піклування про людей, симпатія, співчуття. Уміння вислухати інших – один із найважливіших елементів піклування.

Існує кілька варіантів вияву піклування:

- наміри: бажання піклуватися;
- почуття: емпатія, симпатія;
- жест: незначні дії та вчинки, які демонструють піклування про інших;
- дія: реальна допомога.

Цей стиль дій – нагадування про те, що люди – це цінність. Кожна людина має право бути об'єктом дій у стилі рожевих капців.

Пурпурні чоботи для верхової їзди

Пурпур – колір величі, імператорський колір. У давнину фарба такого кольору була надзвичайно коштовною, тому що для отримання лише кількох її крапель необхідно було використати тисячі раковин спеціального середземноморського молюска. Тільки обмежене коло людей мало змогу носити одяг, пофарбований у такий колір. Пурпурний колір не повсякденний. Тому цей образ дії означає виконання ролі людини, наділеної владою. З іншого боку, чоботи для верхової їзди, це теж не повсякденне взуття. У давнину мало хто мав скакові коні. Образ

дії пурпурних чобіт для верхової їзди цілком пов'язаний із виконанням офіційних повноважень. Стиль дій – авторитарний.

Едвард де Боно, структурувавши поведінку людини на шість окремих образів дій, запропонував систему практичних порад до того типу чи стилю поведінки, який найбільше відповідає певному моменту. Щодо питання комбінування різних режимів дій, то вчений вважає, що чіткої системи тут не може бути, але прикладів можливих комбінацій він наводить досить багато.

Для вчителя початкових класів [як засвідчує дослідження М. Ясногор] доцільним буде така систематизація комбінування різних режимів дій, яку ілюструє подана нижче схема (рис. 1).

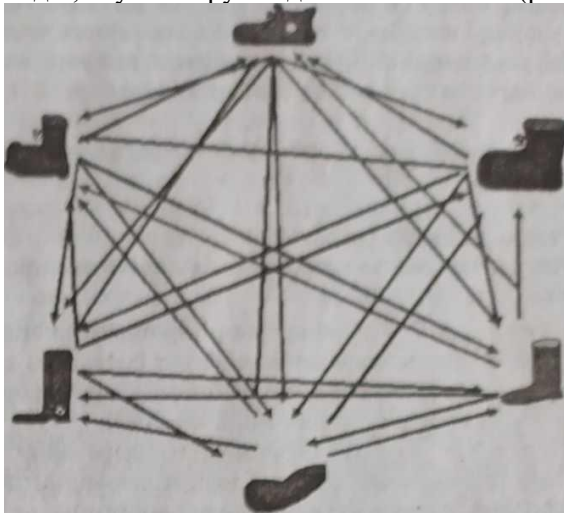

Рис. 1. Схема можливих варіантів комбінування стилів поведінки учня

Відповідно до поданої схеми проаналізуємо можливі варіанти поєднання різного виду взуття в пару.

Варіант 1 – дія дотримання відомої процедури (алгоритму) і збір необхідної інформації через офіційні джерела (пара – флотський фірмовий ботик; сіра кросівка).

Варіант 2 – дія додержання і виконання відомої процедури, але як одна пара взуття з можливістю застосування гнучкого підходу і вияву ініціативи в міру необхідності (пара – флотський фірмовий ботик; сіра кросівка).

Варіант 3 – наслідування процедури дії в умовах надзвичайної ситуації (пара – флотський фірмовий ботик; помаранчевий гумовий чобіток).

Варіант 4 – виконання процедури образу дії в тактовній манері (пара – флотський фірмовий ботик; рожева капця).

Варіант 5 – виконання процедури дії з позиції офіційної ролі (пара – флотський фірмовий ботик; пурпурний чобіток).

Ці перші п'ять можливих варіантів відображають на схемі п'ять стрілок, які виходять із флотських фірмових ботів і входять до кожної іншої із п'яти пар взуття.

Так само утвориться ще п'ять варіантів поєднання стилів поведінки п'ятьма стрілками, що виходять із пари сірих кросівок і входять у всі інші п'ять пар взуття. Хоч пара – сіра кросівка, флотський фірмовий бот – це не нова пара, вона вже була, але стиль поведінки учня може буде іншим, ніж у варіанті 1 з акцентом на те, що перша компонента пари – сіра кросівка, першочергово озвучує збір інформації в певному порядку, наприклад, за допомогою поданого переліку. Тому пари взуття: флотський фірмовий ботик і сіра кросівка та сіра кросівка і флотський фірмовий ботик – це одна і та сама пара, але стилі поведінки людини залежно від того, яка перша компонента пари, будуть різні. Це можливо порівняти з різними варіантами: на яку ногу, праву чи ліву, людина одягне те чи інше взуття. Флотський фірмовий ботик на праву ногу, а сіру кросівку – на ліву. А у парі: сіра кросівка; флотський фірмовий ботик тепер сіра кросівка буде на правій нозі, а фірмовий флотський ботик на лівій.

Таким чином вважатимемо, що варіант 6 (сіра кросівка; фірмовий флотський ботик) щодо ілюстрації стилів поведінки – це новий варіант. Мовою математики це можна пояснити так: у виборі поєднання стилів поведінки учня слід враховувати не лише вибір, а й порядок одягання взуття, тобто йдеться про число розміщень з шести пар взуття по два.

Готуючись до таких уроків, учні перечитують чимало літератури, знаходять у ній потрібне для власного саморозвитку, вчать користуватись інформацією з інтернету.

Використання мисленнєвого інструмента Едварда де Боно дає змогу учневі поглянути на проблему різносторонньо, стати на місце іншої людини, проаналізувати, продумати наслідки своїх дій. У дітей з'являються суб'єктивно нові, оригінальні, дотепні відповіді, новий погляд на проблему.

Додаток В1
Фрагмент уроку математики з теми
«Одиниці вимірювання ваги»¹⁸⁴

Ілюструє стиль поведінки учнів у різному взутті.

Сірі кросівки. Зберіть необхідну інформацію про те, як у давнину купці міряли тканину.

Зібрана учнями інформація свідчила про те, що 500 років тому з Далекого Сходу купці привозили небаченої краси тканини – найтонший китайський шовк; виготовлену зі справжніх золотих і срібних ниток важку індійську парчу; із Персії – оксамит і тафту, заткану квітами і драконами. Купцям, котрі торгували тканинами, необхідно було відміряти замовлену кількість тканини. Як же це зробити?

Торговці намотували тканину на руку – до плеча. Це й називали міряти аршинами (71,1 см).

Учні в *рожевих капцях* з'ясували, які позитивні моменти для людства вони бачать з появою міри довжини – аршин. Така міра була дуже зручною, адже руки у всіх при собі.

В образі *коричневих черевиків* учні досліджували недоліки такої міри.

На жаль, руки у всіх різні. В одних вони довші, в інших – коротші. Хитрі купці швидко зметикували, що потрібно шукати продавців з короткими руками: той самий сувій, а аршинів вийде більше.

Сині флотські боти відповідно до своїх функцій перевели цю одиницю вимірювання довжини в інші: аршин дорівнює 71 сантиметрові 1,2 міліметра; 16 вершкам або 28 дюймам.

А учні, котрі одягнули *помаранчеві чоботи*, аналізували почуте і робили висновок про те, якої інформації про одиниці довжини ще не вистачає. Їм запропонували розробити стратегію дій щодо її знаходження.

¹⁸⁴ Ясногор М. Використання методу «Шість пар взуття способу дії» Едварда де Боно (для формування компетентнісної поведінки молодшого школяра). *Початкова школа*. 2013. № 5. С. 35–39.

У наш час у магазині покупцеві відмірюють тканину лінійкою. Перша лінійка, як зразок казенного аршина, з'явилася в Москві. Її не можна було вкоротити, бо її кінці обковували залізом і позначали казенною печаткою.

Діти в *пурпурних чоботях* підбили підсумки: люди вже давно перейшли на метричну систему мір. Тепер ніхто не міряє аршинами, але це слово не забули. І досі про надзвичайно проникливу людину кажуть: «Бачить на три аршини під землю». Про людину, яка судить про все тільки по собі: «Міряє на свій аршин».

Додаток В2

Фрагмент уроку з позакласного читання у 4 класі під час вивчення теми «Іванна Блажкевич як дитяча письменниця»

Сині флотські формені черевики – відтворення основних віх життя письменниці – розповідь учня.

Сірі кросівки – аналіз етнографічної діяльності І. Блажкевич; віртуальна екскурсія музеєм у с. Денисові на Тернопільщині, обласним архівом Тернопільщини як джерелами інформації про життя та творчість Іванни Блажкевич – презентація, фільм.

Коричневі робочі черевики – діяльність у роки війни, допомога населенню; створення кооперативів (на драбинчастих возах вона об'їздила майже всі села Західної України) – розповідь учня.

Жовтогарячі гумові черевики – розповідь учня.

Небезпеки постійно супроводжували життя І. Блажкевич (від 1936 р. вона працювала директором Повітового союзу кооператив у Тернополі. Водночас продовжувала займатися політичною та культурно-громадською діяльністю. За таку віддану та щирі громадську суспільно-корисну роботу її не минула жорстока пацифікація. 15 листопада 1938 р. під час так званого «осмирення народу» жінку, мовби великого злочинця, схопив каральний загін і вивіз за село, де вона витримала 120 ударів палицями. Понад три місяці лікарі-патріоти львівської лікарні боролися за збереження її життя: вигоювали рвані рани й поламані кістки. І наперекір сподіванням ворогів І. Блажкевич видужала. Правда, після цієї

фізичної розправи все життя вона ходила з паличкою. Повернувшись додому, продовжила пропагандистську діяльність. Незважаючи на ще не загоєні рани, Іванну Омелянівну за активну участь під час громадських виборів знову арештовано й запероторено в тюрму, але її врятувала амністія.

Небезпеки супроводжували І. Блажкевич як вільнодумну людину і під час приєднання західноукраїнських земель до України, яка перебувала у складі СРСР. Вона турбувалася про освіту (кваліфікацію) вихователів, щоб ними не ставали ті, хто уникає фізичної роботи в ланці в колгоспі.

Незважаючи на численні екстремальні ситуації, І. Блажкевич вистояла завдяки високому авторитету як громадського діяча, письменниці, засновника кооперативного руху, що сприяє зміцненню держави, основоположника дошкільної освіти на західноукраїнських землях.

Рожеві тапочки – розповідь учня та декламування віршів.

У 1904 р. у с. Денисів організувала жіночий відділ «Кружок українських дівчат», який активно діяв під її безпосереднім керівництвом упродовж 1905–1911 рр. Вагомими досягненнями гуртка стала організація курсів куховарства, систематичне проведення лекцій гігієни для усіх верств населення з метою ліквідації неписьменності на селі.

Улітку 1929 р. після численних клопотань до владних структур домоглася дозволу на організацію дитячих закладів.

Упродовж 1937–1950 рр. І. Блажкевич наполегливо працювала над організацією дошкільних закладів у Тернопільському повіті.

Аналіз творчості для дітей: ідеї любові до матері, Батьківщини. І. Блажкевич реалізувалася як мати й бабуся.

Пурпурові чоботи для їзди – турбота про створення дитячих садків (листи до редакції – прохання про відкриття нових садків) – розповідь учня.

Ставши членом СПУ у 1963 р. і позаштатним кореспондентом, І. Блажкевич із новою силою взялася за створення у селах дитячих садочків. В архіві хати-музею зберігається багато свідчень її клопотань – відозв із райкомів, обкомів, від високих урядових осіб, від редакцій про розгляд її листів, аж поки не було задоволено вимог про відкриття постійних

дитячих садків, побудову для них приміщень у Денисові й інших навколишніх селах.

На цьому педагог не зупиняється. Знаходимо її обурення кадрами виховательок, які, уникаючи праці на ланках буряків, ідуть працювати у дитячі садки, не маючи ні відповідної кваліфікації, ні педагогічних здібностей, ні бажання, ні любові до дітей, а також відповідним забезпеченням іграшок, меблів, повноцінного харчування. Порушуючи ці питання, І. Блажкевич пише статті до газети.

Додаткові матеріали для проведення уроку

Література:

1. Блажкевич І. Драматичні твори для дітей. Тернопіль: Мале науково-виробниче підприємство «Діалог», 1993. 108 с.
2. Блажкевич І. У дитячому садочку: Для дітей дошк. віку. Тернопіль: Кн.-журн. вид-во, 1993. 32 с.
3. Блажкевич І. Чи є у світі що світліше? [Вірші]. Київ: Веселка, 1977. 24 с.
4. Герета І. Не хотіла старітися. Життя, віддане Україні: спогади про Іванну Блажкевич / упоряд. Я. Федик. Вид. 2-ге, переробл. і доповн. Тернопіль, 2006. С. 48-58.
5. Іванна Блажкевич: її життя – як смолоскип: бібліогр. покажчик / Терноп. обл. від-ня Укр. бібл. асоц., Козів. централіз. бібл. система, Денисів. краєзн. музей, Терноп. обл. універс. наук. б-ка; уклад.: М. Коваль, Б. Савак, Л. Оленич; вступ. ст. Б. Савака; ред. Г. Жовтко. Тернопіль: Підручники і посібники, 2013. 112 с.
6. Іванна Блажкевич. Жінка на бойовій лінії: спогади, щоденник. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2017. 336 с.
7. Рутило І. Іванна Блажкевич і дошкільництво. *Наукові записки ТДПУ. Серія Педагогіка*. Тернопіль, 2002. № 11. С. 104–108.
8. Шульський М. Г. Іванна Блажкевич і кооперативний рух в Галичині. *Науковий вісник ЛНУВМБТ імені С. Г. Ґжицького*. Т. 15. № 1 (55). Ч. 5. 2013. С. 232–241.

Додаток Г Медіаосвітні казки

«Медіа у школі Лісового царства»

Усі звірята в Лісовому царстві ходять у школу. Їх навчає мудра Сова. Вона знає все.

У лісовій школі навчаються мишки, зайчата, лисички, ведмежата.... Всіх не перерахуєш.

«Як так багато різних звірят навчити?» – подумала Сова.

І вирішила написати для звіряток декілька підручників: спочатку буквар, щоб літери вивчили, згодом дитячу читанку, а ще підручник з математики, щоб навчилися добре рахувати.

Звірята старанно навчалися. Старалися, але лісова наука важко давалася.

І тоді вчителька Сова вирішила показати звірятам мультики про те, як лісові учні бігають, стрибають і в такий спосіб шкільні правила запам'ятовують. А ще Сова написала текст вистави, щоб школярам було цікаво.

Підручники, телевізор, театр, а ще журнали, газети, радіо – їх називають дивовижним словом «медіа». Це посередники в передачі різних відомостей, тобто інформації, від тих, хто нею володіє, зокрема й від учительки Сови, до тих, кому вона необхідна, – лісовим школярикам.

Під час навчання і відпочинку, при лікуванні й спілкуванні зі старшими і друзями діти використовують медіа – газети, журнали, телевізори, радіо, смартфони, комп'ютери, гаджети, театр, малюнки. Але для їхнього розумного використання треба дотримуватися правил, про що йтиме мова в наступних казках.

«Запитання звірят»

У лісових мешканців завжди багато запитань. Зайчика цікавить, чи буде сніг, щоб була непомітна його біла кожушинка. Ведмедик хоче знати, де солоденький медочок відшукати. А Лисичка хоче довідатися, чи правда, що в їхній ліс завітав цар звірів Лев. Їжачок хотів би знати, хто в журналах його малює з колючками, на яких нанизані яблука. А Вовчик хоче запитати, чи справді існує Червона Шапочка...

Як бачите, у звірів є багато запитань. Як же отримати правильні відповіді?

Усіх повчала розумна Сова.

– Про сніг, Зайчику, можеш запитати в моєї сусідки Ворони. Вона метеоролог. Складає прогнози погоди. Але ці прогнози також описані в газетах і в лісовому інтернеті.

А Ти, Ведмедику, звернися до мами, вона ж той медок роками шукає. І добре все знає.

Тобі, Лисичко, раджу піти до вчителя Бобра. Він розумні книжки читає, телевізор має і завжди про все знає.

Найскладніше отримати відповідь Їжачку. Підемо до редактора журналу. Він на сусідній вулиці проживає. Можливо, він і іншим пояснить, що їжачки їдять не яблучка, а комашок.

Є багато способів про щось довідатися: від родича, сусіда, учителя, з газет, журналів, телевізора, фотографій, малюнків, смартфона і навіть у театрі. Усе, що надає необхідні нам відомості, переказуючи від інших, – називають словом медіа. Передавати інформацію можуть не лише газети, журнали, комп'ютери, гаджети, радіо, театр, а й люди. А як знати, до кого звернутися, щоб дізнатися про те, що цікавить?

Про це і будуть наступні казки.

«Де придбати найсмачнішу моркву?»

Захотілося Зайчикові-побігайчикові поласувати морквою. Уявляв смаковиті оранжеві коренеплоди. Він і мамі принесе, і татові набере. От будуть радіти за синочка, що вже здатний про родину дбати.

Ось тільки де найвигідніше придбати овочі? Як довідатися, щоб вони були і смачні, і дешеві?

Пішов Зайчик до старшого братика за порадою?

– Зайчику-братику, як довідатися, де найсмачніша і найдоступніша морква?

Зайчик-братик вже має свій комп'ютер з доступом до інтернету. Отож зрадів, що може допомогти й потрібну інформацію знайти.

– Тут написано, що біля лісової галявини відкрилася нова крамничка «Хрум-хрум». Морква смачна і можна дешево поласувати, зробивши невеличку послугу. Заспівати пісеньку поруч у садочку для малят.

Зайчик-побігайчик умів гарно співати і тому поспішив до крамнички «Хрум-хрум».

Не встиг підійти до дверей, а назустріч йому величезний-превеличезний, страшний-престрашний Вовк.

Заверещав Зайчик-побігайчик і як побіг... Ледве врятувався.

Захеканий, наляканий прибіг до мами Зайчихи.

– Що сталося, синочку?

– Мамо, я захотів поласувати морквиною. Запитав Зайчика-братика, де придбати. А той знайшов в Інтернеті, що найсмачніша і найдоступніша морква є в крамниці «Хрум-хрум»...

– Постривай, синочку, – перебила мама. – А хто написав цю інформацію?

– Не знаю.

Покликали Зайчика-братика. Шукали, перевіряли, і нарешті зрозуміли, що все це написав Вовк-сіроманець.

– Ось бачиш, що буває, – сказала Мама-зайчиха, – якщо користуватися неперевіреною інформацією.

– Я, мамо, надалі все буду в Тебе питати.

– Добре, синочку, але не завжди мама поряд є. Я хочу поради, щоб Ти вчився. І тоді зможеш довідатися про те, що треба, з книжок, телевізора, газет, журналів і з інтернету також. Книжечки, телевізор, журнали, газети і навіть театр – це все називають дивовижним словом медіа. Це те, з чого можна про щось довідатися або, іншими словами, знайти необхідну інформацію.

– О ні, тільки не інтернет, – закричав Зайчик.

– Сину, інтернет не був би таким страшним, якби Зайчик-братик перевірів те, про що дізнався. Отже, Ти запам'ятав, що треба все перевіряти і сліпо нікому й нічому не довіряти?

– Тільки Тобі, мамо, можна довіряти?

– А про це, сину, буде наступна казка.

Якщо хочеш про щось довідатися, Ти можеш отримати інформацію з газет, журналів, книг, телевізора, смартфона,

комп'ютера, а також від мами, тата, бабусі, дідуся, братиків, сестричок, вихователів у садочку, вчителів у школі, ще з багатьох інших джерел, які називаються медіа.

Але ретельно перевіряй усе, про що довідався.

«Зайчик у соціальній мережі»

Зайчик-побагайчик ходить до лісової школи, навчився читати і зареєструвався в лісовому інтернеті в групі «Розумні звірята». Вирішив про себе розповісти: де проживає, скільки братиків і сестричок має.

Його другом захотів стати Заєць-всезнайко. Почав розпитувати, як до його хатини потрапити, які цінності є в його батьків, коли вони працюють і чи є в домі сигнальні кнопки тривоги.

Зайчик-побігайчик зовсім не запідозрив біди. Яка ж небезпека може бути від Зайця-всезнайки? І про все детально написав.

Але то був зовсім не Заєць, а хитра Лисиця. Непомітно підкралася з мішком і хотіла всіх зайців до нього закинути.

У цей час тато Заєць несподівано повернувся з роботи, а з ним прийшов і Їжачок, щоб обговорити початок спільного бізнесу. Колючий Їжачок стрибнув під ноги хитрій Лисиці, а тато Заєць жбурнув їй в очі пригорщу піску. Лисиця заверещала, кинула мішок і втекла. Так був врятований Зайчик-побігайчик і його братики й сестрички. Тепер він шукає собі друзів у школі, а не в смартфоні.

Сучасні медіа допомагають у навчанні й спілкуванні. Проте вони несуть чимало загроз. Тому, використовуючи інтернет, треба розповідати батькам про свої знайомства і про що довідалися.

*Використано зображення з ресурсу <http://21vu.ru/load/192-1-0-2172>

Додаток Д
Навчально-методичне забезпечення медіаосвітніх технологій

Додаток Д1

Майстер-клас «Будьмо медіаграмотними!»

При підготовці використано матеріали «Практичного посібника з медіаграмотності для мультиплікаторів»¹⁸⁵.

Мета: підвищити рівень медіаграмотності учасників.

Коротка інформація.

Термін «медіа» (з лат. *medium* – той, що знаходиться в середині, займає проміжну позицію) найчастіше трактують як мас-медіа – засоби масової інформації. Проте одне з його значень, яке є ширшим, – посередник – засіб або спосіб комунікації. Медіа – це щось, що є посередником між тим, хто надає інформацію, і тим, хто її отримує. Це канали та інструменти, які використовують, щоб зберігати, передавати й подавати інформацію. А ще це середовище, засіб, проміжна стадія, оточення, те, що знаходиться в спільному користуванні. Окрім того, медіа – це різного роду предмети і пристрої, що переказують споживачам інформацію через слова, образи, звуки та уможливають виконання окреслених інтелектуальних і мануальних функцій. Необхідно зауважити, що природа медіума (людини, яка є посередником) і медіа єдина.

Надзвичайно популярним є термін «медіаосвіта». У Концепції впровадження медіаосвіти в Україні (нова редакція) він трактується як частина освітнього процесу, спрямована на формування в суспільстві медіакультури, підготовку особистості до безпечної та ефективної взаємодії із сучасною системою мас-медіа, включаючи як традиційні (друковані видання, радіо, кіно, телебачення), так і новітні (комп'ютерно опосередковане спілкування, інтернет, мобільна телефонія) медіа з урахуванням розвитку інформаційно-комунікаційних технологій.

¹⁸⁵ Практичний посібник з медіаграмотності для мультиплікаторів / За загал. ред. В. Ф. Іванова. Київ: Академія української преси, Центр вільної преси, 2019. 100 с.

Метою медіаосвіти є формування в дітей, молоді, батьків конкретних знань, умінь і навичок, що дають змогу свідомо й активно відбирати інформацію зі ЗМІ, а також підготовка до критичного вибору віртуальних співрозмовників, до використання медіазасобів як інструментів для самоосвіти, отримання, переробки й узагальнення інформації.

Результатом упровадження медіаосвітніх технологій є медіаграмотність, потрактована в Концепції впровадження медіаосвіти в Україні (нова редакція) як складова медіакультури, яка стосується вміння користуватися інформаційно-комунікативною технікою, виражати себе і спілкуватися за допомогою медіазасобів, успішно здобувати необхідну інформацію, свідомо сприймати і критично тлумачити інформацію, отриману з різних медіа, відділяти реальність від її віртуальної симуляції, тобто розуміти реальність, сконструйовану медіаджерелами, осмислювати владні стосунки, міфи і типи контролю, які вони культивують¹⁸⁶.

Вправа 1. «Мозковий штурм».

Запропонуйте учасникам висловитися стосовно того, що таке медіаграмотність і які риси характеризують медіаграмотну людину. Усі відповіді записуйте на великому аркуші. Створіть асоціативну карту.

Вправа 2. «Червона шапочка».

Автор ідеї: Олег Шевцов.

*Джерело: блог <http://frumich.livejournal.com/263000.html>
[Цит. за Практичний посібник з медіаграмотності для мультимедіаторів / За загал. ред. В. Ф. Іванова. Київ: Академія української преси, Центр вільної преси, 2019. С. 8–9].*

1. Стисло нагадайте учасникам сюжет казки Шарля Перро «Червона Шапочка» (якщо є потреба).

2. Запропонуйте учасникам розбитися на міні групи по 3–5 осіб і переказати сюжет казки у форматі журналістського матеріалу для:

¹⁸⁶ Концепція впровадження медіаосвіти в Україні (нова редакція). URL: http://osvita.mediasapiens.ua/mediaprovsvita/mediaosvita/kontseptsiya_vprovadzheniya_mediaosviti_v_ukraini_nova_redaktsiya/

- телеканалу «Вовк-ТВ», що розповідає про необхідність охороняти і захищати вовків – звірів із Червоної книги;
- офіційної газети казкового королівства, що прославляє подвиги лісорубів та інших жителів;
- радіопередачі, гостя якої – захисниця прав дітей, що виступає проти жорстоких батьків, які відправляють дітей до лісу;
- фонду захисту пенсіонерів,
- спільноти батьків у фейсбуці «Хороші батьки і щасливе дитинство!»

Після нетривалої підготовки (15–20 хвилин) мінігрупи озвучують свої версії. Запросіть учасників взяти участь у популярному телешоу «Це стосується кожного». Зробіть вступ про ситуацію, яка нещодавно схвилювала все суспільство: беззахисна дівчинка опинилася одна серед лісу, де живуть хижі звірі. Та чи все так однозначно в цій ситуації? Є свідки, які можуть пролити світло на цю незрозумілу історію. Давайте їх послухаємо.

3. Проаналізуйте точки зору на основі казки.

4. Зробіть висновок, що особисті погляди, упередження і стереотипи журналістів, а також редакційна політика впливають на той контент, який отримує аудиторія. Часто одну ситуацію можна охарактеризувати з різних позицій, частину інформації приховати, на чомусь зробити акцент. Від цього залежатиме наше сприйняття контенту.

Вправа 3. «Поширювати чи не поширювати: я і соціальні мережі».

Ми настільки звикли до інформації, комунікації, динамізму в інформаційному житті, що не уявляємо свого дня без соціальних мереж. Там можна оперативно дізнатися останні новини, які відбулися в державі, місті і навіть на нашій вулиці (якщо ми підписані на відповідні сторінки). Це місце спілкування з друзями й однодумцями. Цікаво переглядати фотографії, а ще дописи, які публікують люди з нашого соцмережевого оточення. Здавалося б, одні плюси. Проте часто інформація виявляється фейковою, неправдивою. Причому чим більше часу проводимо в мережі, тим більше загроз чатує на нас. Та це розуміють лише критично мислячі люди. Інші ж вірять і репостять інформаційне сміття. А ще рахують лайки, оцінюють життя людини за фотографіями в

інстаграмі, заздрять, намагаються сліпо наслідувати штучний ідеал.

Як же ж забезпечити себе від отримання неправдивої інформації, як не переказати кошти шахраям, як не потрапити на гачок злочинців?

Для того, щоб перевірити певний меседж на правдивість, потрібно дати відповідь на декілька запитань:

1. Про що допис? Хто його автор? Ви йому довіряєте? Коли це повідомлення з'явилось?

2. Деся в альтернативних джерелах можна перевірити інформацію?

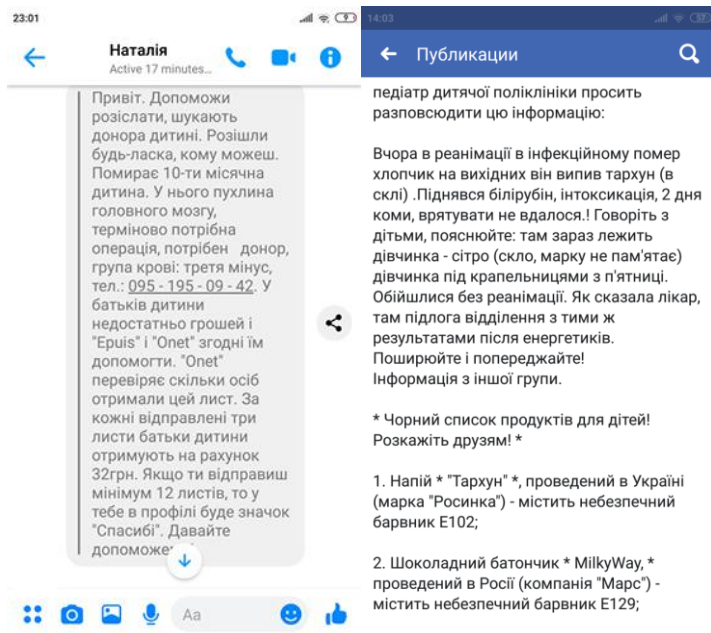
3. Яку емоцію викликає повідомлення?

4. Чи є заклик від автора далі поширювати допис?

5. Чи є в повідомленні конкретні факти: прізвища, назви міст, організацій тощо. Чи автор посилається на авторитетні джерела?

6. Поширили би ви цей допис чи не поширили? Чому?

Наприклад, проаналізуємо декілька повідомлень, які активно поширювалися в мережі «Фейсбук».

Для аналізу виконаймо вправу «Кафе ідей».

1. Поділіть учасників на 4 групи (або 6 залежно від кількості людей, які братимуть участь у тренінгу): дві аналізують перший меседж і дві – другий.

2. Попросіть кожну групу записувати ключові ідеї на аркуші. Дайте декілька хвилин на обговорення.

3. Запропонуйте лідерам двох перших груп помінятися місцями. У нових групах лідери мають ознайомити учасників із ключовими ідеями, які вже були висунуті, та доповнити їх. Лідери двох других груп мають помінятися між собою аналогічно. Дайте декілька хвилин на обговорення.

4. Усі разом обговоріть повідомлення. Вирішіть, чи варто поширювати такі меседжі. Для чого їх розповсюджують у мережі.

Можливі варіанти відповідей

Повідомлення 1: немає жодної власної назви, чітко не вказано діагноз, ніякі сервіси не платять гроші за пересилання повідомлень, значок не з'являється. Отже, це маніпуляція на наших почуттях, адже ідеться про маленьку хвору дитину, крім того, відправивши лист, матимемо змогу отримати подяку у вигляді «Спасибі» в профілі. А дзвінок на вказаний номер матиме значну вартість. Тому, як мінімум, потрібно перевірити номер телефону, скориставшись гуглям. У мережі вже давно є сайти зі списками телефонів шахраїв.

Повідомлення 2: немає жодної власної назви (ні де сталася подія, ні хто є лікарем, ні назва лікарні), не зрозуміло, хто є автором цього повідомлення, проте бачимо заклик до подальшого поширення, «підлога відділення» – неякісний переклад, що вже наштовкує на думку про фейк. Отже, це маніпуляція, спрямована на те, щоб викликати в нас тривогу, недовіру. Часто такого типу повідомлення «закидають» у мережу для того, щоб зрозуміти, наскільки аудиторія готова до поширення меседжів без перевірки. Це може бути зроблено з комерційною, політичною метою тощо.

Рефлексія.

Запропонуйте учасникам дати відповідь на запитання «Що саме ми отримуємо з медіа як інформацію?», застосовуючи метод «Мозкового штурму». (Можливі відповіді: факти, новини, судження, припущення, оцінки, повідомлення про події,

коментарі, висновки, логічні аргументи, емоції, заклики до дії, прогнози, гіпотези, думки, чутки, узагальнення, стереотипи, упередження, свідчення очевидців, результати досліджень, цифри, експертні оцінки.)

Якщо згрупувати ці види інформації за їхньою фактичністю, то загальна картина може виглядати так:

– *Факти*: новини, повідомлення про події, результати досліджень, цифри.

– *Судження*: припущення, коментарі, висновки, оцінки, емоції, заклики до дії, прогнози, гіпотези, думки, чутки, узагальнення, стереотипи, упередження.

– *Підкріплення фактів, які можуть бути судженнями*: логічні аргументи, свідчення очевидців, результати досліджень, цифри, експертні оцінки.

При цьому очевидно, що за бажанням мовця можна видавати одне за інше, маніпулювати хибними фактами і аргументами, несправжніми очевидцями, перекрученими цифрами і результатами досліджень, заангажованими експертами. Таким чином, можна сформулювати важливу навичку медіаграмотної людини – уміння відрізнити факти від суджень.

За якими ознаками ми можемо відрізнити факт від судження?

Факт – це те: що відбулося в реальності, зафіксоване; що можна довести; що можна підтвердити іншими фактами; що можна перевірити; що не змінюється за сутністю з часом¹⁸⁷.

Медіаграмотна людина може визначити, коли хтось намагається керувати її емоціями чи вдається до маніпуляцій цінностями. Головним маркером таких маніпуляцій є відсутність логічних аргументів, використання емоцій, сильних почуттів чи моральних цінностей для переконання в правоті чи заклику до дій. Захистом від емоційного впливу є застосування критичного мислення¹⁸⁸.

У мережі «Фейсбук» є сторінка «По той бік новин»¹⁸⁹, редактори якої спростовують фейки. Долучитися запрошують усіх,

¹⁸⁷ Практичний посібник з медіаграмотності для мультиплікаторів / За загал. ред. В. Ф. Іванова. Київ: Академія української преси, Центр вільної преси, 2019. С. 24–25.

¹⁸⁸ Там само. С. 42.

¹⁸⁹ <https://www.facebook.com/behindtheukrainenews/>.

хто хоче знати більше про те, як протистояти маніпуляціям у ЗМІ, як відрізнити правду від вигадки, зрозуміти, для чого роблять інформаційні «вкиди» та побачити це. На читачів «По той бік новин» чекають інфографіки, тести, статті з експертами з медіаграмотності, покрокові інструкції та інструменти протидії маніпуляціям і фейкам. Тож це можливість отримати достовірну інформацію, зрозуміти причину маніпуляції й «потренувати» критичне мислення.

Додаток Д2

Бесіда з батьками учнів молодшого шкільного віку «Навчіть дитину безпечному використанню медіазасобів»

Мета: допомогти батькам формувати в дитини вміння безпечно поводитися в медіапросторі.

Завдання:

1. Ознайомити батьків з правилами безпечного поводження дітей в інтернеті.
2. Визначити способи критичного, відповідального сприйняття інформації з мас-медіа.
3. Розглянути методи профілактики девіантної поведінки.

Очікувані результати.

Після проведення бесіди батьки знатимуть:

- правила безпечного поводження дітей в інтернеті;
- способи формування в дітей безпечної поведінки; критичного, відповідального сприймання інформації; використання медіа без шкоди для здоров'я дитини;
- шляхи організації цікавого дозвілля родини й дитини для профілактики шкідливих впливів медіа.

Обладнання: мультимедійний проектор, комп'ютер, презентації про небезпеки інтернету для дітей і молоді та способи їхнього запобігання.

Література:

1. Анджесвська А. Медіаосвіта для сучасної молоді: методичні рекомендації для вчителів та студентів педагогічних навчальних закладів. Тернопіль: Вектор, 2015. 38 с.

2. Кузьма І. І. Медіаосвіта в закладах дошкільної та початкової освіти: методичні рекомендації. Тернопіль: Вектор, 2020. 126 с.

3. Литовченко І. В., Максименко С. Д., Болтівець С. І., Чапа М.-Л. А., Бугайова Н. М. Діти в Інтернеті: як навчити безпеці у віртуальному світі (посібник для батьків). Київ: видавництво: Тов «Видавничий будинок “Аванпост-Прим”», 2010. 48 с. URL: http://rvo-kolomak.ucoz.ua/Informatizazija/kijiv_star.pdf

4. Медіаосвіта та медіаграмотність: підручник / Ред.-упор. В. Ф. Іванов, О. В. Волошенюк; за науковою редакцією В. В. Різуна. Київ: Центр вільної преси, 2012. 352 с.

5. Не потони в інформаційному дощі. Навчання медіаграмотності громадян. Посібник для тренерів. Київ: Академія Української преси, 2016. 193 с. URL: http://www.aup.com.ua/wp-content/uploads/2016/03/Citizen-Media-Literacy_Trainers-Manual_ua.pdf

6. Янкович О., Беднарек Ю., Анджеєвська А. Освітні технології сучасних навчальних закладів: навчально-методичний посібник. Тернопіль: ТНПУ імені Володимира Гнатюка, 2015. 212 с.

7. Bezpieczne media: poradnik dla rodziców. 63 s. URL: https://fundacja.orange.pl/files/user_files/user_upload/materialy_edu_dla_nauczycieli/Poradnik_Bezpieczne_media/Bezpieczne_media._Przewodnik_dla_rodzicow..pdf

Інформація вчителя

Щороку новітня техніка стає більш доступною для молодого покоління. Діти з раннього віку вміють користуватися мобільними телефонами, комп'ютерами, планшетами тощо. Цьому сприяє поширення мобільного устаткування із сенсорними екранами, які зручні для малих дітей.

Відомо, що сучасна техніка має не лише численні переваги, а й водночас є джерелом загроз. Тому батьків турбує, у якому віці дитині можна придбати мобільний телефон, комп'ютер, планшет; коли вона може отримати доступ до інтернету.

Зваживши плюси й мінуси новітньої техніки, батьки самі повинні вирішити, коли знайомити дітей із сучасними гаджетами. Перш ніж прийняти рішення, треба переконатися, що дитина не вбачає в телефоні чи планшеті іграшку, якою цікаво гратися в школі.

Що ж до мережі Інтернет, то до 10 років діти не повинні використовувати її самі, оскільки не мають навичок критичного мислення. Але, придбавши дитині телефон, комп'ютер, батьки мають поговорити з нею на тему безпеки.

Діти в інтернеті наражаються на низку загроз: повідомлення і реклама сумнівного змісту, небезпечні знайомства, зокрема й і з педофілами, схиляння до девіантної поведінки, агресія ровесників. Зі збільшенням кількості інтернет-послуг зростає чисельність небезпек.

Роль батьків – навчити дітей безпечно використовувати новітню техніку.

Корисними для батька й матері або й для бабусі й дідуса стануть поради, якими треба скористатися в бесідах із дітьми, а також правила безпечної поведінки, які повинні засвоїти діти.

*Поради для батьків, як мінімізувати ризик дитини стати жертвою онлайн-хижаків*¹⁹⁰:

– Розпочинайте розмову з дітьми про загрози віртуального світу якомога раніше, адже діти користуються комп'ютером ще в дошкільному віці.

– Розкажіть дітям про потенційну небезпеку в інтернеті, зокрема й від збоченців.

– Якщо дитина спілкується в соціальних мережах, цікавтеся, про що і з ким вона розмовляє.

– Тримайте підключений до інтернету комп'ютер у загальній зоні оселі, а не в кімнаті дитини. Зловмисникам набагато важче встановити контакт із дитиною, якщо екран комп'ютера знаходиться на видному місці. Будьте поряд із дитиною, коли вона працює в інтернеті.

– Молодші діти мають користуватися сімейною, а не власною скринькою електронної пошти. Коли вони підростуть, ви можете створити для них окрему адресу електронної пошти, але пошта дітей має залишатися у вашій скриньці.

– Скажіть дітям, щоб вони ніколи не відповідали на миттєві повідомлення від незнайомих. Якщо діти використовують комп'ютери в місцях, які знаходяться поза межами вашого контролю (в інтернет-кафе, школі або вдома у друзів), з'ясуйте, які засоби комп'ютерного захисту там упроваджені.

– Заблокуйте доступ до шкідливих для дитини сайтів.

– Переглядайте історію пошуку в браузері, щоб знати, на які сайти заходила ваша дитина.

¹⁹⁰ Морзе Н. В. Основи інформаційно-комунікаційних технологій. Київ: Видавнична група BHV, 2008. С. 343.

– Якщо всі запобіжні заходи виявилися марними й дитина зустрілася з онлайн-хижаком, не звинувачуйте її. Вдайтеся до рішучих дій, щоб перешкодити подальшим зустрічам дитини з цією особою.

Правила безпечної поведінки, які повинні засвоїти діти

Ризик дитини стати жертвою зловмисника значно зменшиться, якщо вона буде дотримуватися таких правил:

– ніколи не завантажувати картинки з незнайомих джерел – вони можуть мати відверто сексуальний зміст;

– використовувати фільтри електронної пошти;

– негайно повідомляти дорослих, якщо в інтернеті відбувається щось таке, що лякає або викликає дискомфорт;

– не розповідати свою персональну інформацію (зокрема вік і стать), відомості про родину нікому в інтернеті та не заповнювати онлайніві персональні форми;

– припинити будь-яке спілкування електронною поштою, розмови через службу миттєвими повідомленнями або чати, якщо хтось починає ставити запитання, що надто особисті або мають сексуальний підтекст¹⁹¹.

Як користуватися новими медіа без шкоди для здоров'я

Надмірне використання нових медіа дітьми може негативно вплинути на їхнє здоров'я, зокрема спричинити викривлення хребта, дисфункцію м'язів, зайву вагу й ожиріння, захворювання очей тощо.

Батьки з дитиною повинні визначити час доби та тривалість використання комп'ютера.

Стіл необхідно пристосувати до зросту дитини, екран має знаходитися на рівні її очей. Денне світло (або штучне – лампа) не повинно падати просто на монітор. Стілець має бути стабільним, обертовим, із можливістю регулювання відповідно до зросту дитини.

Щоправда, дослідження не дають однозначної відповіді на запитання, чи використання мобільних телефонів впливає на розвиток онкологічних захворювань. Але все ж варто, особливо якщо йдеться про дітей, звернути увагу на безпеку їхнього використання для здоров'я. У рекомендаціях, що видавалися до

¹⁹¹ Морзе Н. В. Основи інформаційно-комунікаційних технологій. Київ: Видавнича група BHV, 2008. С. 343–344.

цього часу, вказано на необхідність обмеження розмов через мобільний телефон – не більше 20-30 хв. щоденно.

Дитині можна дозволити користуватися лише тим телефоном, який куплений через авторизовані пункти продажу. Це гарантує відповідність вимогам безпеки.

Дитині важливо пояснити, що використання нових медіа не може бути домінантною формою активності. Треба потурбуватися про проведення часу на свіжому повітрі, заняття рухливими іграми.

Способи критичного, відповідального сприйняття інформації із мас-медіа

Передусім необхідно навчити дитину аналізувати, порівнювати, самостійно робити висновки, читаючи інформацію з мас-медіа.

Доцільно разом із дітьми грати в ігри «Правда – неправда», «Так – ні», «Знайди помилку в медіа».

Під час читання публікацій у медіа у учнів можуть виникати труднощі щодо трактування поведінки дітей та дорослих. Часом складно визначити, чи в особи не розходяться слова з ділом, чи красиві слова не підміняють своєчасні дії.

У такому випадку необхідно орієнтуватися на вчинки людини. Для формування в дітей умінь робити правильні висновки, диференціювати правду і брехню варто аналізувати дитячі оповідання чи казки.

Методи профілактики девіантної поведінки

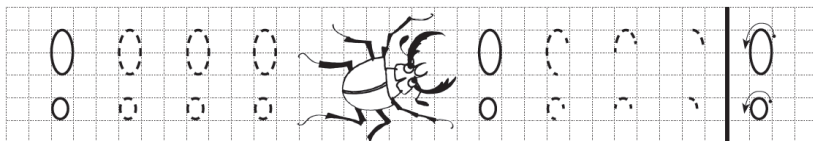
Для профілактики надмірного використання новітньої техніки, узалежнень від інтернету, комп'ютерних ігор, розвитку агресії доцільно проводити бесіди, переглядати фільми про загрози медіа для дітей та молоді, а також залучати до соціально цінної діяльності, до музичних шкіл, образотворчих студій, спортивних секцій тощо.

Одним із найважливіших завдань батьків у профілактиці шкідливих явищ нових медіа є створення родинної атмосфери любові, довіри, схвалення.

Додаток Е
Фрагменти уроків «Навчаємося разом» (перший клас),
розроблені науковцями в рамках проєкту
«Інтелект України»¹⁹²

Фрагмент № 1

1. Буквоїд погриз великі та малі друковані літери Оо. Віднови їх.

2. Проспівай склади на мелодію пісні «Алфавіт».

Їв, їв, їв, їв,
їд, їд, їд.
Ей, ей, ей, ей,
їй, їй, їй.
Їв, їв, їв, їв,
їд, їд, їд.

3. Розглянь малюнки. Перший заштрихуй похилими лініями, а другий розфарбуй. Прочитай слова й поясни, чому вони написані з великої букви. «Посади» ці слова в човники.

Парасолька.

Олень.

¹⁹² Ломберг М. В. Формування в учнів початкової школи уміння вчитися як ключової компетентності : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.09 / Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка. Тернопіль, 2017. С. 120–125.

Фрагмент № 2

1. Прочитай вислів Розумниці, поступово прискорюючи темп. Розкажи з пам'яті.

Читання — один із найулюбленіших моїх навчальних предметів. Навчившись уважно та швидко читати, я зможу прочитати будь-яку книгу, дізнатися про все на світі.

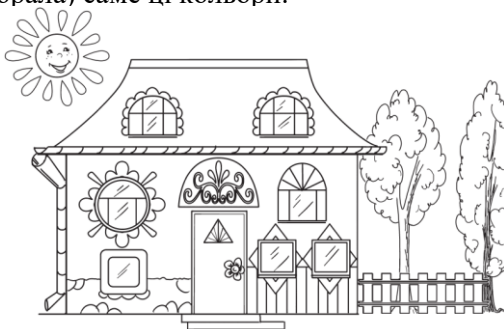
2. Поміркуй, чому Розумниці подобається навчальний предмет «Читання».

Я щоранку, мов з кручі в омут,
поринаю у вир шкільний.
Відпочинок – далекий спомин
у неспинній путі моїй.
Школа – це дитинства несміливі
кроки,
це веселі друзі, шлях до майбуття,
школа – це перерва, школа – це
уроки,
школа – називається так моє життя.

3. Прочитай і вивчи напам'ять уривок пісні «Школа» (музика Ірини Тарнавської, слова Володимира Федотова). Заспівай. Чи подобається тобі ходити до школи? Чому?

4. Розфарбуй школу яскравими кольорами, щоб Розумниці разом із коротульками було ще приємніше навчатися в ній. Поясни, чому ти обрав (обрала) саме ці кольори.

5. Розглянь обкладинки зошитів. Обведи обкладинку найпростішого навчального предмета синім кольором, найцікавішого – зеленим, а найскладнішого – жовтим.

6. Придумай та запиши «чарівну формулу», яка допоможе тобі із задоволенням вивчати найскладніший навчальний предмет.

Фрагмент № 3

*Поважай кожну годину й сьогоднішній день!
Поважай кожну окрему хвилину,
бо вона пролетить і ніколи не повториться.*

Януш Корчак

1. Прочитай вислів видатного польського педагога й письменника Януша Корчака (1878–1942). Поясни, як ти його розумієш.

2. Переглянь відеофрагмент «Історія успіху Ніка Вуйчича».

Поміркуй, завдяки яким рисам характеру Нікові Вуйчичу вдалося змінити своє життя.

Напиши текст-міркування «Я – автор свого життя».

Пригадай, чи знаєш ти людей, які досягли успіху завдяки власним зусиллям і вірі у свої можливості. Розкажи про них сусідові (сусідці) по парті.

3. Виконай вправу «Фотоапарат».

Увага — це зосередженість на предметі або дії.

Налаштуйся на уважне виконання завдань, скориставшись «чарівною формулою» уважності.

Хвилинка Читайлика.

Справи бувають важливі та неважливі, термінові й нетермінові. Усі справи можна поділити на 4 групи:

1 група – важливі термінові (виконати домашнє завдання на завтра);

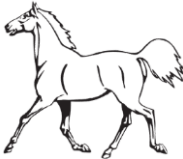
2 група – важливі нетермінові (підготуватися до контрольної роботи, яка буде за три дні);

3 група – неважливі термінові (переглянути по телевізору мультфільм, який почнеться за хвилину);

4 група – неважливі нетермінові (зателефонувати друзям, щоб домовитися про зустріч наступного тижня).

Спочатку слід робити справи 1 групи, потім – 2. Якщо залишиться час, можна зробити справи 3 та 4 груп.

<p>Групу важливих термінових справ умовно називають «швидкий кінь». Слід пам'ятати: якщо впродовж кількох днів поспіль робитимеш багато важливих термінових справ, то постійно перебуватимеш у напруженому стані. Це може призвести до втоми й виснаження організму.</p>	
<p>Бути «левом – царем звірів» означає думати на кілька кроків уперед, раціонально планувати день так, щоб виконувати важливі нетермінові справи. Найкраще (але й найскладніше) бути «левом».</p>	
<p>Групу неважливих термінових справ умовно називають «білка в колесі». Якщо орієнтуватися лише на терміновість і забувати про неважливість, праця вийде марною.</p>	
<p>Якщо робити лише неважливі нетермінові справи, можна перетворитися на «равлика».</p>	

Правила відмінника й відмінниці

1. На уроці уважно слухай учителя, у жодному разі не відволікайся.
2. Намагайся зрозуміти й запам'ятати пояснення вчителя.
3. Якщо не розумієш завдання вчителя, обов'язково звернися до нього за поясненнями.
4. Почнеш – «включися»! Працюй із настроєм, виконуй завдання щонайкраще.
5. Старанно виконуй усі домашні завдання.

Хвилинка Знайка.

Прочитай і перекажи текст.

Гнів і злість – це найнебезпечніші емоції. По-перше, вони викликають бажання образити, покарати, завдати шкоди іншим. По-друге, коли людина гнівається, вона втрачає контроль над своїми вчинками. Гнів може виникнути як незадоволення через найменшу прикрість, а потім перерости в лють або сказ. Буває, що ми злимося, говоримо або робимо щось неприємне, а потім з жалем чи соромом думаємо: «Я знаю, що не повинен був казати йому цього (штвхати його), але я нестямився – просто втратив голову!».

У стані гніву ми можемо образити присутніх, завдати шкоди їм або собі. Гнів наче роздратований вогнедишний дракон, який може спалити все на своєму шляху: дружбу, добре спілкування, гарний настрій і навіть здоров'я. Тому дуже важливо навчитися приборкувати його.

Портрет розлюченої людини: обличчя похмуре, брови насуплені та зведені, погляд пильний, очі зіщулені, зуби стиснуті, губи стулені, ніздрі розширені й тремтять. Людина може стискати кулаки, кричати.

Пригадай ситуації, коли тебе охоплювали гнів або злість.

ІГРОВА СТОРІНКА

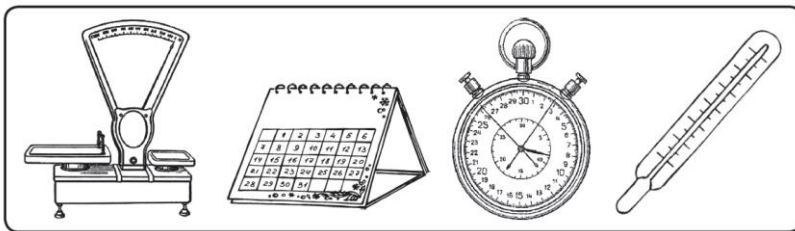
1. Перестав літери, щоб розшифрувати слова. Прочитай зашифровані думки Розумниці про школу.

1) Лакош – це арстьді, тмуо що в йні я вчнаисяла тачити, тисапи, хуратива, зуваров`язти ачзаді.

2) Лакош – це арстьді, тмуо що в йні я миполасяйозна з имвино румизяд.

3) Лакош – це арстьді, це днрїий мді, де мнее тьблюля текальучи й окланкисниод.

2. Знайди й розфарбуй зайвий предмет. Поясни свій вибір. Добери узагальнювальне сполучення слів до решти предметів. Назви суттєві ознаки всіх предметів.

Узагальнювальне сполучення слів: _____

Суттєві ознаки: _____

3. Допоможи Кнопочці з'єднати слова. До одного слова з першої чи третьої колонки може підходити кілька слів із другої.

людина	змінюється	повітря
свічка	дихає	тигр
бджола	рухається	температура
	дає потомство	
	існує	
	росте	

Ознайомлення з іншими матеріалами зошитів із друкованою основою можливе також в онлайн-режимі¹⁹³.

¹⁹³ Гавриш І. В., Євдокимов В. І., Дорожко М. В. Навчаємося разом. URL: http://liceilider.ucoz.com/Knuhu/navchaemos_razom_1kl_8.pdf

Додаток Є Праксеологічні казки

Як допомогти Ховрашкові

Мешканці Прогресивного королівства влітку завзято працювали. Ведмідь із Ведмежам рвали малину, запасалися медом. Лисиця відкрила жаб'ячу ферму й завзято переправляла в сусідній Буковеліс делікатеси. Вовк рибалив. Зайчик вирощував овочі. І тільки бідний Ховрашок нічого не робив. Він не мав прудких лапок, хитренького розуму, фізичної сили. Але хотів їсти.

Пошкодували Ховрашка Ведмідь із Ведмежам, Лисиця, Вовк, Зайчик. Почали працювати ще більше, щоб допомагати Ховрашкам та іншим звірятам, які не знають, як себе прогодувати. Отож привезли харчів: смачного коріння, делікатесного м'яса, риби, солоденького медку. Ховрашок затанцював із радості. А згодом повеселіли й інші малозабезпечені Ховрашки, яким також перепало щось корисне.

Минув час. Ведмідь із Ведмежам, Лисиця, Вовк, Зайчик посилено трудилися. Натомість Ховрашки зовсім перестали працювати і тільки чекали, коли їм доставлять чергову гуманітарну допомогу.

Ведмідь облаштував для себе розкішний двоповерховий берлохауз. Вовчик придбав яхтохід, що по воді пливе і по суші пересувається. Лисиця купила крилату машину для підтримки свого бізнесу. А Зайчик! Отримав путівку в сусідній Буковеліс: катається на лижах і сноубордах!

Бідні Ховрашки лише заздрісно позирають на своїх меценатів і чекають чергового траншу.

Хочеш бути багатим – допомагай друзям! Хочеш нічого не робити і лише чекати, щоб допомагали тобі, – будеш бідним.

Розумна Сова і Зайчик-побігайчик

Зайчик-побігайчик виліз зі своєї хатки і задумався. Інші зайці жили в кращих помешканнях, ласували ягодами, каталися на яхтах по мальовничих озерах і не бігали ногами, а їздили на автольотах. А Зайчик-побігайчик лише працював, травичку поїдав і нічого цього не мав.

Подумав він про це і дуже гірко заплакав. Поряд пролітала Сова, побачила, як плаче Зайчик-побігайчик, і запитала:

– Зайчику-побігайчику, чому плачеш?

– Який я бідний, – ще гіркіше заплакав Зайчик. – Я невдаха. Не маю розкішної вілли, не бував у туристичних зонах.

– Не плач, – промовила Сова. – Сльозами не зарадиш. Краще подумай, що Ти найкраще вмієш робити.

Зайчик-побігайчик глибоко задумався.

– Найкраще я вмію вирощувати моркву.

– А чому цього не робиш?

– Не щастить мені. А раптом буде злива, змие мій урожай.

– А ти спробуй, – порадила Сова. – Я впевнена, що Тобі пощастить. Ти ж бо працьовитий. Отже, заплануй, посади, вирости й частину урожаю продай. Скоро зустрінемося.

І зайчик запланував посадити 100 насінин сортових морквин: 40 – собі залишити, 50 – продати і 10 морквин самотнім старим зайцям подарувати.

Минув час. Зайчик усе виконав, як запланував.

– Ну як? – запитала Сова при зустрічі.

– Усе зробив, як із Тобою домовилися. Хатку свою поремонтував.

– Тепер Ти віриш, що можеш досягнути цілі?

– Так!

– Першу сходинку Ти здолав. А тепер рухайся далі.

Щоб добре жити, треба вірити в успіх; майбутнє планувати і діяти.

Власна справа

Цар звірів Лев вирішив започаткувати власну справу – пошиття великих барвистих сумок для звірів, щоб мали куди збирати урожай. Білочки будуть шишки й горіхи туди складати, а Зайчик – моркву, Ведмедик – малину. Вовчик ходитиме на риболовлю й складатиме до сумки рибу. Лисичка-сестричка – різнотрав'я для салону краси та чайного клубу.

Зібрав Лев звіряток і розповів про свій план. «Добрий план», – схвалив Ведмедик.

«Нумо обов'язки розподіляти», – закликав Лев.

Гаряче дискутували й рішення прийняли: Білочки з Бобрами будуть цех споруджувати. Лисичка стане бухгалтером; рахуватиме, скільки тканини, ниток купувати, які станки придбати. Вовчик і Ведмедик будуть до цеху все це постачати. Зайчик – шити.

І закипіла робота. Зайчик гордовито походжав і на свою процедуру чекав. А поки вона наступить, вирішив розважитися в Діснейлісі. Нікому нічого не сказав і поїхав. У Діснейлісі було так весело, що Зайчик забув про все на світі надовго.

Команда Лева, помітивши, що немає Зайчика, засмутилася. Але, як відомо, незамінних звірят не буває.

Провели мозковий штурм, організували конкурс і прийняли на роботу Їжачка. Закипіла робота.

Повернувся з Діснейлісу Зайчик.

«Я вже тут!» – закричав радісно. Але звірятам-підприємцям було не до нього. Кожен виконував свою функцію.

«Царю звірів! – благав Лев. – Прийми мене до справи».

«Ні! – відповів Лев. – Ми такого безвідповідального працівника не хочемо. Шукай собі іншу фірму».

Хочеш у команді працювати, треба спільні правила гри приймати.

Як стати царем звірів

Маленьке Ведмежатко крізь лісові хащі понуро плелось додому. Малинки назбирав зовсім мало. А медку взагалі не вдалося роздобути. А тут ще й Зайчик взявся його образити: «Ти такий незграбний. Не вмієш прудко бігати. Не можеш далеко стрибати. Не здатний поратися на городі».

Несподівано перед Ведмежатком на стежині додому з'явився Цар звірів Лев.

– Царю звірів! – майже простогнало Ведмежатко. – Як Тобі вдалося Царем стати? У мене нічого не виходить, за яку б справу не взявся. Я такий незграбний.

– Не повіриш, Ведмежатку! Але й мені було гірко й прикро, як був маленьким. Звірї мене ображали.

І тоді я вирішив щодня комусь допомагати, хто ще більш вразливий, ніж я. Спочатку допоміг Мишці, а тоді – Білці, а тоді –

Лисичці, а тоді – Вовкові. І відчув себе таким сильним, що ніякий звір тепер мені не страшний!!!

– То треба добрі справи для лісових мешканців робити?

– У кожного своя дорога до царювання. Але без добрих справ її не здолати.

Хочеш царем стати, треба силу в собі для цього плекати.

Найкращий у лісі

Смугастий Тигр мав багато друзів. Вродливий, розумний, сильний – до нього горнулися Зайчик, Білочка, Їжачок. Приятелювали й разом із ним відпочивали Лось, Вовк, Дикий Кабан. Навіть хитренька Лисичка пишалася дружбою з Тигром. Смугастий Тигр всім їм допомагав і сам час від часу подарунки приймав. Одне слово – лісова ідилія.

Усім було затишно, поки одного разу Сова не задумала зробити змагання на титули: найпрудкіший, найкрасивіший, найрозумніший...

Почалися відбіркові турніри, а згодом розгорнулися справжні баталії. До комітету суддів увійшли: Цар звірів Лев, Сова, Олень.

Усі можливі титули в змаганнях серед лісових мешканців: найпрудкіший, найдалше стрибає, найкрасивіший та ще й найрозумніший – виборов Тигр.

І тут почалося. Лисичка-сестричка заговорила про підкуп Тигром суддівського корпусу. Вона бігала серед звірят і вигадувала, що випадково бачила й чула, як Тигр хабар пропонував усім трьом суддям. А Вовк збирав охочих розлити на гарне хутро Тигра зелену фарбу, щоб переможець не хизувався красою. А Лось поширював неправдиві чутки, що насправді Тигр не є найрозумнішим, бо відповіді на питання йому нашіптувала Мишка, якій наперед дали книжку з відповідями.

Тигр вже й не знав, чи тішитися з першості, чи сумувати. Скільки зразу друзів втратив і скільки нажив ворогів.

Саме в цей час пролітала Сова і побачила, як переживає Тигр.

– Хто здобуває першість, зустрічається із заздрістю. Перемог не прощають. Але Ти й надалі добро роби. І тоді ліс зміниться на краще. Хто першим у змаганні стає, той, хоч і труднощів зазнає, хай ще більше друзям помагає.

Додаток Ж
Практичні поради батькам, учителям
для виховання успішної дитини¹⁹⁴

Не нав'язуйте свої думки дітям

Замисліться над тим, що ми іноді говоримо своїм дітям: «Не будь таким дурним!», «Поводься тихо», «Сиди смирно», «Чому ти не можеш бути таким, як твоя сестра?», «Перестань плакати!», «Як тобі не соромно!», «Від тебе стільки шуму!», «З тобою одне лихо!», «Ти думаєш лише про себе!», «Ти такий же, як твій батько!» тощо. Ми гаємо час, коли говоримо дітям, щоб вони не були такими, які, як нам здається, вони є.

Більше того, не варто говорити їм і того, щоб вони стали такими, якими ми хочемо їх бачити. Часто це закінчується тим, що, ставши дорослими, вони, як і колись, продовжують займатися справою, що їх абсолютно не надихає. Багато дорослих усе життя мріють позбутися безрадісної роботи, яку вони колись обрали з волі батьків. Тому з повагою ставтеся до думок ваших дітей. Єдність і згуртованість не можуть виникнути на одноманітності думок.

Наголошуйте на особистих заслугах дітей
без порівняння із заслугами інших

Привчайте дитину ставити перед собою власну мету та робити все, що від неї залежить, для її досягнення. Запитуйте її приблизно так: «Чи ти зробив усе, що від тебе залежало?», а не так: «Ти це зробив краще за інших?». Коли заслуги вашої дитини не поставлені в порівняння із заслугами когось інше, вона набагато охочіше робить усе, що від неї залежить. Це також допоможе позбавити її від почуття розчарування у випадку, якщо хтось виявиться кращим за неї. А такий завжди знайдеться. Нехай ваша дитина одержує задоволення від того, що вона робить сама, а не від того, у чому вона може перевершити інших.

Знаходьте найменший привід для заохочення

Часто, коли ми буваємо сердитими або дитина «выводить нас із себе», досить непросто підібрати потрібне слово, здатне змінити

¹⁹⁴ Калошин В. Ф. Педагогіка успіху: стратегія радісного навчання. *Управління школою*. 2013. № 31–32 (403-404). Харків: Видавнича група «Основа». С. 83–111.

ситуацію та надихнути дитину. І тому ми або мовчимо, «зчепивши зуби», або кричимо, або караємо її. А це, як правило, лише погіршує ситуацію. Що робити? Краще заспокоїти дитину, нагадавши їй про її минулі успіхи, про події, які були радісними для неї. Якщо ж ви вишукуватимете у вчинках дитини лише недоліки і зосереджуватиметеся на них, то в неї може зникнути будь-яке бажання що-небудь робити.

Помилятися – означає пізнавати життя

Коли ваша дитина помиляється, уникайте робити їй зауваження. Бо це змусить її згодом приховувати свої помилки, обманювати та побоюватися ризикувати. Батькам властиво обережати дітей від здійснення помилок. Коли вони все-таки помиляються, ми часто дорікаємо їм за це або самі намагаємося розв'язати їхні проблеми. Іноді ми навіть жаліємо дитину, що зробила помилку, і в результаті починаємо утішати: «Все нормально, мама сама все налагодить». Так ми не навчимо дитину відповідати за свої помилки. Помилки відіграють суттєву роль у пізнанні світу і є невід'ємною частиною життя. Не помиляється лише той, хто нічого не робить.

Практичні поради для досягнення успіху

Візьміть відповідальність за свою долю, успіх на себе

Брати відповідальність за те, що відбувається з нами зараз, – складний, але вкрай необхідний крок. Доки ми звинувачуємо у своїх проблемах суспільство, уряд, керівництво, батьків, друзів, співробітників, учителів або ще когось, ми не даємо собі можливості досягати успіху та змінити своє життя на краще. Однак більшість людей у всьому, що їм не подобається, не вдається досягти, звинувачують оточення. Погана робота, поганий настрій, погане здоров'я, невдача – винне оточення.

Така позиція не дозволяє нічого виправити. Вона, звичайно, дає можливість бути правим, але не управляти своїм життям. Тому більшість людей ходять вулицями із незадоволеними обличчями. Замість того, щоб взяти відповідальність за своє життя і, як наслідок, свій настрій, думки, успіх, ми звинувачуємо оточення. Знаєте, що найцікавіше в цьому? Адже вони не згодні з нашими звинуваченнями (і звинувачують оточення у своїх помилках).

Пригадайте тих, кого ви критикували. Чомусь вони теж відповідають вам критикою, причому ви абсолютно впевнені, що

вони не праві. А вони впевнені, що не праві ви. Тільки взявши відповідальність за свої життя та щастя, ми позбудемося залежності та підвищимо самооцінку. Іноді ми можемо передбачати наслідки своїх учинків, а іноді – ні, але в кожному разі ми відповідальні за те, що робимо.

Вступайте лише в позитивні розмови

Ви вже знаєте, що слова мають творчу силу – таку ж, як і думки, які формують нашу свідомість. Оскільки ми завжди ділимося своїми думками з оточенням, то, певно, не потрібно нагадувати, що ці думки мають бути позитивними. Якщо ви погано почуваетесь, намагайтеся не скаржитися. Якщо скарги ввійшли у звичку, знайте, що це ваш спосіб досягти уваги та симпатії. Коли ви часто скаржитеся на свої негаразди, ви стаєте для людей символом песимізму. Вони почнуть уникати вас, оскільки ніхто не хоче мати справу з людиною, сама присутність якої нагадує про негаразди. Крім того, своїм впливом на інших ви погіршуєте і свій стан; ви програмуєте свою підсвідомість на хворобу постійними скаргами.

Ніколи не розповідайте іншим про свої негаразди. Половині співбесідників це байдуже, а решта лише зрадіє. Розмовляйте про натхненні речі. Дайте людям зрозуміти, як ви радієте життю, і спостерігайте за їхньою реакцією. Людина, яка генерує позитивні думки, притягує інших, як магніт. Усі хочуть мати справу з людьми зі здоровими, оптимістичними поглядами. Їхнє ставлення до життя передається іншим. Навіть якщо вам погано, робіть вигляд, що все добре. Ви підвищите настрій оточенню і таким чином покращите своє самопочуття.

Навчіться говорити лише те, що можна повторити в іншому місці. За допомогою цього підходу ви з'ясуєте через певний час, що ваші репліки автоматично складатимуться із позитивних, конструктивних та оптимістичних зауважень. І, врешті, майте на увазі, що ви берете до себе певну частину від кожної людини, з якою ви спілкуєтесь. Тож будьте обережними у виборі знайомих.

Візьміть за правило підтримувати лише позитивні розмови та, якщо є можливість, спілкуйтеся з оптимістами. Ці люди надихають і спонукають до використання вашого безмежного потенціалу. Люди з негативним мисленням забирають вашу енергію своїми постійними чіпляннями та скаргами на те, як жорстоко світ обійшовся з ними, яке нерозуміння виявляють їхні чоловіки чи

жінки, як керівництво не може оцінити їх по заслугі, як жадливо вони почуваються. За зручної нагоди відмовляйтеся від спілкування з такими людьми й обирайте та шукайте тих, хто бадьорий і позитивно мислить. Пам'ятайте: кожна людина, з якою ви спілкуєтеся, впливає на ваше життя.

Програмуйте себе на успіх

Ви оцінюєте свою діяльність як успішну чи неуспішну? Справа в тому, що більшість невдач у житті – це наслідок наших думок, настанов. Особистість не може досягти успіху, якщо не вірить у нього. Але шлях до нього завжди відкритий для рішучих людей, які мають віру та сміливість. Саме ця настанова в думках на перемогу, усвідомлення своєї сили та відчуття внутрішньої переваги творять дива в цьому світі. Якщо ви не маєте такої настанови, то чому б не розпочати її формування прямо сьогодні?

У нашому складному світі, де все часто змінюється, нам іноді хочеться крикнути, що нас веде сила обставин. Істина, однак, полягає в тому, що ми робимо лише те, що вибираємо для себе. Навіть якщо ми і не хочемо вибрати певний шлях, то, врешті-решт, вступаємо на нього, оскільки нам здається, що це шлях найменшого опору. Ми йдемо тим шляхом, яким легше йти, хоч знаємо, що на майбутнє це може завдати нам чималих незручностей. Ми завжди перебуваємо на перехресті рішень: у виробничих і сімейних справах. Завжди існує необхідність обирати, тому складно зробити правильний вибір.

Коли ми усвідомлюємо, що сила, яка дозволяє нам подолати будь-які перешкоди, міститься всередині нас, ми припиняємо звертатися за допомогою. Коли ми починаємо спокійно розмовляти зі своїм внутрішнім «Я», то з'ясуємо, що налаштуємося на внутрішні ресурси нашого організму. Секрет цієї сили – у розумінні ресурсів нашого мислення. Коли ми починаємо розуміти, що сила, яка дозволяє зробити нам усе, що завгодно, стати тим, ким ми хочемо, досягти всього, до чого ми прагнемо, перебуває всередині нас, тоді і лише тоді до нас приходить життєвий успіх – наш власний успіх! Жодну велику справу люди не здійснювали без віри в те, що всередині них міститься велика сила, яка перевищує будь-які інші сили й обставини, з якими їм доводилось стикатися.

Додаток 3

Арт-терапевтичні техніки, вправи, прийоми для молодших школярів

Арт-терапевтичні техніки

1. Малюнки на асфальті – малювання кольоровою крейдою.
2. Малюнок на склі – малювання на склі фарбами, фломастерами, крейдою.
3. Восковий малюнок – аркуш паперу натирається свічкою, а потім розфарбовується фарбами.
4. Малювання пластиліном – «малювання» на склі або картоні за допомогою кольорового пластиліну.
5. Композиція з відбитків – використання на малюнку будь-яких предметів, що мають рельєфну поверхню.
6. Малювання свого настрою – малювання різних предметів, ліній, форм, що виражають настрої цієї миті.
7. Веселі плями – малювання плям із подальшою розповіддю про них.
8. Малювання в повітрі – одні діти малюють у повітрі, а інші намагаються відгадати, що це.
9. Малювання під музику з її зміною.
10. Малювання пальцями – малювання фарбами пальцями без пензля.
11. Колаж – створення композицій за допомогою наклеювання різних малюнків, фотографій.
12. Конструювання – виготовлення виробів із різноманітних речей: паперу, картону, природних матеріалів.
13. Орігамі – конструювання паперових фігур шляхом складання паперу без вирізання та склеювання¹⁹⁵.

¹⁹⁵ Сорока О. В. Арт-терапія: теорія і практика: навчально-методичний посібник. Тернопіль: Астон, 2014. С. 152–170.

Арт-терапевтичні вправи

Арт-терапевтичні вправи з кольорами

1. Виберіть із кольорової палітри два кольори: перший, який вам імпонує цієї миті більше, другий – навпаки. Намалуйте на аркуші паперу два малюнки, використовуючи обидва кольори.

2. Виберіть із кольорової палітри три кольори, за допомогою яких можна створити красиву гармонійну композицію і намалуйте малюнок.

3. Оберіть кольори, які, на вашу думку, характеризують вашу особу або ваш характер, і створіть із їхньою допомогою композицію.

4. Оберіть кольори, які, на вашу думку, «нейтралізують» ваші негативні переживання, і використайте їх на малюнку¹⁹⁶.

Арт-терапевтичні вправи з карлючками

1. Намалуйте клубок ліній, безглуздо і вільно проводячи олівцем по поверхні аркуша. Постарайтеся побачити в цих карлючках якийсь образ і «розвивайте» його вже осмислено, використовуючи фарби.

2. Заведіть «щоденник карлючок» в окремому блокноті для малювання. Малюйте в ньому протягом певного проміжку часу (один день, тиждень). Прослідкуйте зміни в карлючках. Після закінчення терміну «експерименту» напишіть оповідання на основі намальованих карлючок¹⁹⁷.

*Вправи для індивідуальної арт-терапії*¹. «Автопортрет».

Намалуйте або виліпіть своє реальне зображення.

2. «Маски». Зробіть маску самого себе. Надягніть її і зіграйте яку-небудь роль.

3. «Герби і символи». Придумайте й зобразіть свій герб або символ, що відображає найбільш характерні риси вашої особистості.

¹⁹⁶ Сорока О. В. Арт-терапія: теорія і практика: навчально-методичний посібник. Тернопіль: Астон, 2014. С. 152–170.

¹⁹⁷ Сорока О. В. Теоретичні і методичні засади підготовки майбутніх учителів початкової школи до використання арт-терапевтичних технологій : дис. ... докт. пед. наук: 13.00.04 / Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка. Тернопіль, 2016. С. 505.

4. «Метафоричний автопортрет». Необхідно намалювати себе у вигляді якого-небудь предмета або тварини. За бажанням, можна намалювати фон. Після створення образу необхідно розповісти про нього від першої особи. Розкажіть, яким предметом або твариною вам хотілося б бути.

5. «Реклама». Намалюйте рекламу для самого себе, додавши до неї короткий текст.

6. «Лінія життя». Зобразіть своє життя у вигляді лінії. Позначте символами або словами найбільш значні події свого життя. Можна намалювати свій життєвий шлях у вигляді лабіринту або спіралі.

7 «Минуле, сьогодні і майбутнє». Створіть три малюнки, що ілюструють ваше минуле, сьогодні і майбутнє. Для цього можна використовувати вирізки з журналів.

8. «Колаж життя». Виріжте з газет і журналів будь-які ілюстрації, заголовки і тексти, що мають відношення до вашого життя, а потім об'єднайте їх у колаж.

9. «Грані мого «Я»». Зобразіть себе в центрі аркуша і розмістіть навколо образи, що відображають різні грані вашої особистості. Зверніть особливу увагу на розташування образів навколо центру, їхній розмір та інші особливості.

10. «Спогади дитинства». Проілюструйте один зі своїх найбільш ранніх або найбільш яскравих дитячих спогадів.

11. «Огляд життєвого шляху». Намалюйте сцени, пов'язані з найбільш яскравими спогадами вашого життя.

12. «Хороше і погане». Зобразіть те, що у вас є хорошого і поганого, що вам у собі подобається і не подобається, свої переваги і недоліки. Після зображення позитивного і негативного «Я» можна вигадати розмову між ними.

13. «Проблеми». Намалюйте свої проблеми.

14. «Відчуття і стан цієї миті». Намалюйте свої відчуття, використовуючи кольори, лінії, форми, символи.

15. «Бажання». Зобразіть реалістично або абстрактно одне, два або більше своїх бажань.

16. «Страхи». Намалюйте свій страх (або страхи) і те, з чим він пов'язаний.

17. «Друг». Намалюйте вашого друга в минулому і майбутньому¹⁹⁸.

¹⁹⁸ Сорока О. В. Арт-терапія: теорія і практика: навчально-методичний посібник. Тернопіль: Астон, 2014. С. 152–155.

Вправи для групової арт-терапії

1. «Мої секрети». Намалюйте в реалістичному або абстрактно-символічному стилі те, чим би ви хотіли поділитися з групою.

2. «Спільний малюнок». Малюйте одночасно з партнером мовчки. Прагніть реагувати на його дії. Можна використовувати колаж.

3. «Малювання і спостереження». Один спостерігає за тим, що малює інший, і намагається розвинути образ у своїй уяві, повідомляючи про свої асоціації тому, хто малює. «Художник» має право використовувати ці асоціації на свій розсуд. Потім партнери міняються ролями.

4. «Розмова». Кожен у групі вибирає для себе колір і обирає партнера, орієнтуючись на його колір. Потім пари зображають «розмову» кольорів на одному аркуші паперу. Можна спробувати імітувати, наприклад сварку.

5. «Карлючки». Намалюйте і передайте партнерові карлючки, який повинен створити з них образ.

6. «Інтерв'ю-презентація». Попросіть партнера розповісти про його життя, інтереси, плани, а потім зобразіть на малюнку найбільш важливе з того, що він вам розповів.

7. «Сюжетні лінії». Один партнер малює персонажів, інший вигадує діалоги між ними.

8. «Спільний проєкт». Заздалегідь обговоривши з партнером проєкт або працюючи мовчки, створіть малюнок, колаж, скульптуру або композицію.

9. «Керівник і підлеглий». Один керує діями іншого: говорить, які використовувати матеріали або фарби, що і як зображати. Потім партнери міняються ролями. Наприкінці обговорюють свої враження від роботи.

10. «Почергове малювання». Один партнер починає малюнок, потім інший продовжує його¹⁹⁹.

Арт-терапевтичні техніки в поєднанні з музикотерапією, драмотерапією, танцювальною терапією

1. «Зображення імен». Виразно, використовуючи жести й рухи тіла, вимовте своє ім'я. Аналогічним способом вимовте імена

¹⁹⁹ Там само. С. 156–157.

інших членів групи, своїх близьких, друзів тощо, а потім передайте враження на малюнку або в скульптурі.

2. «Малювання під музику». Малюйте під музику, відчуваючи повну свободу в передачі своїх вражень. Цю техніку можна використовувати як в індивідуальній, так і груповій роботі. Найбільш відповідною є маловідома музика, що передає різні відтінки емоційних станів, класичні твори, деякі джазові композиції, східна музика тощо. Варіанти:

– спочатку прослухайте весь твір, потім поставте його знову і починайте малювати, намагаючись передати свої враження під нього;

– прослухайте музичний твір кілька разів, а потім спробуйте зобразити викликані ним образи;

– швидко малюйте під музику, використовуючи, можливо, декілька аркушів паперу;

– для передачі своїх вражень від музики використовуйте техніку колажу;

– одночасно з іншими учасниками групи малюйте під музику на великому аркуші паперу.

3. «Діалоги». Зобразіть на малюнку або в скульптурі свої суперечливі якості у вигляді окремих персонажів, а потім складіть діалоги між ними й розіграйте сцену. Спробуйте знайти можливість для їхнього примирення.

4. «Живі картини». Намалюйте образи на певну тему, а потім розіграйте сцену, наприклад, з майбутнього. Спробуйте змінити ситуацію або своє становище в бажаному для вас напрямку.

5. «Маски». Намалюйте й виріжте маски, а потім розіграйте сцену.

6. «Головні убори». Зробіть із картону головні убори і розіграйте яку-небудь ситуацію, демонструючи себе у вигляді персонажів у відповідних головних уборах.

7. «Тактильне знайомство». Закривши очі, учасники групи торкаються рук, обличчя або одягу один одного, прагнучи запам'ятати відчуття й образи, що виникають при цьому, а потім передають їх на малюнку або в скульптурі.

8. «Емоції». Зобразіть мімікою і жестами різні емоційні стани або ситуації, а потім передайте викликані ними асоціації на малюнку або в скульптурі.

9. «Ганець». Танцюйте під музику, а потім передайте на малюнку або в скульптурі свої відчуття й асоціації, пов'язані з танцем²⁰⁰.

*Ефективні поради, які допоможуть
навчитися правильно писати*

Якщо дитина має труднощі з правописом слів англійською чи будь-якою іншою мовою, яка має алфавітну систему, то нехай спробує:

1. Намалювати слово улюбленим кольором.

2. Вирізнити будь-яким способом літери, які завдають труднощів, наприклад, написати їх так, щоб вони були більші, яскравіші, густіші чи іншого кольору, ніж решта.

3. Розбити слово на групи з трьох літер і малювати по три літери водночас.

4. Уявити літери на звичному тлі: намалювати спочатку знайому сцену з фільму, а далі згори написати літери, які треба запам'ятати.

5. Якщо це слово досить велике, написати його малими літерами, щоб бачити цілим²⁰¹.

Техніка медитативного малюнка – мандала

Однією з технік арт-терапії є створення циркулярних композицій – мандал. Слово мандала має санскритське походження і означає «магічне коло».

Поняття мандали в західну психологію запровадив К. Юнг. Він відкрив її, займаючись власним психоаналізом. Коло є символом планети Земля, а також символом захищеності, материнського лона. Таким чином, створення кола сприяє зміні стану свідомості людини, викликає різноманітні психосоматичні феномени й відкриває можливість для духовного зростання особистості. Мандала допомагає стимулювати основні внутрішні джерела, збережені на глибинних рівнях розуму, зокрема й механізми саморегуляції. Це психологічний перетворювач, що допомагає людині встановити зв'язок із самим собою.

²⁰⁰ Сорока О. В. Арт-терапія: теорія і практика: навчально-методичний посібник. Тернопіль: Астон, 2014. С. 170–171.

²⁰¹ Драйден Г., Вос Дж. Революція в навчанні / перекл. М. Олійник. Львів: Літопис, 2005. С. 378.

Кожна мандала – це композиція із символів і кольорів. Вона може відображати зміни внутрішнього стану людини (дорослого або дитини).

Цю техніку можна використовувати різними способами. Наприклад, учасник малює в колі певного розміру серію композицій, а потім обговорює їх з арт-терапевтом, що дає йому змогу прийти до кращого усвідомлення власного «Я», а також перешкод, що стоять на шляху особистісного зростання.

Можна створювати мандали у формі самостійної роботи учасника, хоча він також час від часу обговорює свої малюнки з арт-терапевтом. У цьому випадку позитивний результат досягається шляхом гармонійної дії самої процедури малювання на особистість учасника, якому таким чином часто вдається досягнути релаксації і психічної рівноваги.

Окрім цього, техніка малювання мандали використовується в поєднанні з іншими прийомами атр-терапевтичної роботи, наприклад, з музикою.

Техніку малювання мандал можна використовувати як при індивідуальній, так і при груповій арт-терапії. Зокрема, її можна ввести до роботи з тематично-орієнтованими групами. У цьому випадку можливо не лише малювання учасниками індивідуальних мандал і їхнє подальше обговорення, але й проведення колективної роботи з використанням різноманітних матеріалів і засобів²⁰².

²⁰² Сорока О. В. Арт-терапія: теорія і практика: навчально-методичний посібник. Тернопіль: Астон, 2014. С. 158–159.

ПЕРЕЛІК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ

ДЛЯ ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

1. Акпинар Л. Е. Інтерактивні технології навчання у початковій школі: навчальний посібник. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2014. 288 с.
2. Беженар Г., Волинко О. Нові інформаційні технології у навчальному процесі сучасної школи. *Директор школи*. 2005. № 37 (373). С. 14–15.
3. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання: наук.-метод. посібник. Київ: ІЗМН, 1998. 204 с.
4. Бешок Т. В. Педагогічні умови застосування медіаосвітніх технологій у професійній підготовці майбутніх учителів: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Нац. акад. пед. наук України, Ін-т проф.-техн. освіти. Київ, 2014. 200 с.
5. Бібік Н. Компетентність і компетенції в результатах початкової освіти. *Початкова школа*. 2010. № 9. С. 1–4.
6. Блонский П. П. Психология младшего школьника / под. ред. А. И. Липкиной, Т. Д. Марцинковской. Москва: Издательство «Институт практической психологии», Воронеж: НПО «Модэк», 1997. 575 с.
7. Ващенко О. М. Формування в майбутніх учителів компетентності використання здоров'язбережувальних освітніх технологій у навчально-виховному процесі початкової школи. URL: <http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/5154/>
8. Гаряча С. А. Формування в учнів ключової компетентності «Уміння вчитися» відповідно до вимог нових державних освітніх стандартів. Черкаси: ЧОПОПП, 2014. 48 с. URL: <http://library.ippro.com.ua/attachments/article/363/формування%20в%20учнів%20ключової%20комп. pdf>
9. Глассер У. Школи без неудачників / пер. с англ.; общ. ред. и предисл. В. Я. Пилиповского. Москва: Прогресс, 1991. 184 с.
10. Гуревич Р. С., Кадемія М. Ю., Шевченко Л. С. Інформаційні технології навчання: інноваційний підхід: навчальний посібник / за ред. Гуревича Р. С. Вінниця: ТОВ фірма «Планер», 2013. 348 с.

11. Гусак П. М., Гусак Л. Є., Белкіна-Ковальчук О. В., Воробйова Т. В. Інноваційні технології навчання учнів початкових класів: монографія / ред. П. М. Гусак; Східноєвроп. Нац. ун-т ім. Лесі Українки. Луцьк: Вежа-Друк, 2016. 275 с.

12. Даниляк Р. З. Ідеї морального виховання молодших школярів на сторінках вітчизняної дитячої періодики (кінець ХХ – початок ХХІ століття: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Дрогобицький державний педагогічний університет ім. Івана Франка. Дрогобич, 2017. 20 с.

13. Державний стандарт початкової освіти: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 р. № 87. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnogo-standartu-pochatkovoyi-osviti>

14. Деркач-Падысек Т. І. Специфіка використання методики КЛАНЗА у навчальному процесі. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»*. 2014. Вип. 42. С. 204–208.

15. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології. Київ: Академвидав, 2004. 218 с.

16. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології. Практикум: навчальний посібник. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2013. 448 с.

17. Діагностика успішності учителя / упоряд. Т. В. Морозова. Харків: Ранок, 2007. 160 с.

18. Довга Т. Трансформація проблеми вміння вчитись та її відображення в навчальній літературі з педагогіки. URL: https://www.cuspu.edu.ua/download/conf2013/section2/article_dovga.pdf

19. Драйден Г. Вос Дж. Революція в навчанні / перекл. М. Олійник. Львів: Літопис, 2005. 542 с. URL: http://static.klasnaocinka.com.ua/uploads/editor/2617/132546/blog_15283/files/revolyuciya_v_navchanni__g_drayden.pdf

20. Дубогай О. Навчання в русі. Здоров'язберігаючі педагогічні технології в початковій школі: методичний посібник. Київ: Шкільний світ, 2005. 112 с.

21. Дубогай О. Навчання учнів початкової школи в системі здоров'язбереження засобами освітньо-рухової методики. *Фізичне*

виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві: збірник наукових праць. 2015. № 3 (31). С. 69–74.

22. Дубогай О. Освітньо-рухова методика навчання учнів молодших класів в системі здоров'язбереження. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vird_2015_38_11

23. Енциклопедія освіти / гол. ред. В. Г. Кремень. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.

24. Енциклопедія педагогічних технологій та інновацій / автор-укладач Н. П. Наволокова. Харків: Вид. група «Основа», 2009. 176 с. (Серія «Золота педагогічна скарбниця»).

25. Єфімова В. М. Здоров'язбережувальні технології у контексті педагогічних досліджень. *Проблеми фізичного виховання і спорту*. 2010. № 1. С. 57–60. URL: <http://www.sportpedagogy.org.ua/html/journal/2010-01/10yvmspi.pdf>

26. Зайцева А. В. Дитячі розважально-пізнавальні телепередачі. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2003. № 1. С. 106–109.

27. Захаренко О. А. Слово до нащадків. Київ: СПД Богданова А. М., 2006. 216 с.

28. Захаренко О. А., Мазурик С. М. Школа над Россю. Київ: Рад. школа, 1979. 154 с.

29. Інтегроване навчання: тематичний і діяльнісний підходи (частина 1). URL: <https://nus.org.ua/articles/integrované-navchannya-tematychnyj-i-diyalnisnyj-pidhody-chastyna-1/>

30. Інтерактивні вправи та ігри. Харків: Вид. група «Основа», 2009. 144 с. (Серія «Адміністратору школи»).

31. Інтерактивні методи навчання в практиці роботи початкової школи / упорядн. Стребна О. В., Соценко А. О. Харків: Вид. група «Основа», 2005. 176 с. (Б-ка журн. «Початкове навчання»; Вип. 4 (16)).

32. Інтерактивні технології навчання: теорія, практика, досвід: [метод. посібн.] / уклад. О. Пометун, Л. Пироженко. Київ: А. П. Н., 2002. 136 с.

33. Інтерактивні технології навчання у початкових класах / автор-упорядник І. І. Дівакова. Тернопіль: Мандрівець, 2012. 180 с.

34. Інформаційні технології і засоби навчання: збірник наукових праць / за ред. В. Ю. Бикова, Ю. О. Жука / Інститут засобів навчання АПН України. Київ: Атіка, 2005. 272 с.

35. Історія української школи і педагогіки: хрестоматія / уклад.: О. О. Любар; за ред. В. Г. Кременя. Київ: Знання, 2005. 767 с.

36. Казаков Ю. М. Педагогічні умови застосування медіаосвіти в процесі професійної підготовки майбутніх учителів: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Луганський національний педагогічний університет ім. Тараса Шевченка. Луганськ, 2007. 23 с.

37. Калошин В. Ф. Педагогіка успіху: стратегія радісного навчання. *Управління школою*. 2013. № 31–32 (403–404). Харків: Видавнича група «Основа». 127 с.

38. Каменєва Н. С. Колектив учнів початкової школи як проблема сучасної педагогічної практики. URL: <http://intkonf.org/kameneva-ns-kolektiv-uchniv-pochatkovoyi-shkoli-yak-problema-suchasnoyi-pedagogichnoyi-praktiki/>

39. Карнегі Д. Як здобувати друзів і впливати на людей. Київ: Видавництво ЦК ЛКСМУ «Молодь», 1990. 168 с.

40. Ковальчук В., Силюга Л, Стасів Н., Білецька Л. Реалізація технології проблемного навчання у процесі вивчення математики у початковій школі. *Молодь і ринок*. 2016. № 7 (138). С. 6–10. URL: [file:///C:/Users/admin/Downloads/Mir_2016_7_3%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/admin/Downloads/Mir_2016_7_3%20(1).pdf)

41. Кодлюк Я. П. Дидактика початкової школи: практичний курс. Тернопіль: Астон, 2013. 160 с.

42. Кодлюк Я. П. Модернізація підготовки майбутніх учителів початкових класів у контексті вимог Державного стандарту початкової загальної освіти. *Наукові записки КДПУ ім. В. Винниченка (серія: педагогічні науки)*. Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка. 2013. Вип. 121. Ч. 1. С. 132–136.

43. Кодлюк Я. П. Технологія формування в молодших школярів уміння вчитися в педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського. *Педагогічний дискурс*. 2011. Вип. 10. С. 241–244.

44. Кодлюк Я. Суб'єктність молодшого школяра в навчальній діяльності. *Початкова школа*. 2013. № 1. С. 6–9.

45. Коменський Я. А. Вибрані педагогічні твори. Київ: Радянська школа, 1940. Т. 1: Велика дидактика / під ред. А. А. Красновського. 248 с.

46. Компаній О. В. Дидактичні засади формування читацьких інтересів молодших школярів в умовах інформаційного навчального середовища: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.09 / Тернопільський національний педагогічний університет ім. Володимира Гнатюка. Тернопіль, 2013. 241 с.

47. Кондратюк В. Д. Використання медіаосвітніх технологій у професійній підготовці майбутнього вчителя. URL: http://www.kpi.kharkov.ua/archive/Наукова_періодика/elits/2013/34/ВИКОРИСТАННЯ%20МЕДІАОСВІТНІХ%20ТЕХНОЛОГІЙ%20У%20ПРОФЕСІЙНІЙ.pdf

48. Концепція впровадження медіаосвіти в Україні (нова редакція). URL: http://osvita.mediasapiens.ua/mediaprosvita/mediaosvita/kontseptsiya_vprovadzhennya_mediaosviti_v_ukraini_nov_a_redaktsiya/

49. Кроуфорд А., Саул В., Метьюз С., Макінстер Д. Технології розвитку критичного мислення учнів / [наук. ред., передм. О. І. Пометун]. Київ: Вид-во «Плеяди», 2006. 220 с.

50. Литовченко І. В., Максименко С. Д., Болтівець С. І., Чепань М.-Л. А., Бугайова Н. М. Діти в Інтернеті: як навчити безпеці у віртуальному світі (посібник для батьків). Київ: видавництво: Тов «Видавничий будинок “Аванпост-Прим”», 2010. 48 с. URL: http://rvo-kolomak.ucoz.ua/Informatizazija/kijiv_star.pdf

51. Ломберг М. В. Формування в учнів початкової школи уміння вчитися як ключової компетентності: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.09 / Тернопільський національний педагогічний університет ім. Володимира Гнатюка. Тернопіль, 2017. 280 с.

52. Макаренко А. С. Педагогічна поема. Київ: Рад. школа, 1973. 524 с.

53. Макаренко В. М., Туманцова О. О. Як опанувати технологію формування критичного мислення. Харків: Вид. група «Основа»: «Тріада+», 2008. 96 с.

54. Максимова О. О. Формування успішної особистості шестирічного першокласника: монографія / за ред. проф. М. В. Левківського. Житомир: ЖДУ, 2013. 195 с.

55. Мартиненко С. М. Діагностична діяльність майбутнього вчителя початкових класів: теорія і практика. Київ: КМПУ імені Бориса Грінченка, 2008. 434 с.

56. Матвієнко О. В. Виховання молодших школярів: теорія і технологія. Київ: Видавничий дім «Стилос», 2006. 544 с.

57. Медіаграмотність та критичне мислення в початковій школі: посібник для вчителя / Бакка Т. та ін. / за редакцією Волошенюк О., Дегтярьової Г., Іванова В. Київ: ЦВП, АУП, 2017. 197 с. URL:

https://www.aup.com.ua/uploads/2017_Pochatkova_school.pdf

58. Медіаосвіта та медіаграмотність: підручник / ред.-упор. В. Ф. Іванов, О. В. Волошенюк; за науковою редакцією В. В. Різуна. Київ: Центр вільної преси, 2012. 352 с.

59. Методичні рекомендації щодо викладання у початковій школі у 2016/2017 навчальному році: додаток до листа Міністерства освіти і науки України від 17.08.2016р. № 1/9-437. URL:

<http://www.schoollife.org.ua/metodychni-rekomendatsiyi-shhodo-vykkladannya-u-pochatkovij-shkoli-u-2016-2017-navchalnomu-rotsi/>

60. Мешко О. І., Янкович О. І., Мешко Г. М. Історія зарубіжної школи і педагогіки: короткий виклад курсу: навчально-методичний посібник. Тернопіль: РВВ ТДПУ імені В. Гнатюка, 1998. 82 с.

61. Мешко О. І., Янкович О. І., Мешко Г. М. Історія української школи і педагогіки: короткий виклад курсу: навчально-методичний посібник. Тернопіль: РВВ ТДПУ імені В. Гнатюка, 1999. 95 с.

62. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи / заг. ред. М. Грищенка. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola-compressed.pdf>

63. Нова українська школа: порадник для вчителя / Під заг. ред. Бібік Н. М. Київ: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. 206 с. URL: <https://nus.org.ua/wp-content/uploads/2017/11/NUSH-poradnyk-dlya-vchytelya.pdf>

64. Організація дитячої ігрової діяльності в контексті наступності дошкільної та початкової освіти. Навчально-

методичний посібник / за ред. Г. С. Тарасенко. Київ: Видавничий дім «Слово», 2010. 320 с.

65. Освітні технології у короткому викладі / О. І. Янкович та ін. Тернопіль: Астон, 2013. 160 с.

66. Півненко Ю. В. Формування фізичного здоров'я учнів у навчально-виховному процесі початкової школи: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07 / Запорізький інститут післядипломної пед. освіти. Запоріжжя, 2013. 215 с.

67. Плющ Ю. О. Кейс-технологія в початковій школі. Порадник для вчителя. Харків: Вид. група «Основа», 2018. 127 с. (Серія «Нова українська школа»). URL: <http://osnova.com.ua/preview/book/6574/Кейс-технологія%20в%20початковій%20школі.%20Порадник%20для%20вчителя.pdf>

68. Положення про загальноосвітній навчальний заклад: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 27.08.2010 р. № 778. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/778-2010-%D0%BF>

69. Полякова Г. О. Використання медіаосвітніх технологій у початковій школі. *Наукові записки Інституту журналістики*. 2016. Том 63. Квітень–червень. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzizh_2016_63_13

70. Пометун О. І. Енциклопедія інтерактивного навчання. Київ: А. С. К., 2007. 144 с.

71. Пометун О. І., Пироженко Л. В. Сучасний урок: інтерактивні технології навчання: наук.-метод. посібн. Київ: А. С. К., 2004. 192 с.

72. Потемкина О., Потемкина Е. Законы успеха, или Как найти свое место в жизни. М: АСТ-ПРЕСС КНИГА, 2005. 336 с.

73. Примакова В. В. Впровадження сучасних технологій у роботу початкової школи як можливий шлях формування наукової картини світу молодших школярів. *Науково-методичний журнал «Нова педагогічна думка»*. 2008. № 4. С.141–144.

74. Примакова В. В. Метод проектів як засіб формування у молодших школярів наукової картини світу. *Нові технології навчання: наук.-метод. зб.* 2009. Вип. 56. С.68–72.

75. Примакова В. В. Погляди В. О. Сухомлинського на здоров'язбережувальний напрям діяльності вчителя початкових класів. *Таврійський вісник освіти*. 2013. № 2. С. 10–13.

76. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>

77. Про проведення дослідно-експериментальної роботи на базі загальноосвітніх навчальних закладів Вінницької, Волинської, Сумської, Тернопільської, Харківської, Хмельницької областей та м. Київ: Наказ Міністерства освіти і науки України № 1312 від 02.11.2016 р. URL: <http://old.mon.gov.ua/files/normative/2016-11-08/6397/nmo-1312.pdf>

78. Русаков А. Епоха великих відкриттів у школі 90-х років. Київ: Видавничий дім «Шкіл. світ», 2006. 112 с.

79. Русова С. Національна школа. *Русова С. Вибрані педагогічні твори: у 2 кн.* / За редакцією Є. І. Коваленко. Упоряд. прим. Є. І. Коваленко, І. М. Пінчук. Київ: Либідь, 1997. Кн. 1. С. 83–85.

80. Русова С. Дидактика. *Русова С. Вибрані педагогічні твори: у 2 кн.* / За редакцією Є. І. Коваленко; Упоряд., прим. Є. І. Коваленко, І. М. Пінчук. Київ: Либідь, 1997. Кн. 2. С. 134–300.

81. Савченко О. Я. Дидактика початкової школи: підручник для студентів педагогічних факультетів. Київ: Генеза, 2002. 368 с.

82. Савченко О. Я. Уміння вчитися – ключова компетентність молодшого школяра. Київ: Педагогічна думка, 2014. 176 с.

83. Сергієнко В. П., Кухар Л. О. Методичні рекомендації зі складання тестових завдань. Київ, НПУ, 2011. 41 с.

84. Сисоєва С. О. Підготовка вчителя до формування творчої особистості учня. Київ: Поліграфкнига, 1996. 406 с.

85. Сокол І. М. Впровадження квест-технології в освітній процес: навч. посіб. Запоріжжя: Вид-во Акцент Інвест-трейд, 2014. 108 с.

86. Сокол І. М. Квест: метод чи технологія? *Комп'ютер у школі та сім'ї*. 2014. № 2. С. 28–31.

87. Сорока О. В. Арт-терапія: теорія і практика: навчально-методичний посібник. Тернопіль: Астон, 2014. 196 с.

88. Сорока О. В. Теоретичні і методичні засади підготовки майбутніх учителів початкової школи до використання арт-

терапевтичних технологій: дис. ... докт. пед. наук: 13.00.04 / Тернопільський національний педагогічний університет ім. Володимира Гнатюка. Тернопіль, 2016. 534 с.

89. Соціальні мережі як чинник розвитку громадянського суспільства: монографія / О. С. Онищенко та ін.; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2013. 220 с.

90. Співаковський О. В., Петухова Л. Є., Коткова В. В. Інформаційно-комунікаційні технології в початковій школі: навчально-методичний посібник для студентів напряму підготовки «Початкова освіта». Херсон, 2011. URL: <https://spivakovsky.info/wp-content/uploads/2016/11/ИКТ-в-початковій-школі.-Посібник.pdf>

91. Сухіна Л., Малєєва О. Використання методу різнокольорових капелюхів Едварда де Боно під час вивчення величин. *Початкова школа*. 2007. № 3. С. 30–31.

92. Сухомлинський В. О. Методика виховання колективу: вибрані твори в п'яти томах. Київ: Радянська школа, 1976. Т. 1. С. 403–637.

93. Сухомлинський В. О. Народження громадянина: вибрані твори в п'яти томах. Київ: Радянська школа, 1977. Т. 3. С. 283–582.

94. Сухомлинський В. О. Розмова з молодим директором: вибрані твори в п'яти томах. Київ: Радянська школа, 1977. Т. 4. С. 393–626.

95. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям: вибрані твори в п'яти томах. Київ: Радянська школа, 1977. Т. 3. С. 7–279.

96. Хвашевська О. О. Сучасні педагогічні технології в навчанні молодших школярів. *Молодий вчений*. 2017. № 9.2 (49.2). С. 20–24.

97. Чаговець А. І., Апрелова І. В. Проблема здоров'я-збережувальних технологій у педагогічній теорії. URL: <http://repo.uipa.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/2728/1/12caispt.pdf>

98. Чепіль М. М., Дудник Н. З. Педагогічні технології: навч. посібн. Київ: Академвидав, 2012. 224 с. (Серія «Альма-матер»).

99. Шевченко Н. Застосування інтерактивної методики «Крокування картиною» на уроках розвитку зв'язного мовлення. *Початкова школа*. 2012. № 12. С. 11–13.

100. Щоб учням й учителям було цікавіше. Сім інтегрованих кейс-уроків. URL: <http://www.prof-osvita.org.ua/dumky-vholos/435->

shchob-uchniam-i-uchyteliyam-bulo-tsikavishe-sim-intehrovanykh-keis-urokiv

101 Як допомогти дитині стати творчою особистістю / упоряд. Л. Шелестова. Київ: Ред. загальнопед. газ., 2003. 112 с.

102. Янкович О. І. Медіаосвіта в загальноосвітній школі: навчально-методичний посібник. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2016. 160 с.

103. Янкович О. І. Освітні технології в історії вищої педагогічної освіти України (1957–2008): монографія. Тернопіль: Підручники та посібники, 2008. 320 с.

104. Янкович О., Беднарек Ю., Анджеєвська А. Освітні технології сучасних навчальних закладів: навчально-методичний посібник. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2015. 212 с.

105. Яновицька О., Адамський М. Нова дидактика і 1000 дрібниць / пер. з рос. Київ: Ред. загальнопед. газ., 2005. 112 с.

106. Ярощук Л. Г. Основи педагогічних вимірювань та моніторингу якості освіти: навч. посіб. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2010. 304 с.

107. Ясногор М. Використання методу «Шість пар взуття способу дії» Едварда де Боно (для формування компетентнісної поведінки молодшого школяра). *Початкова школа*. 2013. № 5. С. 35–39.

108. Dziamska D. Edukacja przez ruch. Fale, spirale, jodełki, zygzaki (miękką). Warszawa: Nowa Era, 2015. 60 s.

109. Dziamska D. Edukacja przez ruch. Kropki, kreski, owale, wiązki. Warszawa: WSiP Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, 2015. 48 s.

110. Łopatkowa M. Pedagogika serca. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, 1992. 219 s.

111. Pedagogika zabawy w edukacji kulturalnej / red. Elżbieta Kędzior-Niczyporuk. Lublin: «Klanza», 2006. 242 s.

112. Stańdo J., Spławska-Murmyło M. Metody aktywizujące w edukacji przedszkolnej i wczesnoszkolnej. Warszawa, 2017. URL: file:///C:/Users/admin/Downloads/zestaw_1_1.pdf

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	3
-----------------------	----------

I. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ОСВІТНІХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ.....	6
---	----------

1.1. Поняття освітньої технології.....	6
1.2. Критерії та структура освітніх технологій.....	8
1.3. Розвиток технологічного підходу в теорії та практиці початкової освіти.....	10
1.4. Класифікація освітніх технологій.....	15
1.5. Педагогічне цілеутворення в технологічних процесах початкової освіти.....	17
1.6. Діагностичність як критерій освітніх технологій.....	25
1.7. Критерії вибору освітніх технологій у початковій школі	40

ХАРАКТЕРИСТИКА ОСВІТНІХ ТЕХНОЛОГІЙ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ

II. ЕЛЕМЕНТАРНІ (ЗАГАЛЬНОМЕТОДИЧНІ) ТЕХНОЛОГІЇ.....	49
--	-----------

2.1. Інтерактивні технології.....	49
2.2. Ігрові технології.....	67
2.3. Квест як сучасна технологія та метод навчання.....	76
2.4. Проектна технологія.....	80
2.5. Технологія проблемного навчання	87
2.6. Технологія кейсів (case-study)	91
2.7. Портфоліо як освітня технологія і метод діагностики.....	96

III. КОМПЛЕКСНІ ТЕХНОЛОГІЇ

ТЕХНОЛОГІЇ, СПРЯМОВАНІ НА ФОРМУВАННЯ НАСКРІЗНИХ УМІНЬ

3.1. Технології формування творчої особистості	101
3.2. Технології формування критичного мислення	111

ТЕХНОЛОГІЇ, СПРЯМОВАНІ НА ФОРМУВАННЯ КЛЮЧОВИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ

3.3. Технології формування інформаційно-комунікаційної компетентності.....	130
3.3.1. Інформаційні технології: сучасний стан та перспективи розвитку	131
3.3.2. Медіаосвітні технології	138
3.4. Технології формування в учнів початкової школи вміння вчитися.....	148
3.5. Технології формування інноваційності та громадянських і соціальних компетентностей	159
3.5.1. Технологія колективного творчого виховання.....	159
3.5.2. Технологія формування учнівського колективу.....	164
3.5.3. Організація успішної діяльності як соціально-виховна технологія.....	181
3.6. Технології дотримання здорового способу життя.....	200
3.6.1. Навчання в русі як здоров'язбережувальна освітньо-рухова технологія в початковій школі.....	207
3.6.2. Технологія фізичного виховання дітей	
М. Єфименка.....	215
3.6.3. Арт-терапевтичні технології	218
ДОДАТКИ.....	226
ПЕРЕЛІК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ	278

Навчально-методичне видання

Олександра Янкович

Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка
Куявсько-Поморська вища школа (Бидгощ, Польща)

Ірина Кузьма

Тернопільський обласний комунальний інститут
післядипломної педагогічної освіти

ОСВІТНІ ТЕХНОЛОГІЇ У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

Навчально-методичний посібник

**для вчителів, вихователів
та студентів закладів вищої педагогічної освіти**

Підписано до друку 07.09.2020 р.

Формат 60x84 ¹/₁₆. Папір офсетний.

Гарнітура Times New Roman. Друк офсетний.

Умовно-друк. арк. 18,13. Облік.-видавн. арк. 16,15.

Зам. № 217.

Видавець

Редакційно-видавничий відділ
Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка,
46027, м. Тернопіль, вул. М. Кривоноса, 2.
*Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК №2043, від 23.12.2004.*